

SLOVENSKO IZSELJENSTVO V LUČI OTROŠKE IZKUŠNJE

Uredila
Janja Žitnik Serafin

SLOVENSKO IZSELJENSTVO
V LUČI OTROŠKE IZKUŠNJE
Druga, razširjena izdaja

SLOVENSKO IZSELJENSTVO V LUČI OTROŠKE IZKUŠNJE

DRUGA, RAZŠIRJENA IZDAJA

Uredila

Janja Žitnik Serafin

Ljubljana 2015

SLOVENSKO IZSELJENSTVO V LUČI OTROŠKE IZKUŠNJE

DRUGA, RAZŠIRJENA IZDAJA

Uredila Janja Žitnik Serafin

Recenzenti: Sanja Cukut Krilič, Jernej Mlekuž, Kristina Toplak, Petra Svolfjšak, Luka Vidmar

Oblikovanje in prelom: PDesign oblikovanje, Peter Dobaj s.p.

Jezikovni pregled: Janja Žitnik Serafin in Metka Lokar

Izdal: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana

Za izdajatelja: Marina Lukšič Hacin

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Tisk: Cicero Begunje, d. o. o.

Naklada: 300

E-izdaja: <http://zalozba.zrc-sazu.si/p/1338>

Druga, razširjena izdaja.

Ljubljana 2015

Tiskano s podporo Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4):314.151.1(082)(0.034.2)
314.151.3-054.72-053.2(100=163.6)(082)(0.034.2)

SLOVENSKO izseljenstvo v luči otroške izkušnje [Elektronski vir] /
uredila Janja Žitnik Serafin. - 2., razširjena izd. - El. knjiga. - Ljubljana :
Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015

Način dostopa (URL): <http://zalozba.zrc-sazu.si/p/1338>

<https://doi.org/10.3986/9789612548469>

ISBN 978-961-254-846-9 (pdf)
1. Žitnik Serafin, Janja
282196224

© 2015, Založba ZRC, ZRC SAZU. Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

VSEBINA

PREDGOVOR K NOVI, RAZŠIRJENI IZDAJI (<i>Janja Žitnik Serafin</i>)	7
1. DEL: DEFINICIJE IN UMESTITVE	
OTROCI V MIGRACIJSKIH KONTEKSTIH (<i>Mirjam Milharčič Hladnik</i>)	13
2. DEL: OTROCI V IZSELJENSKEM LEPOSLOVJU IN MEDMREŽNIH VSEBINAH	
OTROŠTVO V IZSELJENSTVU SKOZI PRIZMO IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI (<i>Janja Žitnik Serafin</i>)	35
TRANSNACIONALNE DINAMIKE OTROK IN MLADIH POTOMCEV SLOVENSКИH IZSELJENCEV NA INTERNETU (<i>Jure Gombač</i>)	59
3. DEL: OTROCI V SPECIFIČNIH IZSELJENSKIH SITUACIJAH	
MIGRACIJE OTROK ALEKSANDRINK OD TRIDESETIH DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA (<i>Daša Koprivec</i>)	79
OTROŠTVO, VOJNA IN PRISILNE MIGRACIJE (<i>Urška Strle</i>)	91
OTROCI DIPLOMATOV V (RE)SOCIALIZACIJSKIH TURBULENCAH MIGRACIJ (<i>Marina Lukšič Hacin</i>)	109
4. DEL: OTROCI V SLOVENSLEM IZSELJENSTVU IN JUGOSLAVIJA	
JUGOSLOVANSKA SKRB ZA SLOVENSКО IZSELJENSKO MLADINO MED SVETOVNIMA VOJNAMA (<i>Marjan Drnovšek</i>)	133
SLOVENSKI OTROCI V MIGRACIJSKIH STATISTIKAH JUGOSLOVANSKEGA PROSTORA: OD MIGRACIJ DRUŽIN DO »PIONIRSKIH« MIGRACIJ (<i>Damir Josipovič</i>)	145
OTROCI IN DOPOLNILNI POUK SLOVENŠČINE V BOSNI IN HERCEGOVINI: OD JEZIKA PREDNIKOV DO JEZIKA PRIHODNOSTI (<i>Marijanca Ajša Vižintin</i>)	157
SLOVENIAN EMIGRATION IN THE LIGHT OF CHILDREN'S EXPERIENCE: SUMMARY	175
IZVLEČEK, KLJUČNE BESEDE	183
ABSTRACT, KEY WORDS	185
RECENZENTKE IN RECENZENTA	186
AVTORICE IN AVTORJI	186
IMENSKO KAZALO	189

PREDGOVOR K NOVI, RAZŠIRJENI IZDAJI

Janja Žitnik Serafin

Čeprav so od izida prve izdaje te knjige minila že štiri leta, sodi tematika, povezana z otroštvom v slovenskem izseljenstvu, še vedno med manj raziskane izseljenske teme. Kot pišeta Marjan Drnovšek in Kristina Toplak (2010: 13), so otroci v primerjavi z odraslimi bolj neviden kot viden del selitvene populacije. To se žal odraža tudi v doslej objavljenih rezultatih raziskav, ki se v mnogo večji meri posvečajo temam, povezanim z odraslimi, kot pa različnim vidikom otroštva v migracijskih procesih. O skrbi za ohranitev slovenstva med potomci izseljencev je v preteklosti izšla že cela vrsta člankov.¹ Mnogo manj del pa se ukvarja s slovensko izseljensko realnostjo, kot jo doživljajo otroci sami.

Prav zato smo se avtorji pričujoče knjige odločili, da bomo poskušali nekoliko osvetliti to izrazito zastrto področje z zornih kotov različnih znanstvenih disciplin. Da pa bi prodrli v zakrite pojave tudi znotraj bolj specifičnih izseljenskih situacij, smo se lotili raziskave nekoliko drugače kot običajno. Metodološko stičišče različnih disciplinarnih in avtorskih pristopov raziskave je namreč v poskusu subjektivizacije predmeta obravnave, oprtem na čim različnejša osebna pričevanja. Izhajajoč iz mnogovrstnosti zgodovinskih in kulturoloških definicij otrok ter kategorij otrok v izseljenstvu, predstavljenih v uvodnem delu knjige, so nas zanimali predvsem tisti zorni koti, ki so v dosedanjih študijah izrazito površno upoštevani ali pa so sploh v celoti spregledani. Tako smo najprej pogledali na otroštvo v izseljenstvu, kot se odraža v slovenski izseljenski književnosti in medmrežnih vsebinah. Težišče prve od obeh raziskav seveda ni na izseljenski

¹ Že samo v znanstveni reviji *Dve domovini / Two Homelands* je na to temo izšlo nekaj člankov, med drugim dela Avgusta Horvata (1998; 1999) in Irene Milanič (2001). Marjan Drnovšek posveča tej temi v svoji zadnji knjigi celotno poglavje z naslovom *Odnos do izseljenskih otrok in mladine* (Drnovšek 2012: 69–108).

književnosti za otroke, ki je deloma že raziskana,² temveč na povsem drugih vprašanjih: kaj so po pričevanju izseljenske književnosti otroci dejansko doživljali v krogu družine in kaj zunaj njega v različnih obdobjih slovenskega izseljenstva? Kaj jim je sporočala izseljenska književnost in kako je vse to vplivalo na njihov pogled na svet, še zlasti pa na specifične značilnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu? In kako se ta tematika odraža v najnovejših literarnih delih zdaj že odraslih otrok in vnukov slovenskih izseljencev?³ Tudi z raziskavo o komunikacijskih praksah otrok slovenskih izseljencev na svetovnem medmrežju in tamkajšnjih vplivih na oblikovanje njihovih identitet je avtor v slovenskem kontekstu zakoračil v povsem nove vode. Prav tako inovativni so tudi zorni koti raziskav, predstavljenih v tretjem delu knjige. Vse tri avtorice se namreč osredotočajo na doslej v veliki meri prezrte vidike otroštva v posebnih izseljenskih situacijah, in sicer na intimno doživljajske migrantske izkušnje otrok aleksandrink, otrok v procesu prisilnih migracij in otrok diplomatov. V tej izdaji v celoti dodani četrti del knjige obravnava jugoslovansko skrb za otroke v slovenskem izseljenstvu v zgodovinski perspektivi, demografski prikaz migracij otrok v jugoslovanskem prostoru ter današnjo skrb matične Slovenije za otroke slovenskega porekla v Bosni in Hercegovini, za njihovo učenje in ohranjanje slovenskega jezika.

Avtorjem prve izdaje, Mirjam Milharčič Hladnik, Juretu Gombaču, Daši Koprivec, Urški Strle, Marini Lukšič Hacin in meni, so se v tokratni, razširjeni izdaji pridružili trije novi avorji: Marjan Drnovšek, Damir Josipovič in Marijanca Ajša Vižintin. Del knjige je bil v obliki znanstvenih člankov v angleščini predhodno objavljen v znanstveni reviji *Dve domovini / Two Homelands* 32, in sicer v tematskem sklopu Children and Migration. Vsa poglavja iz prve izdaje knjige razen dveh (prvega in tretjega poglavja tretjega dela knjige) so bistveno razširjena in posodobljena, saj je medtem – predvsem v tujini – izšlo kar nekaj novih del, povezanih z obravnavano tematiko. Ena najuglednejših mednarodnih znanstvenih revij s tega področja, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, je denimo samo v letih 2011–2012 izdala kar dve tematski številki na temo otrok oziroma otroštva in migracij. V zadnjih letih vzbuja ta tematika tudi v slovenskih znanstvenih krogih vse večjo pozornost, o čemer pričajo podatki v dopolnjenih seznamih uporabljene literature v razširjenih poglavjih ter bibliografija citiranih del v novih poglavjih te izdaje.

² Za ZDA sta se s to tematiko ukvarjali npr. Jerneja Petrič (1996) in Irena Milanič (2000).

³ Iskrena hvala Katici Cukjati, predsednici Slovenske kulturne akcije v Argentini, za knjižne izdaje novih literarnih del potomcev tamkajšnjih slovenskih priseljencev.

Knjiga je delni rezultat raziskovalnega programa Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) iz državnega proračuna; aplikativnega raziskovalnega projekta Ustvarjanje spomina in ohranjanje kulturne identitete med slovenskimi izseljenci (s šifro L6-2203), ki sta ga sofinancirala ARRS in Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, prav tako iz državnega proračuna (prvi dve poglavji); in projekta Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo (s šifro 3311-10-519000), ki sta ga financirala Evropski socialni sklad EU in Ministrstvo za šolstvo in šport RS (tretje in šesto poglavje). Novi, četrti del knjige je v veliki meri rezultat temeljnega raziskovalnega projekta Poklicne migracije Slovencev v prostor nekdanje Jugoslavije: od naseljencev do transmigrantov (s šifro J5-4200), ki ga je financirala ARRS iz državnega proračuna. V posameznih poglavjih so uporabljeni tudi rezultati nekaterih starejših raziskav, denimo raziskovalnega projekta Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu (s šifro L5-9309), ki pa so za to izdajo v veliki meri posodobljeni in dopolnjeni. Recenzenti so delo recenzirali po avtorskih prispevkih glede na svojo znanstveno disciplino. Prva izdaja te knjige je izšla samo v oblikovno zelo skromni spletni verziji; druga, razširjena izdaja je dostopna bralcem tako na spletu kot v tiskani obliki. Avtorji želimo z njo prispevati nov drobec k poznavanju in razumevanju otrok in otroštva v slovenskem izseljenstvu, predvsem pa tudi spodbuditi nadaljnje raziskovanje te danes tako aktualne tematike.

LITERATURA

- Drnovšek, Marjan (2012). *Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Drnovšek, Marjan, in Toplak, Kristina (2010). Children and migration: Introduction to the thematic section. *Dve domovini / Two Homelands* 32: 13.
- Horvat, Avgust (1998). Prizadevanja slovenskih izseljencev za predajo materinščine svojim potomcem v deželi pod južnim križem. *Dve domovini / Two Homelands* 9: 137–148.
- Horvat, Avgust (1999). Začetek, razvoj in današnje stanje srednješolskih tečajev v povojni slovenski emigraciji. *Dve domovini / Two Homelands* 10: 35–45.
- Milanič, Irena (2000). The second generation of Slovene Americans and the youth magazine *Mladinski list* – Juvenile. *Acta neophilologica* 33 (1/2): 79–84.

- Milanič, Irena (2001). Skrb za drugo generacijo: Kulturna investicija za ohranitev slovenske pripadnosti v Združenih državah Amerike (primer SNP). *Dve domovini / Two Homelands* 14: 19–28.
- Petrič, Jerneja (1996). Slovene-American juvenile literature of the early days of immigration. *Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada and Australia* (ur. Igor Maver). Frankfurt am Main: Peter Lang, 71–78.
- Transnational Migration and Childhood (2011). *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37(8): 1159–1293 (posebna številka revije).
- Transnational Migration and the Study of Children (2012). *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38(6): 889–1027 (posebna številka revije).

1. DEL

DEFINICIJE IN UMESTITVE

OTROCI V MIGRACIJSKIH KONTEKSTIH

Mirjam Milharčič Hladnik

UVOD

Definicija otroštva se je skozi zgodovino spreminjala in tudi danes ni nič drugače. Različne znanstvene discipline ga različno opredeljujejo, če se z otroštvom sploh ukvarjajo.⁴ Kritike najpogosteje opozarjajo na odsotnost raziskovanja otrok in otroštva ali pa na obravnavanje otrok kot pomanjšanih odraslih, »odraslih v nastajanju«, brez upoštevanja otroške in mladostniške perspektive. Podobno velja tudi za migracijske študije. Otroci v migracijskih kontekstih so slabše raziskano področje, zato tudi v terminološkem in konceptualnem smislu tema še ni domišljena in razdelana. Odprta so številna vprašanja, kot na primer, kdo je otrok oziroma otrok migrant; kaj je družina in kako se pod vplivom migracij spreminja koncept družine; kateri so družinski ali »nedružinski« migracijski konteksti ter kakšni so zgodovinski retrospektivni konstrukti otroka in družinskega življenja. Kljub temu lahko v zadnjih desetletjih opazimo porast raziskav otroške migracije. Večina študij je sicer posvečena otrokom v skrajnih okoliščinah migracij in mobilnosti. Gre za otroke in mladostnike kot pasivne žrtve trgovine z ljudmi, prisilnega dela in dela v industriji seksa, za zapuščene otroke ulice, begunske otroke in mladoletne iskalce azila brez spremstva. V fokusu sodobnih raziskav otroških migracij pa so vendarle vedno pogosteje tudi otroci in mladostniki kot akterji individualnih migracijskih odločitev in procesov (Yaqub 2009). Otroci in mladostniki niso več razumljeni zgolj kot odvisni člani družine, ki se premikajo brez lastne volje in so zgolj predmet različnih restriktivnih oziroma integracijskih

⁴ Leta 2012 je Zveza zgodovinskih društev Slovenije svoje 36. zborovanje namenila zgodovini otroštva in izdala interdisciplinarno, obsežno pregledno delo o otroštvu na Slovenskem (Škoro Babič idr. 2012).

politik, pač pa kot dejavni akterji preživetvenih strategij in inovativnih življenjskih projektov (Hoerder idr. 2005; Ensor in Gozdziaik 2010; Laoire idr. 2011).

Po definiciji raziskave Združenih narodov *Children in immigrant families in eight affluent countries* (Unicef 2009) so otroci vsi, ki še niso dopolnili osemnajst let. Ob določenih temah, ki jih ta obsežna raziskava predstavlja, kot so izobraževanje, zaposlovanje, družbena participacija in socialna vključenost, je kategorija »otroci« razdeljena na otroke, mlade, odraščajoče in mlade odrasle. Za kvantitativne in statistično usmerjene raziskave je delitev po starosti preprosta, saj temelji na pravnih in formalnih opredelitvah otroka in na postopnem doseganju položaja odraslosti: od delne kazenske odgovornosti, samostojnega odločanja o delu in izbiri spolnega partnerja do volilne pravice in državljanstva ter polne kazenske odgovornosti. Za definiranje otroka in otrok v kulturoloških, etnografskih in zgodovinskih raziskavah pa je značilno, da je starostne meje težko postaviti in otroštvo težko definirati.

Kljub temu da je sodobna družba osredotočena na otroka, je raziskovanje otroštva relativno novejšega datuma. V evropskem prostoru predstavlja prelomnico knjiga Philippa Ariesa *Otrok in družinsko življenje v starem režimu* iz leta 1960. Z njo je Aries postavil ključno vprašanje o zgodovinskih držah do otroštva, o interpretacijah otroštva v zgodovini in sodobnosti, ali drugače rečeno, o znanstvenih in družbenih konstrukcijah otroštva (Aries 1991). Kot je jasno, da si z definicijo otroštva »od 0 do 18 let« ne moremo prav veliko pomagati, je jasno tudi to, da je sodobno razumevanje otroštva in tega, kako je strukturirano, pogojeno z nastankom institucij moderne dobe. Prelomnost Ariesove knjige je v tem, da nazorno pokaže, kako odločilno vlogo je pri strukturiranju otroštva v sodobni družbi odigrala šola oziroma šolski sistem, ki je določil starostne razrede skozi šolske razrede. To, kar si danes predstavljamo pod pojmi otrok, najstnik, mladi in celo pod tistim, kar določa polnoletnost, je pa še vedno mladost in odvisnost, je povezano s strukturo šolskega sistema. Prelomnice, ki jih ta struktura postavlja med osnovno, srednjo in univerzitetno stopnjo šolanja, definirajo tudi človeka na poti od rojstva do odraslosti: otrok – učenec, mladostnik – dijak in odrasel – študent.

Avtor spremne besede k slovenskemu prevodu, Bojan Baskar, povzema bistvo Ariesovega prikaza »nastanka« modernega otroštva skozi prepletenost procesa zapiranja otrok v šole in procesa velike moralizacije in pravi, da

se Aries seveda uvršča v zgodovino mentalitet, torej v tisti historiografski pristop, ki moderne transformacije družine, šole itn. razlaga z učin-

ki transformacije mentalitet. In s tem smo pravzaprav že pri obravnavi moderne družine kot skupnosti, ki temelji na afektivni križni vezi med starševskim parom in starši ter otroki. Aries je oblikovanje tega modela družine povezal z razmahom družinske in šolske vzgoje, ki konstituirata ločen otroški in mladostniški svet. Nastanek afektivne družine je povezal z demografskim in ekonomskim maltuzijanstvom, torej s pojmom, s katerima zlasti Francozi označujejo omejevanje rojstev, ki mu botrujejo demografski in ekonomski motivi. Za zgodovinarje mentalitet – in s tem tudi za Ariesa – pa maltuzijanstvo v zadnji instanci izvira iz nove mentalitete, »maltuzijanske« mentalitete. Slikovito povedano gre za paradokšno tezo, da je omejevanje rojstev znamenje ljubezni do otrok; Aries bi rekel tudi: znamenje novega občutja otroštva. (Baskar 1991: 513–514)

S predstavljanjem zgodovinskih razumevanj otroštva, kjer je opisoval ravnodušnost mater do otrok v 14. stoletju in zanemarjanje otrok v 19. stoletju, je Aries sprožil plaz kritik, pa tudi razmah proučevanja otroštva in njegove sodobne različice, v kateri sta ključna ljubezen do otrok in osrediščenost družine okoli njih.

Prav takšno sodobno razumevanje ali občutenje otroštva lahko postavimo v kontekst migracij v času množičnega izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora od začetka 20. stoletja do njegove polovice, kar je tema tega uvodnega poglavja. To je čas, ko je ukinjeno otroško delo in je izpeljana splošna šolska obveznost, v skladu s tem pa so postavljeni starostni razredi in uvedeni moralni predpisi. Izoblikujeta se »afektivna« družina ter emocionalno občutenje otroštva. Seveda moramo biti pozorni na velike razlike, ki občutenje otroštva na začetku 20. stoletja ločijo od občutenja otroštva danes, in s tem na neizogibne retrospektivne utvare, ki s(m)o jim raziskovalci podvrženi.

Preden se posvetimo temu obdobju, pogledimo v 19. stoletje in predstavmo otroštva, kot jo je v slovenskem prostoru zarisala knjiga Alenke Puhar *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju* (Puhar 1982). Knjiga je osredotočena na doživljanje otroštva, kot ga je mogoče razbrati iz književnih del in drugih avto/biografskih gradiv slovenskih avtorjev, pa tudi pedagoških, medicinskih in nabožnih besedil ter statističnih virov. Z navedki iz najrazličnejših literarnih del, od najbolj znanih del Ivana Cankarja do manj znanega romana Louisa Adamiča v angleščini, stke avtorica podobo otroštva na Slovenskem v 19. stoletju. To otroštvo je zastrašujoče žalostno, samotno, oropano starševske ljubezni in skrbi. Delo je bogata zbirka opisov otroštva na Slovenskem

v 19. stoletju z avtoričino poudarjeno tragično interpretacijo. Ta sicer ni daleč od Ariesove, še bližje pa je drugi vplivni raziskavi otroštva, de Mauseovi *Zgodovini otroštva* (de Mause 1976).

Ne bom se spuščala v metodološke in konceptualne omejitve takšnega »psihozgodovinskega« pristopa, želim le opozoriti, da najdemo v tej knjigi opise migracij otrok, ki jih ne smemo prezreti. Gre za otroke v migracijskem kontekstu, ki ga določajo razmere pred veliko moralizacijo in skolarizacijo družbe, torej za otroke pred nastopom »maltuzijanske« mentalitete in pred njihovim zapiranjem v šole. V 19. in še v začetku 20. stoletja so bili številni otroci znotraj etničnega prostora Slovenije klasični delovni migranti. Od doma so starši ali skrbniki pošiljali delat že majhne, celo manj kot deset let stare otroke, in večinoma je šlo za trajne migracije, ker možnost vrnitve domov ni obstajala. V znanstveni kategorizaciji bi temu pojavu rekli klasične notranje ekonomske migracije, le da se v tem primeru hitro ujamemo v retrospektivno utvaro, ko v tej kategorizaciji težko vidimo in zagledamo otroke. Zato ni odveč vprašanje, ki ga v okviru »psihozgodovinskega« pristopa zastavlja Alenka Puhar:

Kako so se počutili vsi ti pastirji in pastirice, mali hlapci, male dekcle, vsi ti otroški posli, ki so se že od daleč, po svoji ustrahovanosti, zunanosti in celo po smradu ločili od drugih vaških otrok? Koliko bolečine, gneva in sovraštva se je skrivalo v tej velikanski množici brezdonskih otrok, ki so bili s tako samoumevnostjo razseljeni po vseh slovenskih hribih in dolinah? Kam se je stekala in kam se je usmerjala ta bolečina? (Puhar 1982: 347)

Natančnih podatkov o tem, koliko je bilo otroških migrantov, razseljenih »po vseh slovenskih hribih in dolinah« v 19. stoletju, nimamo. Ker so bile ekonomske razmere težke, lahko predvidevamo, da jih je bilo veliko, kar dokazujejo tudi obsežni prikazi raznovrstnih migracij in mobilnosti otrok v slovenski biografski in avtobiografski literaturi. Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja se je zaradi ekonomskih razmer in sproščenih pravil preseljevanja ter odprtih poti za prekomorske migracije začelo obdobje množičnega izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora. V nadaljevanju želim predstaviti različne pozicije otrok in mladostnikov v procesih izseljevanja s pomočjo ustnih in pisnih spominov, ki so pomemben vir za razumevanje subjektivne interpretacije in avtonomnega delovanja migrantskih otrok in mladostnikov. S tem želim to tematiko umestiti

v sodobne usmeritve k proučevanju otrok in otroštva nasploh, za katere Nina Vodopivec ugotavlja, da

so začele otroke prikazovati kot aktivne subjekte in so izpostavljale različne prostore njihove participacije v družbenem svetu. Takšne študije so opozarjale na pojav raznolikih otroštev (v množini) v različnih družbah. Otrok po takem ni predstavnik homogene kategorije otrok, temveč ima spol, nacionalnost, etničnost in je družbeno pozicioniran. Konceptualizacija otroštev v množini v okviru družbeno konstruktivističnih pristopov poudarja prostorsko časovne specifike konkretnih otroških realnosti in hkrati pluralnost različnih otroštev. S konceptom otrokovih otroštev opozarjamo, da so otroci sami pomembni akterji pri pripisovanju konkretnih pomenov in organizaciji svojih vsakdanjih življenj. (Vodopivec 2012: 137)

UMESTITVE OTROK V EMIGRACIJAH IZ SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA

Obstajajo številni in raznovrstni načini umestitve otrok v migracijskih kontekstih. Migracijske kontekste moramo razumeti v dinamični in kompleksni celovitosti – tako kraje izseljevanja kot kraje priseljevanja; tako ljudi, ki odidejo, kot tiste, ki ostajajo; tako krožne, povratne kot enosmerne ali večkratne migracije in kombinacije družinskih članov znotraj njih. Določajo jih družinske, osebne odločitve in politično-zgodovinski dogodki – vojne, revolucije, propadi in nastanki držav, razmejitvene črte in naravne katastrofe. Politično-zgodovinskim in naravnim katastrofam se bom izognila, čeprav je slovenski prostor izjemno bogat z njimi in z raznovrstnimi oblikami otroških nasilnih migracij, ki so jih povzročile. Če govorimo o nenasilnih oblikah migracij, lahko izpostavim vsaj pet načinov umestitve otrok.

Prvi način je preselitev otrok skupaj z družino, kar razumemo kot najbolj razširjeno obliko migracij, ki se sicer lahko izteče v trajno, začasno ali različno za posamezne člane družine v različnih časovnih dinamikah.

Drugi način je odločitev staršev ali enega od njih, da migrirajo sami, otroke ali nekatere od otrok pa pustijo doma pri sorodnikih, starih starših, sosedih, prijateljih. Premislek, ki vodi k takšni odločitvi, je najpogosteje prepričanje o vrnitvi,

ko bodo za to dani eksistenčni pogoji, ali o združitvi družine, ko bodo migrirali tudi otroci.

Tretji način je povratništvo, ko se otroci vrnejo skupaj s starši – ali pa se vrnejo sami čez desetletja in se jih povsem neustrezno tudi imenuje povratniki, čeprav so se rodili v tujini.

Četrti način pozicioniranja otrok je pogojen s specifično ženskim delom v izseljenstvu, to je dojenjem in nego ter vzgojo otrok. Otrok, »prejemnikov« tega dela, ne moremo izločiti iz migracijskega konteksta, kot seveda vanj sodijo tudi otroci, ki ostanejo doma.

Peti način otroške migracije pa so otroci, ki migrirajo sami, in to na način, da jih starši pošljejo delat ali se v tujino odpravijo sami. Prav zadnji način je med vsemi omenjenimi najizraziteje avtonomen, čeprav moramo upoštevati, da je odločitev za migracijo, pa naj gre za odrasle ali otroke in mladostnike, najpogosteje družinska odločitev. Družinska odločitev je hkrati umeščena tudi v kontekst širših družinskih, prijateljskih, lokalnih in transnacionalnih ter translokalnih strategij, virov, komunikacij in mrež podpore, ki migracije omogočajo, podpirajo, spodbujajo in kreirajo. Ko gre za slovensko izseljenstvo, bi bila za nekatere omenjene načine bolj ustrezna raba preteklika. Vendar pa se tiste oblike otroških migracij, ki so se v slovenskem izseljenstvu že zdavnaj končale, nadaljujejo v drugih delih sveta in so danes sestavni del priseljevanja v Slovenijo.⁵

Načine umestitve otrok v migracijskih kontekstih bom v pričujočem poglavju ponazorila s primeri iz raziskav, ki sem jih v zadnjem desetletju opravila na (avto)biografskih virih in raznovrstnih »dokumentih življenja« (Plummer 2001). Izhajala sem iz narativnih metod konstituiranja kolektivnih in intimnih identitet in v njih odkrivala subjektivne izkušnje migracijskega procesa. Ko govorimo o otroštvu oziroma otroku, smo v veliki meri odvisni od interpretacij odraslih o otroštvu. Vezani smo na spomine, pripovedi, zapiske, zgodbe in dnevnike odraslih, družinske migrantske korespondence, fotografije, ki nam jih opisujejo in pojasnjujejo odrasli.

Večino gradiva lahko prispevajo samo odrasli in to, kar iz njega izvemo, je percepcija in interpretacija odraslih o svojem otroštvu ali otroštvih drugih, o svo-

⁵ Vedno bolj so prisotne migracije otrok kot beguncev, iskalcev azila in mladostnikov brez spremstva tako v Slovenijo kot celotno Evropo, neurejena migracijska in azilna politika Evropske unije pa povzroča, da tisoči migrantov in njihovih otrok ne morejo legalno prestopiti schengenske meje. Nazoren avtobiografski opis sodobnega otroka kot akterja osem let dolgega migracijskega procesa (od Afganistana do Italije) najdemo v knjigi *V morju so krokodili* (Geda 2011).

jem spomina ali spominih drugih. Vračamo se, skratka, k Ariesovemu »novemu občutenju otroštva« v dveh pomenih: najprej je to obdobje tesnejših družinskih emocionalnih vezi, ki se odraža v našem razumevanju otroštva, in prav tako občutenje otroštva zasledujemo tudi v virih, ki naj bi zarisali raznolikost otroka in otroštva v migracijskih kontekstih. Pri tem moramo biti spet pozorni na retrospektivno utvaro, to je na neustrezno enačenje sodobne spremenjene vloge otroka v družbi z vlogo otroka v preteklosti.

»Delavka«

Začnimo s primerom umestitve otrok v migracijskem procesu, ki povezuje obdobje 19. stoletja z začetkom 20. stoletja in dve že omenjeni otroški migrantski izkušnji. »Velikanski množici brezdonskih otrok, ki so bili s tako samoumevnostjo razseljeni po vseh slovenskih hribih in dolinah«, kot temu pravi Alenka Puhar, bom dodala zgodbo o povezanosti razseljenosti po slovenskih hribih in dolinah z razseljenostjo po tujini.

Vedno je pripovedovala, da je bila najstarejša od petih otrok in da je bila stara dvanajst let, ko je umrl oče. Njen oče je bil mizar, in ko je umrl, je zapustil veliko dolgov, ker se je zadolžil, da bi postavil podjetje, in vsi so govorili, da naj bo brez skrbi in naj pusti te dolgove, da jih ni treba plačati. Ampak moja stara mama je rekla, »ne, to bi bila sramota«, in je naredila vse, da je dolgove poplačala. Eden od načinov, kako je to naredila, je bil, da je poslala mojo mamo delat. Moja mama je bila stara dvanajst let, ko je odšla delat v tovarno klobukov v Prago, potem je šla tudi na Dunaj. /.../ Nazadnje, ko je bila stara sedemindvajset let, ji je mama rekla, da mora v Ameriko, ker »v Ameriki boš postala bogata«. In tako je šla.⁶

Navedeni opis usode otroka delovnega migranta, ki se od svojega dvanajstega leta seli za delom od Prage, Dunaja, Zagreba, Novega mesta do Ljubljane in ki postane pri sedemindvajsetih letih »klasična« izseljenka v Združene države, je prispevala njena hčerka, rojena v New Yorku. Razumljivo, da je bila tujina takrat v političnem

⁶ Vsi deli pripovedi, ki jih navajam v besedilu (razen če je drugače označeno), so iz življenjskih zgodb žensk slovenskega porekla, ki sem jih posnela v različnih krajih ZDA od leta 2002 do leta 2008 (Milharčič Hladnik 2003).

smislu domovina, če gre za kraje avstro-ogrske monarhije. Očitno ne moremo govoriti o otroških delovnih migrantih samo po slovenskih krajih, saj so otroci odhajali »služit« tudi v oddaljene kraje cesarstva, od Prage in Dunaja do Zagreba in Budimpešte. S tem dobijo delovne migracije otrok širšo dimenzijo. Primeru, ko so otroke poslali delat starši, bom dodala nasprotni primer, torej avtonomno odločitev otroka, da se izseli sam. To je po mojih ugotovitvah tudi najredkejša migrantska odločitev oziroma pozicija otroka v migracijskih procesih. Še prej pa bi rada predstavila vmesni položaj mladega dekleta, ki se je v Brazilijo odpravila na lastno željo, a ob podpori staršev in je na pot odrinila sicer sama, vendar v družbi s sosedovo družino. Helena Turk je svojo migracijsko pot opisala v tretji osebi, njen začetek pa je postavila v leto 1896:⁷

Pri sosedovih so imeli tudi pridno hčerko po imenu Helenica. Tudi njo je objela manija, da bi šla v Brazilijo, bi tamkaj si zaslužila in bi tako pomagala starišem in sama sebi. Sprožila je to skrivno misel starišem, ki so ji od začetka branili, a pozneje so si mislili, z domačimi poznanimi ljudmi gre, pa naj gre, bo nam lahko bolj pomagala kot doma, če bo dekcle kaj dobro zaslužilo.⁸

Avtobiografska pripoved je posebej zanimiva, ker opisuje izkušnjo dela v Braziliji, kjer je avtorica srečala veliko sebi podobnih slovenskih mladih deklet, ki so se samostojno premikale po deželi in iskale ugodno zaposlitev ter ustvarjale goste mreže podpore, izmenjave informacij in virov uspešnih migrantskih strategij (Milharčič Hladnik 2015b).

Samostojni in sami

Leta 1906 se je petnajstletna sirota v tipični slovenski vasi poslovila od svoje stare mame, s katero je živela, odkar so njeni starši migrirali v Brazilijo in se

⁷ Avtobiografsko pripoved je objavila v desetih kratkih nadaljevanjih v časopisu *Amerikanski Slovenec* v Združenih državah Amerike. Helena Turk je začela svoj podlistek z naslovom »Moja pot po svetu« objavljati 23. septembra 1925, a je začetek zgodbe postavila v leto 1896, ko se je prvič odpravila od doma. Doma je bila iz majhne vasi na Notranjskem in v letu 1896 je bila mlado dekcle, ki je opazovalo družino sosedov, kako so se skupaj s številnimi drugimi pripravljali na izselitev v Brazilijo.

⁸ Helena Turk, *Moja pot po svetu*, *Amerikanski Slovenec*, 23. 9. 1925, str. 2.

niso več oglasili. Poslovala se je zato, ker je odhajala na vlak, prestopila na ladjo in z njo odplula v Ameriko. Sama. Tam se je izkrcala maja 1906 – in z današnjim občutenjem otroštva se težko zadržimo, da se ne čudimo. V žepu je imela naslov sosedov, ki so se že preselili v Združene države Amerike, in k njim se je namenila, da bi ji pomagali pri nastanitvi, iskanju dela, premagovanju začetnih težav. V skladu z družinskimi in socialnimi mrežami kot temelji migracijskega procesa je vse to tudi dobila. Postala je Marie Prisland in svojo pot v Ameriko, svojo zgodbo o otroštvu in svojo izkušnjo migrantke je opisala v knjigi *From Slovenia to America* (Prisland 1968). Posebej zanimivo je, da se Marie Prisland ni odpravila v Brazilijo, tako kot njeni starši, pač pa v kraj, kjer je obstajala socialna mreža kot zagotovilo uspešne migrantske izkušnje.

Njena izkušnja pa ni samo avtonomna odločitev in izpeljava migracije, pač pa tudi način, ko se starši odločijo, da migrirajo sami, otroka pa pustijo doma pri sorodnikih, starih starših, sosedih. To je bil razširjen način v prvih desetletjih slovenskega izseljenstva. Najprej so v številnih primerih odhajali samo mošje. Žene in otroci so jim sledili pozneje, ali pa so jim sledili nekateri od otrok, ali se jim žena ni nikoli pridružila, skratka, obstajale so najrazličnejše kombinacije zagotavljanja družinske eksistence. Marie Prisland sta pustila pri stari mami starša, ki sta skupaj migrirala v Brazilijo, kjer je mama umrla, oče pa se hčeri nikoli več ni oglasil. Odločitev za pot v Združene države, kjer se je namenila zaslužiti za študij in postati učiteljica, je videti povsem logična in razumna. Migracija pa je bila tudi uspešna, saj Marie Prisland ostaja ena vidnejših osebnosti v zgodovini slovenske skupnosti v Združenih državah Amerike. (Milharčič Hladnik 2007)

Še bolj znana osebnost je pisatelj Louis Adamič, ki se je v Združene države Amerike prav tako izselil sam pri petnajstih letih. Njegova odločitev je primer avtonomnega delovanja, saj je vse – od zamisli, da bi migriral v Ameriko, do uspešnega prepričevanja staršev, ki so želeli, da sin ostane doma – izpeljal samostojno. Po dolgotrajnih pripravah in prepričevanjih je nekega jutra leta 1913 mati svojemu Lojzetu naznanila: »Oče pravi, da ti je voljan dati denar in da lahko greš v Ameriko, pa Bog te blagoslovi, sin moj.« (Adamič 1933: 44–45) Odločitev ni izhajala iz revščine ali odtujene družine, pač pa iz otroške in mladostne želje po spoznavanju novega, drugačnega sveta in samouresničitvi. Razumljivo, da je obstajala tudi v tem primeru gosta mreža sorodstvene in skupnostne migracijske podpore, saj otroci ali odrasli skoraj nikoli ne migrirajo v neznanu.

Tisti, ki so odšli, in tisti, ki so ostali

Naslednji primer otroške migracijske izkušnje je, ko so starši ob izselitvi nekatere otroke vzeli s sabo, druge pa pustili doma.⁹ Zgodbo o tem sem izvedela od Jennie Pohar osebno, slovenska javnost pa iz časopisja. Njen prvi obisk domovine njenih staršev leta 2002, ko je prvič srečala svojega brata Ivana, je bil namreč novica dneva.¹⁰ Kot navaja časopisni članek, je njun oče iz Dolenjske v Ameriko odpotoval leta 1912, ko je bilo Ivanu pet let. Kmalu za njim je odpotovala žena z obema najmlajšima otrokoma in v Ameriki rodila najmlajšo hčerko Jennie, mojo sogovornico. Doma pri stari mami in teti je pustila sina, za katerega so načrtovali, da naj bi ga v Ameriko pripeljal stric. Do tega ni nikoli prišlo, ker je bil stric ob izbruhu prve svetovne vojne vpoklican v avstrijsko vojsko in je padel v Galiciji. Pozneje je Ivan dobil od očeta dokumente, s katerimi bi lahko migriral v Združene države, vendar so bili samo zanj, ne pa tudi za družino, ki si jo je ustvaril. Jennie Pohar je svojega brata prvič videla, ko je imel petindevetdeset let, ona pa šestinosemdeset. Vse življenje sta si dopisovala. Zgodba, ki mi jo je Jennie Pohar povedala leto pozneje na svojem domu v La Salleu, se nekoliko razlikuje od časopisnega poročila.

J: Rojena sem bila leta 1915 v La Salleu in zdaj bom dopolnila sedeminosemdeset let. Ko sem živela doma, nisem nikoli kaj dosti razmišljala o Evropi, ker je to bila zame stara dežela. Ne morem pojasniti, zakaj, ampak, ko sem končno prišla tja, ne, to ni tako, sploh ne. Bilo je fantastično. Moja mama je vedno govorila o Bledu, pa Novo mesto in še eno mesto, o katerem je vedno govorila, pa bili smo v Ljubljani. Nikoli v življenju si nisem mislila, da bom videla, kar sem videla. Tam je imela štiri otroke, in ko je odšla v Ameriko, je dva starejša, osem in deset let stara, tam pustila. Mama od mojega očeta ji je rekla: »Zakaj pa ne pustiš teh dveh tukaj, da mi bosta pomagala?« In to so tudi naredili. Tista dva fanta nista nikoli prišla v Ameriko. Vedno jima je pisala, ampak jaz si ne bi nikoli mislila, da ju bom kdaj videla.

H: Je bilo mami hudo, ker ju je pustila v Sloveniji?

⁹ Marjan Drnovšek (2012: 680) za takšne okoliščine uporablja izraz »raztrganost družin«, s katerim sugerira njihove dolgoročne travmatične posledice.

¹⁰ O njunem srečanju na Taboru v Ljubljani je poročala Dragica Bošnjak, *Delo*, 6. 3. 2002.

J: Tega ni nikoli pokazala. Veste, takrat, ko sem bila jaz mlada, ni bilo ničesar. Moral si delati za vsako stvar. Vedno je bila zaposlena s tem, da so stvari tekle, da smo imeli hrano. Vedno je delala, na vrtu, okrog hiše. V tistih dneh so imeli vse obdelano in jedlo se je tisto, kar se je pridelalo, in meso živali, ki se jo je vzredilo.

H: Pa je šla kdaj nazaj?

J: Ne, ni šla in tudi moj oče ne. Ampak nikoli nisem spraševala.

Lahko bi se spustila v analizo dveh različnih zgodb o dogodku, kjer obstaja možnost, da je narobe razumela novinarka, pa tudi možnost, da je pripovedovalka povedala dvakrat isto zgodbo nekoliko drugače. Kot pravi Alessandro Portelli (1991), se pri ustni zgodovini ne sprašujemo po resnici in točnosti dejstev, pač pa po strukturi zgodb in interpretaciji dogodkov, ki nam jo posredujejo naši pripovedovalci. Za vprašanje umestitve otrok v migracijskih kontekstih sta obe verziji zanimivi, saj odpirata nove možnosti razumevanja migracijskih odločitev. Naše predvidevanje, da sta starša enega – ali dva – otroka pustila doma zaradi strahu pred negotovim življenjem v tujini, se izkaže za napačno. Doma sta otroka – ali dva – pustila zato, da sta ugodila želji moževe mame, torej starih staršev. Želja tudi ni bila nujno povezana z revščino in delom otrok, na kar najprej pomislimo. Povsem možno je, da je bila povezana z željo po emocionalni pomoči, po utehi, ki so jo starši potrebovali po odhodu sinove družine v daljno Ameriko, pa tudi s potrebo po fizični pomoči, ki so jo otroci nudili na kmetijah tistega časa.

Združitve družin

Največkrat je do združitve družin prišlo tako, da je najprej migriral oče, za njim pa še žena z otroki. Marie Gombač mi je pripovedovala, kako so se leta 1935 odpravili k očetu v Cleveland po dolgih letih njegovega bivanja v Združenih državah. Njena zgodba je zanimiva tudi zato, ker nas preseneti z motivom za združitve, ki ni v skladu z običajnimi motivi, kot jih navajajo teorije migracij.

Rojena sem bila v Sloveniji, pravzaprav je bila tam takrat Italija, v Čepovanu na Krasu. Moj oče je bil v vojski šest let, najprej dve leti zaradi vojaške obveznosti, potem pa se je začela prva svetovna vojna in je bil še štiri leta. Ko je prišel iz vojske, se je poročil, vendar so bili revni, gospodarstvo je bilo slabo in je poskušal iti v Ameriko, deželo prilož-

nosti. Ker pa so bili pod Italijo, Slovenci niso mogli dobiti legalnih papirjev. Bile so kvote in Italija je imela sama veliko revnih ljudi in so kvoto dovoljenih izseljencev v Ameriko porabili zanje. Moj oče ni imel nobenih zvez, bil pa je nek moški v Iowi, ki je bil prej v Južni Ameriki, in on je posvojil mojega očeta in moj oče je uporabil njegovo ime in je prišel v Ameriko v bistvu ilegalno. To je bilo leta 1924. Delal je v rudniku, vendar ne dolgo, mu ni bilo všeč pod zemljo. Delal je v tovarni zidakov in bil je zelo močan, delal je tu in tam, ni znal jezika, ni imel izobrazbe, ni bil kvalificiran za nobeno obrt. Njegov namen je bil, da bi šel nazaj domov in obnovil hišo, ampak vsakokrat, ko je privarčeval nekaj denarja, se je kaj zgodilo. Ali se je poškodoval, ali je izgubil delo, ali je bila država v ekonomski krizi, ni se mu posrečilo.

Oče je domov hodil na obiske in pošiljal denar ter načrtoval, da se nekega dne vrne, potem pa se je naenkrat odločil povem drugače. Moj brat je bil skoraj 14 let star in Mussolini je imel veliko mladinsko gibanje, razumete, kako postati dober fašist, in to je zares vznemirilo mojega očeta. Da bi njegov sin postal fašist! Ko bi moj brat dopolnil 14 let, bi šel v Rim na nekakšno prireditev za mlade fašiste in moj oče se je odločil, da tega ne bo dovolil, in je prišel po nas. Dobil je ameriško državljanstvo, dokumente, in to je avtomatično pomenilo, da sva midva z bratom tudi ameriška državljana. Moj oče je sovražil Italijane, o, kako je sovražil Italijane! Ko smo prišli leta 1935 v Ameriko, je tu vladala depresija, zelo huda depresija. V New Yorku smo pristali 8. marca in prispeli 9. marca v Cleveland. Bila je zima, bilo je obupno, mi smo samo jokali, jaz in moj brat in moja mama. Bilo je tako samotno, mrzlo, žalostno in nikoli prej nismo videli takih lesenih hiš, pri nas doma v starem kraju so bile hiše kamnite in visoke. Kakorkoli že, nismo bili srečni, a še zdaj smo tu.

Pričevanje o združitvi družine nas spomni, da je velika večina slovenskih izseljencev odšla v tujino z jasnim načrtom o vrnitvi v domači kraj ali pa vsaj z željo, da bi se vrnil. To velja tako za množično prekooceansko migracijo pred letom 1940 kot tudi za migracije po drugi svetovni vojni v evropske države. Nekaterim so se načrti in želje uresničili, vendar pa temi slovenskega povratništva nikoli ni bilo posvečeno dovolj pozornosti, zato so podatki in pričevanja skopi.

»Povratniki«

Pomembna izjema je raziskava (in objava rezultatov) o povratništvu, ki so jo opravili sodelavci Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije (Lukšič Hacin 2006). V njej so sistematično razdelali ekonomske in politične vidike povratništva in prikazali tudi življenjske zgodbe ljudi, ki so se vrnili. V kontekstu otrok in otroštva so posebej pomembne zgodbe otrok slovenskih migrantov, predvsem iz Argentine, ki se seveda niso »vrnili«, pa jih kljub temu imenujemo povratniki. So odrasli ljudje, a jih v tem kontekstu definira dejstvo, da so otroci migrantov. Kot so povedali raziskovalcem:

Nisem povratnik. Sem rojen v Argentini in sem prišel v Slovenijo kot domovino mojih starih staršev. /.../ Mi nismo »povratniki« – smo Slovenci, ki smo se rodili izven meja države Slovenije – nikdar prej nismo tukaj živeli, zato nismo »povratniki«! (Lukšič Hacin 2006: 139)

Zanimivi so tudi primeri otrok aleksandrink, ki so se pridružili materam ali staršem v Egiptu oziroma so se tam rodili. Tako kot vsi tujci so morali Egipt leta 1954 zapustiti in veliko se jih je razselilo po svetu, od Argentine do Avstralije in Kanade, nekateri pa so se naselili v njim tujem okolju goriških vasi. Daša Koprivec navaja pričevanje v Aleksandriji rojene hčerke aleksandrinke:

Privaditi sem se morala na drugačno klimo. Zime so bile tu mrzle in takrat še ni bilo centralne kurjave. V Egiptu zime niso bile tako mrzle, saj ni bilo treba kuriti. Tudi na drugačno prehrano. Tam smo jedli mediteransko hrano. Takrat se pri nas ni dobilo manga, dateljnov, banan, sladkega krompirja, in še česa drugega. V novem domu ni bilo vodovoda in seveda tudi ne kopalnic, kar vse so nudila stanovanja v Aleksandriji. (Koprivec 2013: 83)

Na tem mestu se odpira vprašanje o identiteti, ki je med najbolj relevantnimi vprašanji otrok v migracijskih kontekstih. Ne samo za »povratnike«, ki so prišli v domovino svojih staršev, kakršno so jim predstavili skozi zgodbe, spomine, običaje, praznike, hrano in glasbo. Zanje je soočenje z realno podobo dežele, ki je drugačna od zamišljene, morda še najlažje. Otrokom, ki se vrnejo »nazaj domov«, je težko zato, ker vrnitve »nazaj« ni. Spremenijo se ljudje, družba, navade in običaji, kraji in mesta, pokrajine in občutja. Posebna tema je tudi subjektivno

konstruiranje identitete v novem okolju – pri tem, da so v tem primeru kategorije novo in tuje ter domače in znano zamenjane. Migranti prepotujejo celine in morja, njihovi otroci pa se odpravijo na potovanje iz kulture svojih staršev in skupnosti, iz zgodb, spominov in čustev ljubljenih starejših v kulturo otroških igrišč, šole, vrstnikov, televizijskih risank, glasbe in filmov širšega okolja, kjer razdalje in destinacije niso znane – in se potem vrnejo »domov« – v tujino.

Po mleku in po spominu

Zadnji način umestitve otrok v migracijskih kontekstih je pogojen s specifično ženskim delom, to je dojenjem in nego ter vzgojo otrok. Pri pojavu aleksandrink, torej odhajanju žensk iz goriške pokrajine v Egipt konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, je potrebno ločiti med ženskami, ki so bile dojlje, in tistimi, ki so bile zgolj varuške, ter med tistimi, ki so bile poročene in so doma »pustile« svoje otroke, in samskimi ženskami. Umestitev tako imenovanih »zapuščenih otrok« odsotnih mater je gotovo najbolj obdelana tema med vsemi vidiki ženskih migracij pri nas tako v literarnem kot tudi zgodovinsko-teoretičnem smislu.

Kolektivni spomin, v katerem so preko motiva Lepe Vide in novejših literarnih del močno zarežani tragični motivi obupanih mater in jokajočih otrok, ki jih razdvaja »grenko morje« (Tomšič 2002), je bil v zadnjem času pomembno korigiran in dopolnjen. Dopolnitve predstavljajo bolj kompleksno predstavljene izkušnje aleksandrink in njihovih otrok, kjer je enostranska zgodba trpljenja in hrepenenja dopolnjena z izkušnjami kozmopolitizma, emancipacije in ponosa (Zorn 2012; Koprivec 2013; Milharčič Hladnik 2015a). Poziciji otrok, ki so jih matere migrantke pustile doma, je bila dodana pozicija otrok, ki so jih ženske vzele s seboj v Egipt, poslale po njih in soproge, ali so se rodili v Egiptu, ter pozicija otrok, ki so jih dojlje, negovale in vzgajale ali zgolj negovale in vzgajale (Koprivec 2011; Škrlj 2009). Kar sta odkrili Daša Koprivec in Katja Škrlj, je namreč tako emocionalna povezanost varovancev z njihovimi »aleksandrinkami« kot tudi emocionalna povezanost varovancev ter otrok aleksandrink oziroma njihovih potomcev. Pozicioniranje otrok v širšem transnacionalnem in transkulturnem kontekstu lahko pomembno razširi razumevanje otroških izkušenj migracij in poveže spomine in doživljanja v dolgi časovni perspektivi na nepričakovane načine. Med njimi so danes najbolj nepričakovane izkušnje migracije, ki povezujejo potomce otrok aleksandrink, ki so ostali doma ali so živeli z njimi v Egiptu, z izkušnjami otrok, za katere so aleksandrinke skrbele. Spoznavajo se na svetovnem

spletu, sporazumevajo se v angleščini in srečujejo na obiskih v domačih krajih aleksandrink. To nenavadno povezanost, ki sta jo konstituirala migracija žensk in njihovo migrantsko skrbstveno delo v Egiptu, omogočili pa sodobni virtualni načini vzpostavljanja stikov, Bojan Baskar imenuje emocionalna skupnost paralelnih sorodnikov (Baskar 2013).

Za razumevanje kompleksnosti pozicioniranja otrok v migracijskih procesih in medgeneracijske ter transnacionalne razsežnosti migracijskih mrež in emocionalnih povezav so to izjemno pomembna odkritja. Spomini in čustvene vezi povezujejo stoletja, kontinente, jezike in generacije »otrok«, ki so bili na različne načine vpeti v migracijske izkušnje tistih, ki so odšli, tistih, ki so prišli, in tistih, ki so ostali.

NAMESTO SKLEPA: STIGMATIZACIJA OTROK

Na koncu naj omenim še vidik otroka in otroštva, ki ga bom imenovala stigmatizacija otrok migrantov. Stigmatizacija poteka na različnih ravneh in v različnih okoliščinah. Prvo nakazuje že primer aleksandrink, kjer je sramotenje njihovega migrantskega dela trdno zapisano v kolektivnem spominu, njihove »žrtve« pa so otroci. O tem piše Katja Škrli v svojem poskusu demitizacije in destigmatizacije aleksandrink.

Zaradi različnih okoliščin so aleksandrinke postale zanemarjen zgodovinski subjekt, deležen le malo pozornosti raziskovalcev. Klerikalno časopisje jih je obsojalo, okolica večkrat zavračala in podtikala razna namigovanja, zgodovina pa jim je posvečala malo pozornosti. Tako da so podoba o njih ustvarili večinoma literati. Tudi kot literarne junakinje moških piscev so bile deležne obsojanj in kaznovanj. Mitološka podoba aleksandrink pa je tako ali tako zreducirana na dovilje oz. lik Lepe Vide. A med vsemi aleksandrinkami ni bilo teh niti za četrtno. V senci minaretov na aleksandrinke ni prežala samo nevarnost, trpljenje in moralna poguba, kot so radi poudarjali v (klerikalnem) tisku, ampak tudi svetovljanstvo, emancipacija in sreča. In to je bilo mogoče za nekatere še bolj strašljivo. (Škrli 2009: 185)

Stigmatizacija migrantk mater je padla na otroke, ki so jih »zapustile«, in šele njihovi vnuki razumejo avtonomijo in svobodo njihove migrantske izkušnje in

jih občudujejo. Kot sem omenila na začetku, so načini pozicioniranja otrok v kontekstih slovenskega izseljenstva vezani v glavnem na preteklost. Prav s primerom aleksandrink pa želim opozoriti na sodobni vidik migrantskih izkušenj otrok in na sodobne vidike stigmatizacije otrok migrantk. Ta se dogaja povsod po svetu, najbolj množičen in razširjen – pa tudi dobro raziskan – pa je pojav na Filipinih. Položaj filipinskih migrantk, ki odhajajo v tujino delat predvsem kot varuške, gospodinje, vzgojiteljice, negovalke in čistilke, je raziskala Rhacel Salazar Parreñas (2002), pa ne zgolj njihov položaj v tujini, temveč njihov položaj na Filipinih.

Razkrila je mehanizme specifičnega položaja migrantk, ki so v domačem okolju predmet javnih ideoloških in političnih kampanj, kjer so stigmatizirane kot slabe matere, ki so zavrgele svoje otroke in ogrozile družine in s tem filipinsko družbo. Pojav imenujejo »kriza starševstva«. V filipinskih javnih medijih se pri stigmatiziranju sklicujejo na študije o otrocih migrantk, ki zaradi odsotnosti svojih mater podlegajo različnim telesnim in duševnim obolenjem. Avtorica je s svojo raziskavo, ki je temeljila na biografski metodologiji, preverjala obtožbe in našla veliko različnih primerov, od otrok, ki zaradi različnih razlogov občutijo odsotnost matere kot nepopravljivo izgubo, do povsem zadovoljnih otrok, ki spoštujejo napore svojih mater, da bi jim omogočile boljše življenje.

Ko na Filipinih nacionalni diskurz o krizi starševstva sramoti migrantke, zmanjšuje prispevek, ki ga te ženske dajejo ekonomiji države. Takšno zvijanje rok samo ponuja javnosti priložnost za moralno discipliniranje žensk in upiranje rekonstituiranju družinskega življenja, tako da bi ta ustrezal rastoči odvisnosti dežele od zaslužka teh žensk na tujem. (Parreñas 2002: 52)

Moralno discipliniranje migrantk in stigmatiziranje njihovega dela najslabše vplivata na otroke, v imenu katerih poteka javna in politična kampanja. Prepričuje jih, da je z njihovimi materami in domovi nekaj narobe in da bi bilo vse v redu, če bi se vrnile.

Stigmatizacija otrok zaradi migrantskega položaja njihovih staršev in njih samih se pri nas dogaja tudi danes. Obravnavanje otrok priseljencev kot problematičnih je povezano z neznanjem slovenskega jezika, tujimi imeni in priimki ter stereotipi in predsodki, ki vladajo v družbi o priseljenicah iz določenih držav. Stigmatizacijo razširjajo mediji, politični sovražni govor in nacionalistični kulturniški diskurz, znotraj katerih sta večkulturnost in medkulturni dialog kot

vrednoti še neprepoznana (Sedmak 2011). Kreirajo in razširjajo pa jo lahko tudi raziskovalci, če ne upoštevajo »okrožij subjektivacije«, kot potrebo po avtorefleksivnosti raziskovanja migracij opredeljuje Louisa Passerini:

Koncept subjektivnosti je v študije migracij vpeljal velike metodološke preobrazbe: najaktualnejša dela se ukvarjajo s temo vznika novih oblik subjektivnosti v migracijskem procesu in z njihovo »začasno artikulacijo znotraj ali po zaslugi križajočih se okrožij subjektivacije« – bodisi kolektivne ali individualne. S te perspektive je »migrantska subjektivnost« istočasno strategija pisave in proces razdelave poimenovanja »migrant«, v kolikor zgodovinska analiza vseskozi meri tudi na prikazovanje nelagodja in nemoči, ki sta implicitna procesu opredelitve migrantov. (Passerini 2008: 228)

Proces stigmatizacije otrok migrantov pri nas lahko znanstveniki in raziskovalci migracij pomagajo dekonstruirati tako, da v svojih raziskavah migrantom in njihovim otrokom dajo imena in zgodbe in jih tako subjektivirajo, učlovečijo. S tem lahko presežejo metodološko utemeljeno »nevidnost in nemost« pri proučevanju otrok in njihove izkušnje (migrantskega) otroštva in mladosti.

LITERATURA

- Adamič, Louis (1933). *Smeh v džungli: Avtobiografija ameriškega priseljenca*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Aries, Philippe (1991). *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Baskar, Bojan (1991). »Nedeljski zgodovinar« in »desni anarhist« Philippe Aries (Spremna beseda). V: Aries, Philippe, *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 501–523.
- Baskar, Bojan (2013). Od aleksandrink do Aleksandrije (spremna študija). V: Koprivec, Daša, *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: ZRC SAZU, 135–152.
- Children in Immigrant Families in Eight Affluent Countries: Their Family, National and International Context* (2009). Florence: Unicef Innocenti Research Centre.
- de Mause, Lloyd, ur. (1976). *The History of Childhood*. London: Souvenir Press.
- Drnovšek, Marjan (2012). Otroci in izseljenstvo v prvi Jugoslaviji. *Zgodovina otroštva* (ur. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 679–688.

- Ensor, Marisa O., in Gozdzia, Elzbieta M. (2010). *Children and Migration: At the Crossroads of Resiliency and Vulnerability*. New York: Palgrave Macmillan.
- Geda, Fabio (2011). *V morju so krokodili: Resnična zgodba Enajatolaha Akbarja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Hoerder, Dirk, Hébert, Yvonne, in Schmitt, Irina, ur. (2005). *Negotiating transcultural lives: Belongings and social capital among youth in comparative perspective*. Göttingen: V & R Unipress.
- Koprivec, Daša (2011). *Otroci aleksandrink*. Ljubljana: samozaložba.
- Koprivec, Daša (2013). *Dediščin aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Laoire, Caitriona Ni, Carpena-Mendez, Fina, Tyrell, Naomi, in White, Allen (2011). *Childhood and Migration in Europe: Portraits of Mobility, Identity and Belonging in Contemporary Europe*. Burlington: Ashgate Publishing.
- Lukšič Hacin, Marina, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2003). Slovenian women's stories from America. *Dve domovini / Two Homelands* 17: 47–60.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Marie Prislant – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States. *Dve domovini / Two Homelands* 25: 229–247.
- Milharčič Hladnik, Mirjam, ur. (2015a). *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination*. Göttingen: V&R Unipress.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2015b). Žensko delo in gospodarstvo v migracijskem kontekstu – zgodovinski primeri v luči sedanosti. *Žensko delo: Delo žensk v zgodovinski perspektivi* (ur. Žarko Lazarevič, Mojca Šorn in Nina Vodopivec). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino (v tisku).
- Parreñas, Rhacel Salazar (2002). The Care Crisis in the Philippines: Children and Transnational Families in the New Global Economy. *Global woman, nannies, maids and sex workers in the new economy* (ur. Barbara Ehrenreich in Arlie Russell Hochschild). New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 39–54.
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Plummer, Ken (2001). *Documents of Life 2, An Invitation to a Critical Humanism*. London, Thousands Oaks; New Delhi: Sage Publications.
- Portelli, Alessandro (1991). *The Death of Luigi Trastulli and other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- Prislant, Marie (1968). *From Slovenia to America: Recollections and Collections*. Chicago: Slovenian Women's Union of America.
- Puhar, Alenka (1982). *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus.
- Tomšič, Marjan (2002). *Grenko morje*. Ljubljana: Založba Kmečki glas.
- Turk, Helena (1925). Moja pot po svetu (podlistek). *Amerikanski Slovenec*, št. 149–158.
- Sedmak, Mateja (2011). Kultura mešanosti: Družbeno in politično prepoznavanje socialne kategorije mešanih ljudi. *Annales, Series Historia et Sociologia* 21(2): 261–274.

- Škoro Babić, Aida, Jeraj, Mateja, Košir, Matevž, in Balkovec, Bojan, ur. (2012). *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Škrlj, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.
- Vodopivec, Nina (2012). Otroci in raziskovalci: Pripovedi o otroštvu in spomini. *Zgodovina otroštva* (ur. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 133–145.
- Yaqub, Shahin (2009). *Independent child migrants in developing countries: Unexplored links in migration and development*. UNICEF: Innocenti working paper.
- Zorn, Peter (2012). *Aleksandrinke so prišle domov*. Nova Gorica: Educa.

2. DEL

OTROCI V IZSELJENSKEM LEPOSLOVJU IN MEDMREŽNIH VSEBINAH

OTROŠTVO V IZSELJENSTVU SKOZI PRIZMO IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI

Janja Žitnik Serafin

UVOD

Oči otrok	»Čez travnik,
so sinje	kjer orkan,
kot ocean	tajfun in cikloni
in nebo:	blazne.
»Očka, kam gremo?«	Bridkost
	bo ost
	slonokoščena
	vsem v srce ... « ¹¹

Tematiko književnih del slovenskih izseljenskih avtorjev 20. stoletja in tudi že najnovejših literarnih del, ki izhajajo v slovenskem izseljenstvu, bi lahko razvrstili v tri večje skupine:

- 1) izseljenska/priseljenska tematika, predvsem (pogosto travmatični) vzroki za odhod iz domovine ter (pogosto prav tako travmatično) obdobje prilagajanja novemu okolju;¹²
- 2) življenje v stari domovini iz izseljenskega zornega kota, največkrat idealizirano in z močnim pridihom nostalgije;
- 3) teme, ki niso povezane niti s priseljenskimi situacijami niti s staro domovino.

¹¹ Mirko Šušteršič - Valiant, Odhod, odlomek (Šušteršič 1949: 37).

¹² V slovenskem izseljenstvu taka dela nikoli niso prenehala izhajati. Značilen primer je črtica Fernanda Leskovca S skrinjo – tudi s kovčkom (Leskovec 2013), ki je bila leta 2012 nagrajena v okviru proze na natečaju »Literarni navdih v novem svetu« Slovenske kulturne akcije.

Zadnji tematski sklop je pogosto prav tako težko ostro zamejiti kot prva dva. Slovenski motivi in skupinske frustracije iz slovenske preteklosti so namreč prisotni celo v najnovejših literarnih delih slovenskih izseljencev in njihovih potomcev.¹³

V tem poglavju me bodo zanimala predvsem tista dela, ki povsem nedvomno sodijo v prvi dve tematski skupini, saj s svojo specifičnostjo, s katero se razpoznavno razlikujejo od matične književnosti, jasno odražajo izkustvena in spoznavna sporočila, ki so jih otroci v izseljenstvu prejemali od svojih staršev v različnih obdobjih 20. stoletja. Prvi od treh zgoraj navedenih tematskih sklopov izstopa po »disonančnih podtonih« (Detela 1991: 91). O drugem tematskem sklopu meni slovenskoavstrijski pesnik in pisatelj Lev Detela (prav tam: 92), da je »v slovenskem zdomstvu posebno izrazito prisoten. Gre za domačijski žanr, za kmečko slovensko povest ali zgodovinski roman popularnega tipa.« Med avtorje del iz te tematske skupine uvršča Karla Mauserja, Stanka Kocipra, Jožeta Krivca, Marijana Marolta, Teda (Božidarja) Kramolca in Franka Bükviča. Sama bi k pripovednim delom teh avtorjev dodala poezijo domotožja izpod peresa številnih pesnikov, o katerih pišem v nadaljevanju, vsekakor pa sodijo v ta sklop tudi nekatera izseljenska dramska besedila ter del izseljenske avtobiografske proze.

V literarni teoriji je bilo otroštvo pogosto označeno kot referenčna točka pisatelja, pri priseljskih pisateljih pa je to še bolj izrazito. V spominu na otroštvo je namreč shranjen tudi spomin na primarno socializacijo, ki je v tujem okolju neizogibno relativizirana oziroma izpostavljena resocializaciji (Dimkowska 2006: 143). Pri priseljskih pisateljih pogosto pride do »simptomatičnega prekrivanja dveh motivov – doma in otroštva – v nov kronotop otroštva, ki se predstavlja kot izgubljeni raj in neusahljiv ustvarjalni arzenal« (Šeleva 2005: 25). Zato je tudi v književnem delu slovenskih izseljencev dovolj gradiva za problemsko razčlenjeno obravnavo kronotopa otroštva in njegovih odsefov v izseljenski literaturi, pa tudi za obravnavo vpliva specifično izseljenskih vrednotnih in emocionalnih vidikov, kot se odražajo v literaturi, na otroštvo v izseljenstvu.

V tem poglavju bom obravnavala različne vidike otroštva in vplive na otroštvo, kot se odražajo v književnih delih šestdeseterice slovenskih izseljenskih pisateljev 20. stoletja. Vprašanja, ki me še zlasti zanimajo, so, kako je slovenska izseljenska književnost slikala izseljenskim otrokom otroštvo v stari domovini in življenje v novi domovini, kaj so izseljenski otroci dejansko doživljali v krogu družine in kaj zunaj njega v različnih obdobjih slovenskega izseljenstva in kako

¹³ Npr. v pesmih Damiána Ahlina *Na Prešernov dan* (Ahlin 2014: 58) in *Lipov cvet* (Mojica, Papež in Ahlin 2014: 69) ali v pesmih Gregorja Papeža *Junij* (Mojica, Papež in Ahlin 2014: 43) in *Preteklost* (Papež in Stram 2014: 11).

je vse to vplivalo na njihov pogled na svet, še zlasti pa na specifične značilnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu. V skladu s sodobno metodologijo iskanja povezav med ustvarjalčevim delom in družbeno-kulturnim ozadjem, v katerem je delo nastajalo, bo obravnava vključevala tudi nekatere tematsko-motivne specifikke izseljenskega/priseljenskega slovstva, ki jih je mogoče pojasniti z določenimi družbeno-kulturnimi vidiki izseljenstva. Omenjene posebnosti, ki jih odkrivam v slovenski izseljenski književnosti, bom primerjala z vzporednimi značilnostmi književnih del nekaterih priseljenskih piscev v Sloveniji.

OTROŠTVO V IZSELJENSTVU

*Domov, o bratje in sestré, po zdravje,
domov v nebeško varstvo, v božji mir,
domov na delo, žuljev trdni tir,
domov v kleti in kašče, hleve kravje,
domov na njive in v gozdov goščavje,
domov v ponosnih naših gor okvir,
domov, kjer naših sil vre večni vir,
domov, domov v prostost in zmagoslavje!*¹⁴

Otroštvo se kot neke vrste »terapevtska« tema pojavlja v mnogih izseljenskih literarnih delih. Pozlačena slika otroštva v starem kraju je namreč najpogostejše čustveno zatočišče v izseljenstvu, o čemer bom obširneje razpravljala v naslednjih razdelkih tega poglavja. Sorazmerno malo pa je izseljenskih piscev, ki tudi otroštvo v izseljenstvu opisujejo z lahkotnostjo ali optimizmom. Simpatično in očarljivo sliko otroštva v izseljenstvu, čeprav niti najmanj idealizirano, podaja pripovedno delo *Petunija v čebulni gredi* slovensko-ameriško-čilske avtorice Anne Valencic Davis (2002, 2003, 2015). Knjiga je najprej izšla v španščini, nato v angleščini in končno, enajst let po tem, ko sem izdajo slovenskega prevoda predlagala Slovenski izseljenski matici, po zaslugi Petra Kovačiča Peršina tudi v slovenščini. Ker gre za posrečen primer oživljanja izseljenskega vsakdana iz izrazito otroškega zornega kota, bom temu delu uvodoma posvetila posebno pozornost.¹⁵

¹⁴ Vinko Žitnik, *Domov*, odlomek (v Bergles 1990: 33).

¹⁵ Pri predstavitvi tega dela med drugim izhajam iz svoje ocene izvirne, španske izdaje (Žitnik Serafin 2004) in spremne besede k slovenski izdaji (Žitnik Serafin 2015).

Sestavlja ga šestnajst epizod, ki prikazujejo droben, a slikovit odsek iz življenja avtorice. Pripovedovalka je osemletna Nastasia Martinovič, imenovana Nasty (v španski različici je njeno ime Porfiria, po domače Porfy). Da gre za spominsko prozo, izvemo v zaključnem poglavju, avtobiografskost pa dokumentira tudi nekaj fotografij iz pisateljčinega otroštva. Epizode povezujejo skupna glavna junakinja, enoten čas dogajanja – vse se godi poleti 1953 – in enoten prostor. V središču prvoosebne pripovedi je namreč odraščanje dekletca v mestnem okolju na ameriškem srednjem zahodu in njeno doživljanje domače soseske, ki spominja na Babilon. Čeprav je mlajša od brata Marka (oba sta bila rojena v ZDA, medtem ko je bil najstarejši brat Štefan rojen v stari domovini), je Marko mnogo bolj sprejel ameriški način življenja in razmišljanja kot ona sama. Njene dogodivščine na eni strani odsevajo bližnjo zunanjo resničnost – občutljivi splet medkulturnih odnosov v soseski, rasizem, izpostavljenost tistih priseljencev, katerih priimki »ne zvenijo dobro ob angleškem imenu«, njihovo narodnostno ogroženost in zato tem vztrajnejše negovanje izvornih tradicij; na drugi strani pa vse tiste notranje prvine, ki sodijo k slehernemu odraščanju: posebna vez med hčerko in očetom, nerazdružljivo prijateljstvo s sosedovim dečkom in njuno »zarotniško« raziskovanje sveta onkraj domačega plota, otroško premagovanje strahu, vznemirljivo podoživljanje radijskih shriljivk v času, ko televizije v soseski še niso poznali. V tesno prepletene zasebne svetove male protagonistke – intimnega, družinskega, prijateljskega in sosedskega – pa vstopa tudi širša družbena realnost z zgodovinskimi prelomnicami (korejska vojna, vzdušje splošne preganjave na vrhuncu makartizma, Slovenija na razpotju med Vzhodom in Zahodom, tržaško vprašanje), ki na svoj način zaznamujejo njeno razvijajočo se osebnost.

Z domiselno pripovedno tehniko, s katero avtorica v veznem besedilu med dialogi na neprisiljen način prevaja značilne notranje otroške glasove v odraslo govorico, je podan ilustrativen prikaz različnih stopenj kulturne in jezikovne asimiliranosti priseljencev, kot jih vidi v svet prebujajoča se deklica. Nasty se druži s pripadniki vseh ras in narodnosti in se na svoj spontani, skorajda nezavedni način nadvse pogumno upira rasizmu, ksenofobiji in etničnemu zaplotništvu. Ljudje, ki jih srečuje, so zanjo prijazni ali neprijazni, zanimivi ali nezanimivi, topli ali hladni, zabavni ali dolgočasni, ne pa Afroameričani, Poljaki ali Madžari. Slovenstvo je zanjo materni jezik, uokvirjeni pergament z odlomki iz Brižinskih spomenikov na domači steni, prelepa stara knjiga o zdravilnih zeliščih, mrzlično pospravljanje in okraševanje doma v pričakovanju obiska sorodnikov, občutek čarobne slovesnosti, kadar ji mama pripoveduje o domovini, Trstu in Prešernu. Slovenstvo pa so v njenih očeh tudi neusahljive zaloge pijače, ki privabljajo moške

v Slovenski dom na balinanje in na prepir o Titu; ko se zvečer vrnejo domov, pa jim žene ne prizanašajo s pričakovanimi očitki. Nastyjino slovenstvo je tudi v zasledovanju značajskih potez po družinskih linijah (ta je prava Murnovka, oni je bolj Martinovič), pa v napetih povestih in legendah iz »starega kraja«, ki jih pripoveduje oče, v dramatičnih usodah prednikov, ki so se rodili in umrli v domovini staršev, da bi se njihove zgodbe nekoč ugnezdile v spominu deklice onkraj oceana in jo tako dolgo vznemirjale, dokler jih desetletja pozneje ne zapiše. Narodna zavest male Nasty se nič manj ne odraža v povsem vsakdanjih drobnih dogodkih, denimo v vprašanju, ali bi dali psički slovensko ali angleško ime. Za ponosno deklico, ki je pravkar že začela iskati svoje mesto v družbi, pa je slovenstvo tudi občutek osramočenosti, kadar po maminem vzoru »v javnosti« nehote napačno izgovori kako angleško besedo.

Vsebina epizod izpostavlja vse tisto, kar je v otroških očeh najbolj razburljivo, zabavno, sporno, skrivnostno, privlačno in tudi nezaslišano. Zorni kot celotne pripovedi je avtentično otroški. Dekletce je od tam, pa vendar tudi ni, saj biva v njej dvojnost, kakršno nosi v sebi vsaka priseljska družina. Ob vsem, kar se godi »tu in zdaj« v Ameriki, je namreč očitna nenehna prisotnost Slovenije, nedavne svetovne vojne, narodnih sporov in z ljubeznijo negovanih tradicij. Mary Graber, ki je tudi sama le dobro desetletje pozneje odraščala v podobno etnično heterogenem urbanem ameriškem okolju, je v oceni *Petunije* (Graber 2003) zapisala, da ji kratka proza Anne Valencic zveni boleče resnično. Po njenem mnenju je avtorici uspelo zajeti prav tiste prvine slovenske kulture, zaradi katerih so se slovenski otroci počutili tako drugačne od angloameriških vrstnikov: od značilnih obsesivno negovanih slovenskih vrtičkov, prek vsesplošne nagnjenosti k zameram, do zabičevanja otrokom, da se v gosteh ne spodobi preveč pojesti. Ta danes že povsem arhaični mali svet, ki je tako dolgo vztrajal v slovenskih skupnostih po vsem svetu, v zgodbah izseljencev in njihovih potomcev prepričljivo vsakokrat znova oživi in zgovorno priča o življenju v slovenskem izseljenstvu in luči otroške izkušnje.

Lahkotnejša, brez ozadja mračnejših zgodovinskih dogodkov in družbenih pojavov, je črtica Teta Zofi in Indijanci izpod peresa Johna Modica (v Petrič 1982: 333–341). Modic niza ljubke, navihane dogodivščine vnučka in nagajivega dedka, teta Zofi, ki ju – po običaju iz starega kraja – sili z vedno enako juho in zares pretirano skrbi za njiju, pa je njun strah in trepet. Seveda je otroških vragolij, o kakršnih piše Modic, v izseljenski književnosti za otroke prav toliko kot v matični otroški literaturi. Dokaj realističen fragment iz svojega otroštva v nemškem izseljenstvu prikazuje slovenskoameriški avtor Anton Zaitz (roj. 1898 v Vestfaliji) v odlomku iz neobjavljene

avtobiografije *One of the Million*. V odlomku na humoren način odkrito spregovori o kočljivih posledicah otroškega raziskovanja nasprotnega spola. Pred svojim petim letom starosti pa se spominja tudi materine boleznin in njene želje, da bi se z družino vrnila »v malo deželo, imenovano Slovenija, v Avstriji«. Sanjarila je, da bo prislužila dovolj denarja za nakup majhne kmetije v Sloveniji. »To je bil njen življenjski cilj in otroci smo jo potrpežljivo poslušali, ko nam je z domotožjem pravila o mali kmetiji s kravo, psom in nekaj piščanci.« (v Petrič 1982: 327) Domotožje staršev so otroci pač »potrpežljivo« prenašali, kot pravi Zaitz, čeprav je bilo to tudi zanje bolj ali manj travmatično.

Nataša Kolman v besedilu Dnevnik neke žene piše v tretji osebi o občutjih neke izseljenske matere, ki jo domotožje in osamljenost odtujeta tudi od lastnih otrok. Pretirano domotožje je lahko verižno povezano s celo vrsto drugih simptomov in posledic, od samopomilovanja in zavestne osamitve do občutkov krivde zaradi prikrajšanosti otrok:

... ne bo njene mame, da bi popestovala njene otroke; ne bo njenih sester, da bi si svetovale in ji dale občutek, da ni sama na svetu. Ne bo njenih znancev, ki jih je poznala celo življenje in ki niso več ocenjevali njenega vsakega dejanja, ker so jo poznali in so jo sprejeli takšno, kakršna je. Tukaj pa je tujka, brez preteklosti /.../

Sin jo nadleguje, naj se igra z njim. Ne ljubi se ji. Dopoveduje si, da ima pravico biti nerazpoložena, saj tudi ona nima drugega, kot puščobne in prazne dneve ... (v Petrič 1982: 376–377)

Katka Zupančič v dobršnem delu svojega opusa za otroke obravnava prezgodnjo »odraslost« otrok v trdih razmerah tujine, v katerih se njihovi starši borijo za preživetje. Socialni vidik odraščanja (vpliv revščine) je pri Zupančičevi nevsiljivo pomaknjen v ozadje, npr. v zgodbici Okenca¹⁶ (v Petrič 1982: 265–273), saj gre navsezadnje za otroško literaturo, ki naj bi malčke pritegnila k branju. Prav tako spretno pa je ta vidik potisnjen v ospredje v zaključku otroške pesmi Pismo stričku, katere izvirnik je Zupančičeva objavila v *Mladinskem listu* leta 1933. Gre za navidez šaljivo pesem v igrivem tonu, pisano v prvi osebi ednine: hčerka mora po očetovem naročilu napisati pismo stričku v domovino in mu poročati, da tu

¹⁶ Gre za kratko otroško zgodbico o nerodnosti deklice, ki po nesreči na več mestih zažge novo krilce. Zelo se boji jeze staršev, saj je to za ubožno družino velika škoda. V strahu poskuša deklica popraviti krilce z vražami in uroki, na koncu pa se vendarle vse dobro izteče.

v novi deželi vse stoji na glavi, ker so se v ameriško zastavo zaredili molji. Če bi bila zastava bolj rdeča, pravi njen očka, se to ne bi zgodilo. Punčka Rut se najprej pretvarja, da si očetove metafore z molji, sitim volkom in kozo razlaga dobesedno. Na koncu pa s presenetljivo duhovito otroško dikcijo razkrije, da njihov dejanski pomen še predobro razume.

Po vzoru naturalistične socialno angažirane ameriške proze z začetka 20. stoletja (*muckraking novel*) se je socialna tematika brezupnega tovarniškega in rudarskega življenja, revščine in brezposelnosti začela v tem času vse bolj uveljavljati tudi med slovenskoameriški pisatelji in celo pesniki. Glavnina njihovih izvirnih tovrstnih objav sega v dvajseta in trideseta leta, deloma še v štirideseta, precej pa tudi že pred leto 1920. Socialna tematika je najznačilnejša za kratko prozo Slovencev v ZDA. Zbirka različnih avtorjev *Ameriške povesti*, ki je značilen primer tovrstne proze, je izšla leta 1943, svoj odmev pa je ta tematika doživela tudi pri povojnih slovenskih avtorjih v ZDA, npr. pri Karlu Mauserju v kratki zgodbi John Kovach (v Gobetz in Donchenko 1977: 75–81). V obliki romana je socialno problematiko literariziral predvsem Ivan Molek (roman *Zajedalci* in trilogija *Dva svetova*, *Veliko mravljišče* in *Sesuti stolp*,¹⁷ Molek 1920, 1932, 1934, 1935), drugi avtorji pa so jo uporabili predvsem v kratki prozi in deloma poeziji. Etbin Kristan slika temno podobo tujine in izseljenstva v pesmi V hiši tlake (v Petrič 1982: 112), Mary Jugg Molek v pesmi Sveti večer in prozi Priseljenka (prav tam: 295–304), Louis Beniger v prozi Samotar Jože (*Ameriške povesti*: 5–10), Anna Praček Krasna v črtici Zibel (prav tam: 22–24), Ivan Zupan pa v pesmi Kovač sreče (odlomek, v Petrič 1982: 110):

Za srečo se daleč v tujino
mladenič na pot je podal,
zapustil je vas, domovino,
po svetu je srečo iskal.
//...//
Tujina ga res je sprejela,
a sreča ga čakala ni;
v pomanjkanju hudem, brez dela –
prestaja le žalostne dni.

¹⁷ Trilogija je pravi model »proletarske književnosti«, kakršno je v tridesetih letih močno propagiral tudi Louis Adamič (Petrič 1999: 174). Pripoveduje o dramatični življenjski poti protagonista, socialističnega agitatorja Toneta Plesca, dogajanje je večinoma postavljeno v Calumet in Chicago.

Anton J. Klančar v črticah *Staro zlato in Jutri* (v Petrič 1982: 290–294) piše o grenkem življenju v tujini, ki mu postavlja nasproti idealizirano podobo domovine staršev, v katero se je zaljubil iz knjig, ki sta jih starša prinesla s seboj. Najpretnost od vseh pa so trpke slike težkega otroštva v izseljenstvu, kot jih podajajo Joško Oven v črtici *Božična alegorija* (prav tam: 158–161), Anton Slabe v *Novem življenju* (prav tam: 248–251) in črtici *Dekle iz tovarne* (*Ameriške povesti*: 101–104), Milan Medvešek v *Sužnjih ponoči* (prav tam: 80–85), še najbolj pa Katka Zupančič v črtici *S tujega na tuje* (prav tam: 105–111). Avtorica v naturalističnem načinu prikazuje, kako se mati s štirimi majhnimi otroki bori, da bi vsaj še eno noč ostali v stanovanju. Dvajset let so redno plačevali najemnino, le zadnji mesec niso zmogli. »Biriči« jih kljub temu vržejo iz hiše, čeprav nimajo kam iti. Slabe pa piše o deklici, ki je najprej v rudniški nesreči izgubila očeta, nato še mamo. Pri petnajstih letih se zaposli v tovarni in zanosi z mladim delovodjem. Ta ji da neko zelišče za splav, vendar deklica pri tem umre.

Na splošno lahko sklenem, da je v izseljenski književnosti za odrasle otroštvo v izseljenstvu pogosto obravnavano s senčnih plati, v književnosti slovenskih izseljenskih piscev za otroke pa je pristop do prikazovanja otroštva podoben kot v matični otroški literaturi: na eni strani so lahkotne, največkrat šaljive zgodbe in pesmice o najrazličnejših otroških dogodivščinah v izseljenstvu. Na drugi strani sta otroška poezija in proza s kolikor mogoče prikrito socialno tematiko, ki ravno zaradi očitnih poskusov prizanesljivega mehčanja trde izseljenske realnosti (zlasti v času gospodarskih kriz) delujeta še toliko bolj pretresljivo in nemalokrat tudi docela pesimistično.

OTROŠTVO V IZSELJENSTVU IN MEDGENERACIJSKI PREPAD

Starši v izseljenstvu na drugi strani tudi radi slikajo nostalgичne prizore družinske toplote in nekdanje brezskrbne sreče svojih zdaj že odraslih otrok, ki so drug za drugim zapustili varno zavetje doma. V takšnem duhu piše Marie Prislund v odlomku z naslovom *Memories of our old wood stove* (v Gobetz in Donchenko 1977: 171–173). Njihovi otroci pa so doživljali to s tako svetlimi toni opevano otroštvo nekoliko drugače, v večni razdvojenosti med družinskimi tradicijami slovenskega izseljenskega doma in novimi izzivi modernega časa, tudi bolečimi izkušnjami in nadlogami, ki so prežale nanje onkraj domačega praga ali soseske. Res je, tudi Rose Mary Prosen, vnukinja slovenskih priseljencev v ZDA, se v lirični prozi *Looking back* (v Novak 1976: 1–8) z ganljivo nostalgijo in ljubeznijo

spominja otroštva v toplem objemu družine v Clevelandu, ko jo je mama česala in preoblačila v velikonočnega angelčka, ki bo na čelu procesije trosil cvetne liste do oltarja bližnje cerkve (v Novak 1976: 1–2). Tako kot Mary Graber v že omenjeni knjižni oceni (Graber 2003: 118), se tudi Prosenova spominja majcenih vrtičkov pred hišicami clevelandskih Slovencev, v katerih bi lahko naštel na desetine vrst cvetic. Spominja se vonja po živalski krvi v kleti, kadar je oče pokončal piščanca. »Noben piščanec ne tekne tako kot tisti, ki ga je očistila in pripravila moja mama za nedeljsko kosilo. Še danes v Ameriki ni takšne juhe kot tista, ki jo je mama naredila iz naših domačih piščancev.« (prav tam: 5)¹⁸

Varni, zaprti domači svet potomcev priseljencev v clevelandski Sloveniji res ni imel grenkega predznaka nepopolnosti, izkoreninjenosti, skromnega poskusa njihovih staršev in starih staršev, da bi v tujino presadili delček izgubljene domovine. Vendar so izpovedi o občutku izkoreninjenosti v izseljenski književnosti prav pogoste. Značilen primer je prozni utrinek *A patch of earth* Zdravka Novaka, v katerem med drugim piše: »Tu živim na svojem, samostojen in neodvisen, vendar sem kot eksotična rastlina, izruvana iz zemlje, ki me je rodila. Nikoli se nisem povsem prijel in razrasel v zemlji, v katero sem bil presajen – in morda se nikoli ne bom.« (v Gobetz in Donchenko 1977: 175) Izkoreninjenost je tema tudi v pesmih avstralskoslovenske pesnice Cilke Žagar Draga teta (v Prešeren idr. 1988: 56) in Tujci (v Cimerman 1990: 141), občutek izkoreninjenosti pa prihaja do izraza tudi pri Tei Rovšek-Witzemann (Avstrija), zlasti v njeni pesmi Desetnica (v Bergles 1990: 115):

Prihajam, odhajam,
venomer iščem
svoje zavetje,
desetnica blodeča ...

Ga najdem kdaj?

Tudi pri Jožetu Žoharju (Avstralija) tujina prinaša celo vrsto frustracij in občutek izkoreninjenosti, npr. v pesmih Zakaj naj bi bil, En sam sen, Divjina, divjina (v Bergles 1990: 82, 85, 87), pa izgubljenosti in stiske, npr. v prozi Valovanje (v Detela 1991: 5–6), pa tudi razdvojenosti, denimo v pesmi Šepamo v črni vijugi (v Bergles 1990: 89, odlomek):

¹⁸ Citate iz angleških izvirkov prevedla J. Ž. S.

Tam so korenine nam ostale,
a mi smo tu in več nismo tam,
tu so druge, nove že pognale,
mi pa še nismo tu in več nismo tam.
Le kje je naš pristan?

Na drugi strani pa je bil dom otroštva njihovih potomcev v novi domovini navznoter popoln, avtentičen prostor, vrojen in samoumeven. Življenje otrok priseljencev se je zapletalo ob nekem drugem trpkem predznaku, ki se je začel razkrivati šele v njihovem tesnejšem stiku s širšo okolico: sramovanje, zasmevanost zaradi drugačnosti, torej vse tisto, kar še danes doživljajo otroci priseljencev iz manj razvitih dežel, tudi v Sloveniji.¹⁹ Prav take otroške izkušnje in občutke opisuje Rose Mary Prosen v že omenjeni angleški prozi. Pripadniki njene generacije so postali Američani, pravi avtorica. A če jo je kdo vprašal, kaj je po narodnosti, je vedno odgovorila, da je Slovenka, čeprav so bili celo njeni starši rojeni že v Clevelandu (v Novak 1976: 7). Ko je bila majhna, pa ni hotela govoriti slovensko:

Kaj je bil Slovenec? Hunki. Zelenec. Neumen Slovan. /.../ Postalo me je sram, ker so moji starši govorili »čudno«; ker smo se preglasno smejali; ker smo pili doma pridelano vino; ker smo imeli doma tapete s cvetličnim vzorcem; ker smo gojili zelenjavo; ker je moj oče v garaži redil piščance; ker je iz odpadnega lesa z lastnimi rokami stesal postelje za svoje otroke; ker je v kleti popravljaj vse naše čevlje; ker mama nikoli ni sedla z nami k obedu (skuhala in postregla nam je, jedla pa je, ko smo vsi drugi končali); ker smo imeli obleke, zavese in brisače, ki smo jih sami naredili ... (v Novak 1976: 3)

Kako znano bi to zvenelo otroku kakega priseljenega delavca v Sloveniji? Otroštvo potomcev priseljencev je namreč polno docela specifičnih pasti, katerih daljnosežnega pomena se njihovi starši in stari starši največkrat komajda zavedajo. Otroci se po nekaj bolečih izkušnjah poskušajo izogniti pastem širšega okolja tako, da že v družinskem okolju vzpostavijo nekatere obrambne mehanizme ograjevanja

¹⁹ To potrjujejo odgovori v anketi, ki smo jo pred leti izvedli med priseljenci in njihovimi potomci v Sloveniji – gl. Anketa ISIM 2005 – kot tudi v mnogih od 54 intervjujev, ki smo jih opravili v teh slovenskih šolah v okviru čezmejnega projekta Eduka – Vzgajati k različnosti – Educare alla diversità (2011–2014).

od vsega tistega, zaradi česar so zunaj doma zasmehovani. John Modic (ZDA) v črtici *Being naked is a sin* (v Gobetz in Donchenko 1977: 121–123) v sicer igrivem, šaljivem tonu prikazuje delček medgeneracijskega konflikta v izseljenski stvarnosti. Teta Roza, vzgojena v »starem kraju« po strogih pravilih krščanske spodobnosti in hvalevredne sramežljivosti, se nepopisno zgraža in naredi pravcato sceno, ker njen dvanajstletni nečak »nag skače po sobi«. Deček seveda ni nag, temveč se je v improviziranih košarkarskih hlačkah in majici lotil domače vadbe košarke. Zaradi njegovega sramotnega razkazovanja gole kože, ki jo lahko skozi okno vsak hip vidi sosedu, se teta Roza burno spre z bratom, deček pa se ne meni kaj dosti za njun prepir in še naprej vneto nabira koše za svoje moštvo. Med preprirom obupano žensko še bolj užali to, da ji nečak odgovarja v angleščini, ki je sama komaj kaj razume.

Jože Krivec (Argentina) v kratki zgodbi *Tri slike* (v Tavčar idr. 1992: 222–227) podaja še bolj živo podobo medgeneracijske jezikovne pregrade. Pripovedovalca osupne spoznanje, da njegov prijatelj svojih dveh fantkov ni naučil slovenskega jezika. Jezikovna pregrada ustvarja odtujenost med vnukoma in dedkom, ki živi z družino v skupnem domu. Dedek pripoveduje:

Otroka me ne razumeta. Tako smo ločeni in se poznamo le na zunaj, kakor sosedje. K srcu mi ne bosta nikoli prirasla in nikdar me ne bosta iz ljubezni klicala: »Očka, stari očka ...« Jaz sem zanju le »abuelo« – človek, ki se jima nasmehlja, a jima ne zna odgovarjati na radovedna vprašanja. Živimo pod eno streho, a smo si tuji. Sedimo za isto mizo, a se ne razumemo. Kar se je lepega nabralo v meni ta zadnja leta, nimam nikomur podariti. Moja ljubezen ne bo obrodila sadov, ampak bo umrla z mano. (v Tavčar idr. 1992: 226–227)

O specifičnih značilnostih medgeneracijskega prepada v izseljenstvu razpravlja veliko število uglednih tujih avtorjev, pa tudi domačih (med drugim Lukšič Hacin 1995; Mikola 2005; Toplak 2008; Toplak 2009). Na osnovi lastnih empiričnih raziskav piše o tem tudi slovenskoavstralski psihiater Jurij Zalokar v eseju *Duševne stiske in bremena izseljenstva: izziv in poguba* (Zalokar 1988: 208–210): »Žal si je večina /.../ pridobila pomanjkljivo znanje angleščine. Mnogi so se nekako in za silo znašli tudi brez znanja tujega jezika. Seveda jih je to še bolj osamilo, često celo od lastnih otrok.« Poplavi novih vtisov želi priseljenec ulti z omejevanjem zunanjih stikov, kar je v začetku samoohranjevalno, a se lahko razvije v trajno izolacijo in osamljenost, pravi Zalokar. Če k temu prištejemo še boj za

preživetje (mnogi so delali po dve izmeni) ter z vsem tem povezano pomanjkanje časa in volje za učenje jezika, razumemo, da postane izseljenčevo socialno okolje izrazito zoženo. Poleg tega se identifikacijsko sidrišče (Južnič 1993: 147), ki je v stari domovini imelo enakovredno mesto, s prestopom meje spremeni v margino, izseljenec pa že s tem postane marginallec, izobčenec. Posledica tega je bolešno domotožje, pogosto povezano z idealiziranjem domovine, kar se odraža v vsaki izseljenski književnosti. Tudi ko Lidija Dimkavska (2005: 65–66) piše o treh najizrazitejših domoljubnih priseljenskih pesnikih v Sloveniji – Radetu Vučkovicu, Ljubenu Dimkaroskem in Nebojši Ignjatoviću, ugotavlja, da so pri teh pesnikih »zapuščene domovine idealizirane mentalne konstrukcije, intenzivno nostalgичno so naklonjeni primarnim domovinam in v njihovih književnih delih ni velike pozornosti do slovenske resničnosti, do slovenske tematske, socialne in miselne plati.« O Dimkaroskem meni Dimkavska (prav tam), da se je personalizacija prostora (Makedonije) pri njem razvila do pretiravanja v intenzivnosti identitete: »Zvonovi naj tebi glasno pojo / ti, lepota Vardarska, / ne za žalost in slovo, / za polno življenje in radost«; »Ognjišče tvoje je najtoplejše / in tudi brez ognja najbolj greje.« (Dimkaroski 1994) Seveda zadnja trditev na splošno velja le za šibkeje integrirane izseljenske/priseljenske pisce.²⁰ Tako lahko, kot bomo videli v nadaljevanju, tudi med slovenskimi izseljenskimi pesniki (seveda tudi med avtorji otroške poezije) najdemo celo vrsto vzporednic k zgoraj citiranim verzom Ljubena Dimkaroskega. Za veliko večino migrantskih avtorjev pa sta, prav nasprotno, značilna poudarjena pozornost do pojavov v novem okolju ter odkrivanje razlik med izvornimi in novimi vzorci. Vendar sorazmerno dobra integriranost v novo okolje le zmanjšuje pomen domotožja, še zdaleč pa ga ne ukinja.

²⁰ Zanimivo pa je, da življenjepisni podatki Ljubena Dimkaroskega pričajo o zelo uspešni dvonacionalni kulturni vpetosti tega avtorja iz Makedonije, ki je v Sloveniji končal študij na akademiji za glasbo in je zaposlen v SNG Opera in balet v Ljubljani. Igra tudi v makedonski glasbeni skupini Strune, snema makedonsko etno glasbo in se udeležuje srečanj manjšinskih književnikov v Sloveniji. Pa vendar njegova pesniška besedila odražajo določeno stopnjo zadržanosti do slovenske tematike.

DEMONIZIRANA TUJINA, IDEALIZIRANO OTROŠTVO V STAREM KRAJU, DOMOTOŽJE IN MEDGENERACIJSKI PREPAD

*Še ptički lepše tam pojo,
še zarje so bolj zlate
in čudo božje, kaj je rož
dišečih sredi trate!*

*Polonca, veš, pri nas doma –
ah, ti bi kar strmela,
to drago rodno zemljico
bi na srce prižela!²¹*

Tudi med slovenskimi izseljenskimi pisci v vseh delih sveta so torej do razbolelosti stopnjevano domotožje, osamljenost, idealiziranje domovine in demoniziranje tujine izrazito pogoste teme. Idilična podoba otroštva in mladosti v domovini je v poeziji Karla Mauserja v ospredju npr. v pesmih Razigranost, Velika noč, Hvalnica in Pomladna hvalnica (v Debeljak in Papež 1980: 103–105), pri Jožetu Krivcu v pesmih Pomlad, Poletje, Jesen, Zima (prav tam: 91–92), pri Eriku Kovačiču v Šenklaškem zvonu (prav tam: 121–122), pri Vladimirju Juriju Voršiču v pesmi Doma (*Meddobje* 2008: 26), pri Andreju Kobalu v prozi Šmarnice (v Petrič 1982: 206–208). Štefan Tonkli je domotožje upesnil v pesmi Domotožje (v Bergles 1990: 32), tudi pesem Spomin na junij izpod peresa Milana Pavlovčiča (v Debeljak in Papež 1980: 95) je ena sama idilična slika mladosti v domovini. Pri Mirku Kunčiču so domoljubje, nostalgija in idealiziranje domovine v prvem planu v mnogih njegovih otroških pesmih, kot so Ded se poslavlja, Čudežna ptička («Čudežno ptičko imamo, / v srcu nam strune razpreda, / poje, smehlja se in joče / – naša beseda»), Vlak («Preko žametnih valov / nas popelje kam? Domov! / Oj domov, oj domov, / tja pod ljubi rodni krov!«), Ded pripoveduje, Matjažek šteje («Ena, dve / polž po cesti gre. / Tri, štiri, / polž rožičke širi. /.../ Sedem, osem, / polža jaz zaprosim, / naj me s sabo vzame / na široke rame. /.../ Ko do sto naštejemo / v Kranj se že prismojem. / Tam doma moj ded je, / star stodvajset let je») ali Na dedovih kolenih: «Kam pa kam, Polončica, / danes na konjičku? / Tja čez morje, tja čez plan / v našo vas na gričku. // Tam je domek, tvoj in moj, / tam si se rodila, / tam je prve pesmice / mati te učila». (v Debeljak in Papež 1980: 31–36) Pri Vinku Žitniku pa to velja za skoraj

²¹ Mirko Kunčič, Ded pripoveduje, odlomek (v Debeljak in Papež 1980: 33).

vso njegovo poezijo. Med izrazitimi primeri domotožja in domovinske idile so npr. njegove pesmi Roke, Domov in Dolenjska (prav tam: 39–41), ki se glasi takole:

Dolenjska, ti moja preljuba dežela,
ti sončno naročje dolin in goric,
ti jerbas zeleni poljá in vasic,
ti gnezdo src toplih in zdravih rok, lic,
kako te je moja ljubezen prižela
na prsi, da tvoje zelenje, življenje
ko sonce, kot vino, kot brenkanje ptic
sladko mi nasiti srca hrepenenje!

O ceste prebele pa rdečkasta pota
in slamnate strehe kot božje peroti,
pa okenca drobna in srčki za ploti,
pa zdravi studenci in mir, ki v tihoti
nebeški cvete, pa prebela lepota,
ko ajda cvetoča prek njiv se razgrne –
kako vam ves blažen prihajam naproti,
da plamen moj z vami za večno se strne!

Glej: češenj, orehov in jabolk in vina,
pšenice in ajde nam siplješ v dlani,
s krompirjem in zeljem nam polniš kleti,
postavljaš nam v čumnate vedra masti –
pa naj bi te vzel iz srca in spomina?
A sladka Dolenjska, ti moja dežela,
naj nate Bog srečo obilno rosi,
da zmeraj boš v zdravju, obilju cvetela!

Idealiziranje domovine postane razumljivejše, če vemo, da so mnogi še zelo dolgo časa po prihodu doživljali svojo novo domovino kot tujino, pri nekaterih pa se to sploh nikoli ni spremenilo. Pri Mirku Šušteršiču - Valiantu je v pesmi Noč v pampi ta tujina neprijazna in samotna, v pesmi Po tujih obzorjih pa je samota tujine »kot rana vneta, / med bodeče kakteje ujeta, / je kot velik trn – / v čelo zabit« (v Debeljak in Papež 1980: 113–114). Tudi Dimitrij Jeruc se v pesmi Zakaj si daleč, domovina z mislimi nostalgичno vrača iz neizprosne, hladne tujine v domovino; v

pesmi Čemu bi spraševal, temačni sliki tujine in nevzdržne bolečine ob spominu na izgubljeni svet, pa pesniški subjekt tava po svetu »kot izgnani Žid«, medtem ko v sebi čuti le še praznino in domotožje (prav tam: 85–87). Pri Karlu Rakovcu pelje pot v tujini po strmih stopnicah navzdol (pesem Sestop, prav tam: 100), dokler ne pripelje do zadnje stopnice, pod katero je le še srhljiva praznina. V pesmi Pismo pa v Rakovčevo podobo izpraznjene tujine vstopa tudi nekaj ironije in sarkazma (prav tam: 99–100): »Godi se nam dobro. / Namesto ljubezni / imamo banke in tanke.«

Podobno kot je domotožje samoumevna reakcija na trpko doživljanje tujine že pri predvojnih slovenskih piscih v ZDA, npr. v prozi J. Snoja Na starega leta večer (v Petrič 1982: 384–392) ali v pesmi M. B. Miklavčiča Nazaj v domovino (prav tam: 394), je tujina sinonim za trpljenje tudi pri povojnih izseljenskih piscih v različnih delih sveta: pri Albinu Magistru (Argentina) npr. v pesmi Jaz: »Zdaj suh sem kot pampa, / zasut s prahom poletja. / Brez vode in cvetja / pod soncem in vetrom / stojim brez zavetja« (v Debeljak in Papež 1980: 206), pri Tinetu Debeljaku mlajšem (Argentina) pa izstopa osamljenost v pesmi Sončni odblesk iz tudi sicer precej temačne zbirke *Prsti časa* (Debeljak ml. 1986: 15). Pri patru Baziliju Valentinu (Avstralija) se ob črni sliki tujine in trpljenju kot samoumevni zrcalni odsev pojavljata domotožje in hrepenenje po izgubljenem (V senci tujine, odlomek, v Debeljak in Papež 1980: 187):

Peroti črne se nad nami pno,
zastirajo nebesne mi jasnine,
da videl bi v naročje domovine.
Pritiskajo na tujo me zemljo.

Upiram se in dvigam roke v pest,
se bijem, upam, smejem se in plakam
in razprostrtih rok ljubezni čakam,
pobiram prah iz mrtvih tujih cest.

Nasprotje med spokojno idilo izgubljene domovine in trpko osamljenostjo v tujini je izrazito še zlasti pri Vinku Beličiču (Italija), in sicer v pesmih Spomin na Belo krajino, Češminov grm (»Ti ljuba priča mojih jasnih dni, / kako je tuje, kjer te ni!«), Zreli ruj in Sončni zahod (prav tam: 70–73). Enak kontrast med idilo izgubljenega doma in preteklosti ter temačno sedanostjo v tujini je prav tako močno izražen tudi v poeziji in deloma prozi avstralskih Slovencev. Pri Bertu Pribcu je domotožje (ponekod tudi idealiziranje domovine) v ospredju

v pesmih Daljna, hladna morja, Valežanska cerkev, Prinesla mi bo starega vina (v Bergles 1990: 51–55), V Istri, Sanjam o domači vasi ter V hiši mojega očeta (v Cimerman 1990: 23–25), pri Danieli Hliš izstopa domotožje v Nezanimivem pismu (»Saj ptice lepše pojo doma / in slajši je vonj domačih trav,« v Bergles 1990: 65), pri Pavli Gruden v pesmi IV iz cikla Socvetje (v Cimerman 1990: 115), pri Caroline Tomašič v pesmih Lojze (v Prešeren idr. 1988: 46) in Lastovke (»Saj tudi tu je plavo nebo, / a doma sonce sije toplo,« prav tam), pri Jožetu Žoharju v pesmi Žaližale (v Cimerman 1990: 82), pri Ivanu Lapuhu pa v pesmih Vidim te, moj dom (»vidim te – / ko te srce želi, / ko mi tujina / zarosi oko«), Spomin sprašuje, Tvoj objem in Domače gore (v Prešeren idr. 1988: 38):

Tam bele steze
so vodile v gore,
tam mati mi pela
ko v zibki me je imela,
tam vzal s seboj
sem pesmi si s planine,
da v svetu širokem
obujam spomine.

Boleče domotožje z idealiziranjem domovine izstopa v Žoharjevi prozi Mati (v Detela 1991: 7) in pesmi Natoči mi vina (v Bergles 1990: 80), pa tudi v pesmi Ivana Žigona Sonet izseljenca (v Prešeren idr. 1988: 58):

Navajene oči so Pacifika
in znana jim je afriška puščava.
A to ni zemlja moja, ljuba, prava
in blišč in soj daljav me več ne mika.

V spominu mi žari le ena slika:
V poletnem soncu se blesti dobrava
in v rahlem vetru prepogiblje trava,
domača hiša v dalji se svetlika.

O, dragi dom, o starši, domovina!
Mi bo življenje željo izpolnilo,
da dom bo prostor spet za sina?

Le bog ve, če se bo to kdaj zgodilo!
 Pod brajdo sedel bi, napil se vina
 in v njem utópil bi sveta slepilo.

Pri Cilki Žagar se domotožje prepleta z osamljenostjo in odtujenostjo v pesmih V čolnu (»Sama sva zdaj / in čoln reže tuje brzice. / Kje / kje hočeš da vrževa sidro? / Vseeno kje!« v Bergles 1990: 71) in Novo leto (»In vse bolj daleč sva / in sama, / čisto sama / tavava,« prav tam 1990: 72). Ivan Kobal pa v pesmi Smreka jedrnato označi svojo trpko izkušnjo tujine takole: »Vabljivo tujina jim skriva, kaj je: / bogata zakladnica grenkih grizljajev.« (v Prešeren idr. 1988: 31) Če k temu dodamo še temachno sliko tujine pri že omenjenih slovenskoameriških avtorjih socialno angažirane literature, bo bolj razumljiva tudi psihološka razlaga med-generacijskega prepada v izseljenstvu izpod peresa dr. Zalokarja:

Videli smo, kako raznovrstni so pretresi, ki spremljajo življenje na tujem. Človekova družabnost in okolje sta nenavadno zožena. Postopno je človek omejen le na svojo družino. Čuva jo kot zaklad, saj čuti, da je to zadnje zatočišče. Toda družina postane obenem kraj, kjer njeni člani sproščajo svoje napetosti, to sproščanje pa rado preraste v prepri in obdolžitve. Zakonec postane zakoncu tarča, nanj letijo očitki, je kakor grešni kozel, kriv za vse, kar se je v tujini zgodilo. Navadno je žena največja žrtev. In tako se zgodi, da postane družina neopazno iz zatočišča pekel. /.../

Zaključim naj z vprašanjem, ki je za mnoge najvažnejše: o odnosu do otrok /.../: če smo pustili, da je družina postala pekel, če v sli po imetju še ob večerih nismo imeli časa, ki bi ga lahko res posvetili otroku, če se je naša osebnost zožila, če nismo znali jezika, ki ga je sprejel otrok, potem je jasno, da je prepad med generacijami, značilen za vse, pri izseljencih postal le še bolj izražen in prignan do tragičnih posledic. Svoje klube, društva in cerkve smo uravnavali po vzorcih, ki smo jim sledili v mladosti. Tem vzorcem v resnici nihče več ne sledi, niti v domovini. Toda tu, v tujini, smo od mladih zahtevali, da jim ostajajo zvesti. Mladina je odgovorila s svojo abstinenco.

Želi si nekaj drugega. In tako se zgodi, da mlade postane sram svojih staršev, svoje kulture in svoje identitete. (Zalokar v Prešeren idr. 1988: 209–210)

Velik del izseljenskih piscev torej slika svojo izseljensko izkušnjo v temnih tonih, otroštvo v rojstni deželi pa v svetlih. Avtorji, ki prikazujejo otroštvo v starem kraju z več realnosti (npr. Anton J. Terbovec, Janko N. Rogelj, Ivan Zorman, Ivan Jontez, Vatroslav Grill in Anna Praček Krasna v Petrič 1982: 82–84, 133–138, 148–149, 154–159, 196–205, 216–219; Bahovec 1987: 12–17), so v manjšini. Nekateri uravnoteženo slikajo dobre in slabe plati otroštva in mladosti v starem kraju s pridihom slovenskih tradicij, običajev in slovenskih arhetipskih karakteristik, tudi tragičnih, kot so izbira premožnega moža za hčer, ki ljubi drugega, pa obrekovanje, prepirljivost, neumnost, pijančevanje ipd. (npr. Frank Kerže, Jože Ambrožič in Zvonko A. Novak v Petrič 1982: 45–51, 52–55, 87–97). Še manj je tistih, ki v svojih delih slikajo tudi najtemnejše trenutke otroštva v stari domovini (npr. Daniela Dolenc v Gobetz in Donchenko 1977: 13–23, Detela 1987, Milan Medvešek v Petrič 1982: 277–283). Pri teh avtorjih je čutiti manj nostalgije kot pri prvih, zdrava mera domoljubja pri njih nima tako boleznega prizvoka, s tem pa v takšnih primerih tudi umanjka eden pomembnih specifičnih dejavnikov medgeneracijskega konflikta v izseljenstvu.

NEDOSEGLJIVOST OBLJUBLJENE DEŽELE

Zgodbe o Amerikancih, ki so s samozavestnim nastopom, razkošno opravo in polno mošnjo denarja razvneli domišljijo domače vaške otročadi, pripovedi o bogatih slovenskih povratnikih, kakršne beremo v delih Louisa Adamiča (Žitnik 1991: 111–116), so pisali tudi drugi izseljenski avtorji. Jože Ambrožič piše o tem v črtici Črnorokar (v Petrič 1982: 57); podobno sliko ponuja Jože Zavertnik v črtici Oj ti lumpje (v Petrič 1982: 78), Frank Kerže pa splete pravo sanjsko zgodbo o Podbojevi vrnitvi in uspehu v rodni Sloveniji (v Gobetz in Donchenko 1977: 165–169). Takšne zgodbe so vedno znova vzbujale iluzije in hrepenenje na obeh straneh oceana: v stari domovini so v otroških dušah razvneli sanje o hitrem zaslužku v pravljичno bogati tujini, priseljencem po vsem svetu pa so zbujele upanje na srečno vrnitev v rodni kraj, kjer bodo vse krivice dolgoletne zdomske tlake poravnane in vse tegobe pozabljene. V obeh primerih so velikim pričakovanjem najpogosteje sledila razočaranja. Ta izrazita dvojnost »izpričano boljšega« drugemu sveta (domovine ali tujine) je v izseljenski literaturi pogostejša tematska prvina kot drugod. Prav zato je v izseljenskem leposlovju tudi hrepenenje, ki ima v migrantskem okolju specifične konotacije, vselej le točka na nasprotni strani oboda začaranega časovno-prostorskega kroga (prim. Avsenik Nabergoj 2005).

Obljubljena dežela je namreč v izseljenski književnosti skoraj vedno drugi svet, svet umišljene preteklosti ali iluzorne prihodnosti, skoraj nikoli pa tu in zdaj. Izjeme, ki slikajo obljubljeni deželni tu in zdaj, so izredno redke (npr. John P. Nielsen v Gobetz in Donchenko 1977: 157–163, Anton J. Terbovec v Petrič 1982: 84–86). Nepotešeno koprnenje po drugem svetu in idealiziranje izgubljene domovine staršev opazno vplivata tudi na otroke,²² bodisi neposredno (prek vsakdanjih sporočil in vedenjskih vzorcev) ali posredno, tudi prek otroške literature domotožja, hrepenenja po izgubljenem in nedosegljivem, npr. prek pesmic Mirka Kunčiča, kot so že omenjene Čudežna ptička, Vlák, Ded pripoveduje, Na dedovih kolenih, Matjažek šteje in Ded se poslavlja (v Debeljak in Papež 1980: 31–36):

Pod rodno streho lastovka
se vsako leto vrne,
a mene tuja zemljica
za vekomaj zagrne.
/.../
Iz nageljna slovenskega
mi šopek naredite
in vsako leto na ta dan
na grob ga položite.

SKLEP

Razumljivo je, da trpka razočaranja, ki jih prinaša življenje v tujini, lahko porajajo pretirano in celo bolešno domotožje. Nepotešeno hrepenenje po domovini, pa tudi prenašanje različnih skupinskih frustracij emigrantov na potomce, npr. frustracija bratomorne vojne in pobitih domobrancev, vse to je brez dvoma pustilo svoj pečat na otrocih slovenskih izseljencev. Andrej Rot npr. v kratki prozi Anamnesis (v Tavčar idr. 1992: 332–335) s pomočjo učinkovitega dramatičnega stopnjevanja literarizira temo psiholoških posledic, ki jih občutijo otroci povojnih slovenskih političnih emigrantov zaradi dediščine sovraštva, ki izvira iz bratomorne vojne in povojnih pobojev in ki so jo prejeli od svojih staršev, ter želje

²² Tone Mizerit (rojen 1944) npr. v razpoloženjskem fragmentu Buenos Aires 22 (Tavčar idr. 1992: 258–263) primerja Buenos Aires z Ljubljano, čeprav v času pisanja pozna slednjo predvsem s fotografij. Nekateri otroci izseljencev pa so se dejansko za vselej »vrnili« v izgubljeno, a hkrati edino pravo domovino svojih staršev.

po maščevanju, ki se prenaša iz roda v rod. Duhovna in emocionalna osvoboditev otrok v Rotovi črtici ni mogoča, dokler tudi njihovi starši ne zmorejo odpuščanja. Isto temo obravnava Gregor Papež v pesmi Junij (Mojica, Papež in Ahlin 2014: 43), kjer prikazuje poboj domobrancev tako živo, kot bi ga bil opazoval na lastne oči. Zaključni verzi pojasnjujejo, zakaj morajo tudi potomci beguncev ohranjati spomin na zgodovinsko travmo svojih staršev: »...ker spomin / je verski obred, ki da / malo življenja mrtvim / in malo smrti živim.« Isto velja za Papeževo pesem Preteklost (Papež in Stram 2014: 11), v kateri se Valjahunovo obleganje Črtomirjeve vojske v Ajdovskem gradu prelevi v partizansko obleganje domobrancev na turjaškem gradu. Pesnik jo (v prevodu Branka Rebozova) sklene takole:

zaprem knjigo pod drevesom zemlje ki ni izgnanstvo moje
v zemlji ki je moja
v tej zgodbi ki je moja a ni od te zemlje
katere zgodovina ni moja.

Andrej Rot v spremni besedi k novi pesniški zbirki *Poezija Animal* Gregorja Papeža in Federica Strama (Rot 2014: 60) zapiše o obeh avtorjih, potomcih slovenskih beguncev po drugi svetovni vojni, tole misel: »Vinko Rode, eden izmed prevajalcev pesmi v zbirki, je okoli leta 1977 v pesmi *Solo puente*, objavljeni v listu *Druga vrsta*, prepoznaval samega sebe v vlogi mostu. Lahko rečem, da je most zgrajen in da sta pesnika že na drugem bregu...« Njune pesmi pa – tako kot velik del literarne produkcije druge in tretje generacije Slovencev v izseljenstvu – vzbujajo slutnjo, da to nikoli povsem ne drži.

Kakšno popotnico so torej dobili otroci izseljencev od svojih staršev in dedov? Slednji so, če bi sodili po vsebini njihove literarne produkcije, skorajda bolj živeli v preteklosti kot v sedanosti. Otrokom in vnukom so polnili ušesa s svojim zlatim otroštvom v neki daljni deželi, nekakšni Indiji Koromandiji, živem nasprotju brezosebno sive tujine, kjer je mogoče preživeti le znotraj tesnih okopov zaprte slovenske skupnosti. Njihovo medgeneracijsko popotnico, polno strahov in svaril, še najbolj povzema nauk kvazididaktične pravljice Zorka Simčiča, ki jo pisatelj v črtici Pod Tronadorjem v osrčju Andov pripoveduje svojim trem »tako rekoč nečakom«. Zgodba govori o teličku, ki kljub svarilom zapusti skromno zavetje premražene in sestradane črede (slovenske skupnosti), usodno ujete v zamrzlo, čez in čez zasneženo pokrajino, in se poda na mukotrpn pot, da bi našel odrešilni pašnik. Teličku podvig kajpak ne uspe in zmrzne v snegu. Nauk tega krutega razpleta je jasen: otroci, če se boste oddaljili od slovenske skupnosti,

pa naj ji še tako trda prede, boste pogubljeni. A malčki se ne dajo. Srednji od treh mlečnozobih poslušalcev, sedemletni »slikar« z veliko mero domišljije in optimizma, predstavi stricu drugačen konec zgodbe (Simčič v Tavčar idr. 1992: 353):

Teliček pa je šel proč. In je šel, šel, šel, dol, dol, dol in potem spet gor, gor, gor in je dolgo hodil. In tedaj /.../ je zagledal pred seboj lepo, lepo dolinico, skrito med visokimi drevesi, kjer snega sploh ni bilo. Sama sočna trava, visoka zelena trava in pa rože. In se je napasel in potem se je vrnil po svoji gazi do kravic in do svoje mamice in jim povedal, kaj je našel, in potem je peljal vse kravice s seboj. In kravice so bile vesele in srečne. Takó.

Mali pravljicar je namreč vedel to, pred čemer si odrasli tako vztrajno zatiskamo oči: nove generacije vselej najdejo nove poti – in prav v tem je njihova odrešitev. In če je torej velik del literarne produkcije slovenskih izseljencev hote ali nehote prispeval k utrjevanju stereotipov o idiličnem otroštvu v starem kraju, mačehovski tujini in pogubnih učinkih asimilacije, je dobršen del te produkcije prav tako uspešno pripomogel k rušenju tovrstnih stereotipov. Ne eno ne drugo sicer ni osnovno poslanstvo književnosti, pač pa najpogosteje le njen stranski učinek. In vendar lahko v imenu utrjevanja vezi znotraj izseljenske skupnosti morebitni vzgojni učinek izseljenskega literarnega dela kaj hitro preraste v njegovo osrednje poslanstvo. Vsiljiva didaktičnost in moraliziranje seveda na eni strani delujeta odbijajoče na (tudi otroško) bralstvo, na drugi strani pa skoraj praviloma zmanjšujeta literarno-estetsko vrednost besedila. Zgoraj citirani odlomek iz Simčičeve parodije na pretirano didaktičnost izseljenskega slovstvenega izročila s svojo odkrito samoironijo priča o tem, da se takšnim književnim anomalijam nič ne more tako učinkovito postaviti po robu, kot lahko to stori izseljenska književnost sama. Prav to potrjujejo tudi verzi Berta Pribca, avtorja prve slovenske knjige v Avstraliji:

Otroci ne potrebujejo čolnov za prehod preko morij
in ne sopotnikov za polet preko zvezd,
njihove so sanje, v katerih se vse zgodi,
kar bo resnica čez tisoč let.²³

²³ Bert Pribac, Sanje otrok so velike kot veter, odlomek (v Detela 1991: 33).

VIRI IN LITERATURA

- Ahlin, Damián (2014). *Palabras de dos continentes / Besede dveh celin*. Buenos Aires: Dunken.
- Ameriške povesti: Zbirka črtic slovenskih pisateljev v Ameriki* (1943). Chicago: Prosvetna matica.
- Anketa ISIM (2005). Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU (ISIM), Projekti ISIM, Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji, Anketa o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v Sloveniji.
- Avsenik Nabergoj, Irena (2005). Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands* 21: 125–142.
- Bahovec, Fred (1987). *Ljubljančan na Aljaski*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bergles, Ciril, ur. (1990). *To drevo na tujem raste: Antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štiridesetih let*. Ljubljana: Aleph.
- Cimerman, Ivan, ur. (1990). *Lipa šumi med evkalipti: Izbor pesmi Slovencev v Avstraliji*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Debeljak, Tine, in Papež, France, ur. (1980). *Antologija slovenskega zdomskega pesništva*. Buenos Aires: SKA.
- Debeljak, Tine, ml. (1986). *Prsti časa*. Buenos Aires: SKA.
- Detela, Lev (1987). *Časomer življenja*. Buenos Aires: SKA.
- Detela, Lev, ur. (1991). *Slovenska zdomska književnost zadnjih let*. Posebna številka revije *Dialogi* 27(7).
- Dimkaroski, Ljuben (1994). *Makedonium* (prev. Nada Carevska). Ljubljana: samozaložba.
- Dimkovska, Lidija (2005). Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski literaturi. *Dve domovini / Two Homelands* 22: 59–78.
- Dimkovska, Lidija (2006). Literarne objave ne-elitnih priseljskih pisateljev v reviji *Paralele* – značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands* 23: 141–158.
- Eduka – Vzgajati k različnosti – Educare alla diversità, <http://www.eduka-itaslo.eu/pagina.php?p=projekt&lang=slo> (3. 8. 2015).
- Gobetz, G. Edward, in Donchenko, Adele, ur. (1977). *Anthology of Slovenian American Literature*. Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Center of America.
- Graber, Mary (2003 [obj. 2005]). *Petunia in an Onion Patch / Petunia en un cebollar*. *Slovene Studies* 25(1–2): 118–119.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Leskovec, Fernando (2013). S skrinjo – tudi s kovčkom. *Meddobje / Entresiglo* 47(1–4): 23–25.
- Lukšič Hacín, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Meddobje* (2008), št. 1–2: 1–152, št. 3–4: 153–280.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami: Od avstralskih Slovencev do slovenskih Avstralcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Marie Prisland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States. *Dve domovini / Two Homelands* 25: 229–247.
- Mojica, Augustín, Papež, Gregor, in Ahlin, Damián (2014). *Café literario / Literarna kava*. Buenos Aires: Dunken.
- Molek, Ivan (1920). *Zajedanci*. Chicago: SNPJ.
- Molek, Ivan (1932). *Dva svetova*. Ljubljana: Cankarjeva družba.
- Molek, Ivan (1934). *Veliko mravljišče*. Ljubljana: Cankarjeva družba.
- Molek, Ivan (1935). *Sesuti stolp*. Maribor: Ljudska tiskarna.
- Novak, Michael (1976). *Growing up Slavic in America*. New York: EMPAC.
- Papež, Gregor, in Stram, Federico (2014). *Poezija Animal*. Buenos Aires: La Imprenta Digital SLR.
- Petrič, Jerneja, ur. (1982). *Naši na tujih tleh: Antologija književnosti Slovencev v Severni Ameriki*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Slovenska izseljenska matica.
- Petrič, Jerneja (1999). Književnost slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 89–263.
- Prešeren, Jože, idr., ur. (1988). *Zbornik avstralskih Slovencev 1988*. Sydney: Slovenian-Australian Literary & Art Circle.
- Pribac, Bert (1991). Sanje otrok so velike kot veter. *Slovenska zdomska književnost zadnjih let* (ur. Lev Detela). Posebna številka revije *Dialogi* 27(7): 33.
- Rot, Andrej (2014). Post data. V: Papež, Gregor, in Stram, Federico (2014). *Poezija Animal*. Buenos Aires: la Imprenta Digital SLR, 58–60.
- Šeleva, Elizabeta (2005). *Dom-identitet*. Skopje: Magor.
- Šušteršič, Mirko - Valiant (1949). Odhod. *Koledar Svobodne Slovenije*, 1949: 37.
- Tavčar, Zora, Glušič, Helga, in Jevnikar, Martin, ur. (1992). *Pod južnim križem: Antologija emigrantske proze 1945–1991*. Celje: Mohorjeva družba.
- Toplak, Kristina (2008). »Buenas artes«: *Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Toplak, Kristina (2009). Patriotizem kot izziv? Pomen uspešne integracije potomcev priseljencev za Slovensko vojsko. *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 137–152.
- Valencic Davis, Anna (2002). *Petunia en un cebollar*. Santiago de Chile: RIL editores.
- Valencic Davis, Anna (2003). *Petunia in an Onion Patch / Petunia en un cebollar*. Santiago de Chile: RIL Editores.
- Valencic Davis, Anna (2015). *Petunija v čebulni gredi*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Zalokar, Jurij (1988). Duševne stiske in bremena izseljenstva: Izziv in poguba. *Zbornik avstralskih Slovencev 1988* (ur. Jože Prešeren idr.). Sydney: Slovenian-Australian Literary & Art Circle 1988, 208–210.
- Žitnik Serafin, Janja (1991). Louis Adamic's image of America as it has been presented to the Slovene reading public. *Slovene Studies* 13(1): 111–116.
- Žitnik Serafin, Janja (2004). Anna Valencic, Petunia en un cebollar. *Dve domovini / Two Homelands* 19: 240–243.

Žitnik Serafin, Janja (2015). Anna Valencic in njeni spomini na otroštvo. V: Anna Valenčič Davis, *Petunija v čebulni gredi*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 80–84.

TRANSNACIONALNE DINAMIKE OTROK IN MLADIH POTOMCEV SLOVENSКИH IZSELJENCEV NA INTERNETU

Jure Gombač

UVOD ALI OTROCI IN MLADI V TEORIJAH O MEDNARODNIH MIGRACIJAH

V preteklosti so različne teorije o mednarodnih migracijah otroke in mladino le redko obravnavale kot predmet raziskave, ki se mu splača posvetiti pozornost. Tiste, ki so svoje korenine vlekli iz geografije (Ravenstein, Lee), so več pozornosti posvečale prostorom in premikom prebivalstva, ekonomisti pa so se bolj ukvarjali z ruralno-urbano migracijo (Lewis, Mabogunje) ali pa z razlikami med domačimi in mednarodnimi trgi delovne sile (Todaro in Harris, Borjas). Otroci in mladi so v raziskavah sicer nastopali, a, podobno kot je to veljalo za ženske, v vnaprej določenih vlogah (Mlekuž 2010). Priznali so jim, recimo, kako so starši v želji po njihovi boljši prihodnosti (bili) pripravljene žrtvovati svojo. Ali pa je eden od staršev odšel v svet, da bi preživel svojo družino, ki je ostala doma. Če jim je torej že bila dodeljena vloga, je bila to vloga enega od »dežurnih krivcev« za migracijo.

Tudi pri historično-strukturalnih pristopih (Castles in Cossack, Piore), ki so v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja na migracijo gledali kot na socialni fenomen s silami, skritimi pod nivojem vsakdanjih pojavov, in teoriji svetovnih sistemov, ki je na migracijo gledala kot na prodor kapitalističnih ekonomskih odnosov v periferne nekapitalistične družbe, ni bilo zaznati neke večje občutljivosti za otroke in mlade.

Stark in Levhari začneta gledati na migracijo skozi oči družine, in tu v prvi plan pridejo starši, ki družinske člane pošljejo na domače in tuje trge, da v primeru zlomov in kriz družina lahko preživi (Stark in Levhari 1982). Vendar v tem primeru le posredno govorita o otrocih, mladih, bolj o družinskih članih, ki naj

bi že sodelovali pri odločitvah ali pa pasivno ubogali svoje starše, na vsak način pa sami odšli v svet, od tam podpirali družino in se morda kasneje tudi vrnili domov.

Gunnar Myrdal je pri povezovanju države izvora in države gostiteljice ti dve povezal ne le enosmerno (migranti gredo tja), temveč tudi »vsesmerno« (migranti grejo tja in tja ter se nato lahko tudi vrnejo). Zanimal ga je predvsem vpliv migrantov na skupnost, ki so jo zapustili, in iskal socialno-ekonomske faktorje, ki vplivajo na migracijo v »povratni« obliki. Tudi on je ugotovil, da se ljudje selijo ne le zato, da bi povečali zaslužek sebi, temveč tudi svoji družini. Ko so nekatere družine začele sodelovati pri mednarodnih migracijah in žele pozitivne rezultate te svoje odločitve, so se nemigranti počutili zapostavljene, zaostale, idejo mednarodne migracije so pograbili kot rešilno bilko, ki bo njihovi družini prinesla denar in izboljšala položaj. Poleg tega je ideja o migriranju spreminjala vrednote in kulturna zaznavanja, kar je povečevalo možnost nadaljnje migracije. Skratka, za družinske člane, katerih družina je že sodelovala v migraciji, je obstajala večja možnost, da bodo migrirali (Myrdal 1957).

Na takšno razmišljanje se navezuje tudi teorija migrantskih mrež, ki na migracijo gleda kot na niz medsebojnih vezi, ki v državi izvora in državi naselitve povezujejo migrante, bivše migrante in nemigrante skozi sorodstvene, prijateljske vezi in vezi posameznih skupnosti (Fawcett 1989). To je torej vrsta socialnega kapitala, ki ga ljudje lahko uporabijo, da bi lažje pridobili pristop do zaposlitve v tujini (Gurak in Caces 1992).

V migracijskih teorijah so torej družine igrale vedno večjo vlogo, predstavljale so vmesni člen med makro- in mikronivojem, kar je pomenilo, da so poleg moških pozornost vzbudile tudi ženske (Boyd 1989) in otroci, in to tako tisti, ki so ostali doma, kot tisti, ki so skupaj s starši migrirali v tujino. In čeprav je teorija migracijskih sistemov, ki je poudarjala mednarodne odnose, politično ekonomijo, vzajemno delovanje in institucionalne dejavnike, ki je vse to dogajanje iskala na obeh koncih migracijskih tokov in pri tem upoštevala tudi predhodne povezave, ki temeljijo na kolonizaciji, političnih vplivih, trgovini, investicijah ali kulturnih vezeh (Zlotnik 1992), pomenila določen korak nazaj ali pa vstran, saj je v ospredje spet potisnila velike brezosebne tokove migrantov, so se teme, kot sta recimo posameznik in družina, med raziskovalci migracij trdno prijele.

Transnacionalizem je kot eden od možnih pristopov za preučevanje migracij in z njimi povezanih pojavov prejel solidno dediščino in jo razvijal naprej. Upoštevajoč zgoraj omenjene teorije, postanejo ugotovitve, kot so recimo: »migranti so pogosto vključeni v večplastna večkrajevna transnacionalna socialna polja, ki

zajemajo tako tiste, ki so odšli, kot tiste, ki so ostali« (Wimmer in Glick Schiller), »na nekatere migrante in njihove potomce močno vplivajo njihove ponavljajoče se povezave na rodno grudo ali pa socialne mreže, ki se raztezajo preko nacionalnih meja« (Lewitt, DeWind in Vertovec 2003), »življenje transnacionalne družine vključuje pogajanja med zakonci, razdelitev dela in kdo bo šel ter kdo ostal doma«, logično in zgolj bolj poglobljeno nadaljevanje raziskav iz preteklosti. Tak razvoj je bil opazen tudi na področju raziskovanja otrok in mladine. Tako so recimo raziskave, ki so se jim posvetile, ugotovile, da migracije na najrazličnejše načine vplivajo nanje, pa če migrirajo ali pa ne (Repič 2010). Stalno se namreč selijo med različnimi socialnimi sistemi, kjer delujejo različne norme in vrednote. Doma, v šoli, na ulici, v hiši svojih starih staršev, v »starem kraju« so podvrženi različnim skupinam pravil, pričakovanj, sebe vrednotijo v odnosu do različnih referenčnih skupin (Faulstich Orellana idr. 2000). Svoja življenja živijo v gostem, intenzivnem čezmejnem polju odnosov, ki zajemajo ljudi, prostore in vrednote iz različnih delov sveta, na njihova življenja pa pogosto globoko vplivajo sile, ki so na tisoče kilometrov stran (Zontini 2007). Zato je povsem pričakovano, da svojo identiteto konstruirajo na najrazličnejše načine, z obiski v državi izvora, transnacionalnim udejstvovanjem, pošiljanjem denarja in drugih materialnih dobrin družinskim članom in sorodnikom, vsekakor pa tudi s pomočjo interneta, ki je postal sinonim za svobodno izražanje, konstruiranje (alternativnih) identitet, upor (Donath 2004). To niti ni presenetljivo, če na otroštvo ne gledamo kot na normalno fazo v življenju ali kot na biološko starost, temveč kot na nekaj, kar je socialno konstruirano (Aries 1991).

INTERNET IN ETNIČNOST

Ob pojavu interneta se je veliko govorilo o spremembah odnosov med ljudmi, o identitetah, pa tudi o konceptih skupnosti, ki so doživljali proces preoblikovanja in ponovnega definiranja. Z internetom so se nove oblike družabnosti začele naslanjati na mreže bitov in bajtov, promovirali so ideje o virtualnih skupnostih (Rheingold 1994). A ko se teorija skuša podpreti z empirijo, stvari postanejo bolj zapletene in manj rožnate. Takoj se namreč zastavi pomembno vprašanje, kako drugačni so odnosi med ljudmi, ki jih vzpostavljajo na internetu, in ali je to res prostor, kjer se preko srečevanj in debat dogajajo stvari, ki vplivajo na oblikovanje njihovih identitet (Mlekuž 2009).

Različni koncepti virtualne skupnosti so posegli tudi na področje etničnih skupnosti, transnacionalnih skupnosti in diaspor. Elkinsove virtualne etnične skupnosti naj bi zaradi interakcij drugačne vrste, ki jih s čedalje več različnih orodij ponuja internet, ne bile več vezane na neposreden stik med posamezniki. Skratka, hitri curki elektronov po širokih optičnih kabljih bi lahko virtualnim etničnim skupnostim ponudili dovolj opore za njihov obstoj (Elkins 1999).

Leguerre je izpostavil definicijo virtualne diaspore.²⁴ Gre za uporabo kiberprostora s strani izseljencev in njihovih potomcev z namenom sodelovanja ali vključevanja v online medsebojne transakcije. Takšna virtualna interakcija lahko poteka med člani diasporne skupine, ki živijo v isti državi ali v različnih državah in so povezani s posamezniki ali skupinami v domovini ali z nečlani skupine v državi gostiteljici in drugod. Virtualna diaspora je kiberširitev prave (fizične) diaspore. Nobena virtualna diaspora naj ne bi mogla obstajati brez resničnega (fizičnega) kontakta (Laguerre 2002: 1).

Nasprotno pa transnacionalni migranti širijo in vzdržujejo svoje socialne prostore preko nacionalnih meja in jim s tem jemljejo avtoriteto. Prostor, pojmovan skozi geografske kategorije, s tem izgublja svoj pomen (Mikola in Gombač). Internet naj bi bil trenutno transnacionalni medij številka ena, prvi, ki omogoča komunikacijo mnogih z mnogimi in v sebi združuje veliko širšo ponudbo mogočih življenj ali mogočih identitet (Pleše in Senjković 2004).

Da bi si problematiko lahko ogledali še z drugačne perspektive, se lahko na kratko vključimo še v diskusijo, ki jo med seboj o uporabi interneta vodijo t. i. »tehno optimisti« in »tehno pesimisti«. Tudi ta naslavlja nekatera vprašanja, ki se lahko porodijo v zvezi z etničnostjo in uporabo interneta. (Gerbaudo 2012)

Po trdnem prepričanju tehno optimistiv naj bi bili internet in z njim povezani družbeni mediji nova orodja, ki naj bi omogočila nove oblike družbenega formiranja. Ta orodja naj bi poenostavila naša življenja: komuniciranje naj bi potekalo čedalje hitreje, kar naj bi bilo dobro. Kot poudarja Clay Shirky (2010), se cena prenosa informacij niža, odstranjene so ovire skupnim akcijam, omogočene so nove in bolj učinkovite oblike sodelovanja. Formiranje in organiziranje skupin naj bi zato prešlo od težkega k smešno lahkemu in priča smo nastanku številnih novih skupin. Za te skupine naj bi bilo značilno, da imajo, zahvaljujoč internetu

²⁴ Dandanes je pojem diaspora v modi, pojavlja pa se problem, kako ga razumeti istočasno kot intelektualni fenomen in kot socialni proces. Stephane Dufoix v svoji knjigi *Diaspore* pravi, da diaspor ni, so le različni načini konstrukcije, upravljanja in zamišljanja odnosa med domovino in njenimi razpršenimi ljudmi. Torej previdno s tem pojmom, ki je po mnenju Dufoixa kljub svoji pogosti uporabi »prazen«.

in družbenim omrežjem, na voljo veliko informacij, več možnosti za delovanje in zato tudi moč, da skupaj bolj učinkovito dosegajo cilje, ki si jih zastavijo. Več (informacij) je torej dobro. (Gerbaudo 2012)

Po drugi strani pa Evgenij Morozov straši s pojmom »slacktivism« oz. »površni aktivizem«, s pomočjo katerega opozarja na temne strani družbenih medijev in interneta. »Slacktivism« je »aktivizem, po katerem se sicer dobro počutiš, nima pa nobenega vpliva na politiko ali družbo, saj ustvarja iluzijo, da pomembno vplivaš na svet že samo s tem, da se prijaviš v Facebook skupino.« (Morozov 2011) Poudarja, da sta bila Twitter in Facebook namenjena predvsem zabavi, samopromociji in organiziranji študentskih zabav, ne pa za politično organizacijo.

METODOLOGIJA DELA

Pričujoča raziskava je bila opravljena s pomočjo gradiva in znanja, pridobljenih v okviru projekta »Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu«, s posebno pozornostjo namenjeno vlogi in kreativnosti otrok in mladih. Gre za metodo analize sekundarnih virov, v tem primeru spletnih strani, ki so jih zbrali posamezniki (Meden 2007), drugi spletni portali (SVS, Urad vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Thezaurus, SNPJ – Slovenska narodna podporna jednota, SWUA – Slovenian Women's Union of America, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Slovenian Media House, Zedinjena Slovenija, ClevelandSlovenia.com, KSKJ ...), brskalniki, kot sta Google in Yahoo, spletne strani za nasnemavanje posnetkov Youtube in socialne spletne strani Facebook in Myspace. V poštev so prišle predvsem tiste strani, kjer je bilo mogoče najti bodisi omembe bodisi udeležbo otrok in mladih potomcev slovenskih izseljencev po svetu. Vprašanja, ki se zastavljajo, so, v kakšnih vlogah se otroci in mladi potomci slovenskih izseljencev po svetu pojavljajo na teh spletnih straneh kot eni od oblik transnacionalnih dinamik in v kolikšni meri lahko sodelujejo pri njihovem oblikovanju, koliko imajo pri tem proste roke ter ali lahko zaznamo vpliv staršev, sorodnikov, društev, okolja na oblikovanje njihovih identitet. Pri tem, kot sem omenil že v uvodu, upoštevamo dejstvo, da na otroštvo ne gledamo kot na normalno fazo v življenju ali kot na biološko starost, temveč na nekaj, kar je socialno konstruirano (Aries 1991).

SLOVENCİ PO SVETU IN NJIHOVI POTOMCI. OTROCI IN MLADI IN INTERNET. ENTER PRVIČ

Slovenci po svetu in njihovi potomci uporabljajo internet za različne namene. To je že leta 2002 s svojo študijo »Povezovanje Slovencev po svetu s pomočjo interneta: vzpostavljanje virtualnih etničnih skupnosti« ugotavljala Sanja Cikić. Od takrat je internet svojim uporabnikom ponudil številne nove možnosti (samo) promocije. Tudi brez obsežnega znanja o informacijski tehnologiji in poznavanja programskih jezikov se je končno dalo narediti in/ali oblikovati svojo spletno stran, narediti in voditi forum, pisati blog, nasnemavati videe in slike ter promovirati svoje udejstvovanje v fizičnem in virtualnem svetu.

Prav zaradi različne stopnje poznavanja informacijske tehnologije, predvsem pa zaradi različnih potreb so Slovenci po svetu in njihovi potomci zelo različno uporabili možnosti, ki sta jim jih ponudila internet in podpirajoča informacijska tehnologija. Veliko njihovih spletnih strani je narejenih kot podpora določenemu društvu, zvezi, skupini. Največkrat so geografsko zamejene in se obračajo na krog ljudi, ki so že člani te skupine ali pa bi si želeli to postati.

Na teh straneh otroci in mladi največkrat nastopajo v precej pasivni vlogi, saj imajo le malokrat priložnost sodelovati pri ustvarjanju vsebine in strani. Največkrat je njihova vloga predpisana že vnaprej, saj se od njih pričakuje, da bodo postali prihodnji nosilci tradicije, kulture in jezika svojih staršev. Tu gre precej očitno za primere socialne konstrukcije otroštva. In kaj društva in starši od njih pričakujejo? Zanimivo je, da se stvari od kontinenta do kontinenta in od države do države ne spreminjajo prav veliko, vsaj kar se tiče teh »klasičnih« oziroma, po Laguerreu (2002), »diasporičnih« spletnih strani. Tako je recimo v Švici:

Naši cilji so usmerjeni v bodočnost; še bolj združevati Slovence v Švici in pomagati naši drugi in tretji generaciji, da ne bodo pozabili, od kod so prišli njihovi predniki. (Planika 2010)

Heute schliesst der Vorstand immer mehr junge Leute, der zweiten und dritten Generation mit ein. Mit Ihnen erhalten wir die Slowenische Sprache und Brauchtum aufrecht. (Triglav 2010)²⁵

²⁵ Danes vključuje odbor vedno več mladih ljudi druge in tretje generacije. Z njihovo pomočjo ohranjamo slovenski jezik in običaje.

In v Srbiji:

deca su pozdravila Miklavža, a organizovana su i veća okupljanja na kojima je redovno postojao prigodan program. U pripremi i realizaciji ovih aktivnosti učestvovali su mnogi članovi. U strukturama članstva, od najmlađih, koji su već treća ili čak četvrta generacija iseljenika, do najstarijih, postoji interes za ovu vrstu aktivnosti. (Sava 2010)

Učenje našega jezika je zanimivo vsem starostnim strukturam. Motiv za učenje je večnamenski: ohranjanje lastne identitete, vzdrževanje zveze z rodnim krajem, želje mladih za učenjem slovenskega jezika in potem možnostjo zaposlitve v Sloveniji. V naši strukturi so skoraj 100% mešani zakoni in se tako slovenski jezik veliko ne uporablja u družinah. Pouk je prava priložnost za vse generacije za dodatno učenje in spoznanje slovenskega jezika in kulture. (Kredarica 2010)

V Zvezni republiki Nemčiji:

Slovincem, pa to ni bilo dovolj, želeli so imeti od takratne Jugoslovanske vlade tudi slovensko dopolnilno šolo. V Augsburgu je obstojalo Jugoslovansko društvo z svojo dopolnilno šolo, katere jezik pa je bil za slovenske otroke ravno tako tuj. Želeli so, da njihove otroke poučujejo v slovenskem jeziku. (Drava 2010)

Društvo goji spoštovanje in ljubezen Slovencev do njihove domovine Slovenije, do slovenskih kulturnih vrednot, vzgaja mladino v duhu tolerance do sočloveka in se trudi za spravo med ljudmi. (Lipa 2010)

Že kmalu so starši slovenskih otrok začeli iskati možnost učenja našega jezika za najmlajši, največkrat že tu rojeni naraščaj. (Sava 2010)

V ZDA in Kanadi:

Through out the years of the groups leaders and coordinators strived to install the Slovenian culture, tradition, and music to second and third generation Slovenian youth, in the form of traditional and modern Slovenian dancing. (Mladi glas & Planika 2010)

Glavni cilj te organizacije (Slovenska Palma) je ohranjanje slovenske identitete preko kulture in slovenskega jezika. Smo skupina Slovencev, ki bi radi ohranili stik z domovino in sirili slovensko zavest, ter to prenesli tudi na prihodnje generacije. (Slovenska Palma 2010)

Each adult and child can help make the future of the Slovenian Cultural Garden come into full bloom and preserve the cultural heritage of all nationality peoples in Greater Cleveland. (Slovenian Cultural Garden Association 2010)

V Argentini:

Zbirali so se z namenom, da bi družili slovensko mladino in da bi vzgajali ter rastle v verskem, narodnem in kulturnem duhu. Za dosego teh ciljev naj bi jim pomagali šport, mladinski dnevi, izleti, maše, predavanja in sestanki. (sdo-sfz 2010)

možnost organiziranega zbiranja slovenske ramoške mladine, jo združujeta in povezujeta, nudita edinstveno obliko za gojenje in ohranjanje prijateljskih vezi; nemalokdaj, tudi kal novih slovenskih družin. (Slomškov dom Ramos Mehija 2010)

Da se to res dogaja in da otroci in mladi na svoja ramena prenašajo »breme« tradicije, jezika, kulture, ohranjanja stikov z matico, različne kulturne, religiozne prakse, največkrat dokazujejo različna poročila z dogodkov ter številne fotografije le-teh pri dejavnostih, kot so folklorne skupine, pevski zbori, učenje jezika, izleti, verski dogodki, priprava tradicionalnih jedi (Milharčič Hladnik 2010), sodelovanje pri pomembnih praznikih ... Seveda se ob tem zastavlja vprašanje, koliko otrok in mladih (prostovoljno) sodeluje pri teh aktivnostih. Raziskave so namreč pokazale, da otroci priseljencev pri konstruiranju svoje identitete le redko vključujejo vpliv svojega »starega kraja« z enako intenzivnostjo in frekvenco kot njihovi starši,²⁶ vseeno pa na njihova življenja še vedno močno vplivajo kraji daleč stran in veliko jih ima socialne spretnosti in povezave, ki jih potrebujejo za to, da

26 Tukaj bi lahko načeli razpravo o medgeneracijskih razlikah v izseljenstvu, z vsemi njihovimi specifičnimi značilnostmi. Več o tem glej Lukšič Hacin 1995, Mikola 2005, Toplak 2008, Toplak 2009.

postanejo transnacionalni aktivisti, če se za to odločijo. Takšne spletne strani pa le redko nudijo neposreden odgovor na to vprašanje, še posebej s strani otrok in mladih.

PORTALI, FORUMI, POSNETKI. ENTER DRUGIČ

Kar nekaj je poskusov, da bi na svetovnem spletu stekle nekoliko bolj dinamične diskusije Slovencev po svetu. Enega od njih predstavljajo portali, kot so recimo Thezaurus, Slo-Arg, Triglav, SVS ipd., kjer spodbujajo interakcijo s pomočjo forumov, galerij, povezav ... Vsaj v primeru Thezaurusa se vsebine hitreje menjajo, njihovo kreiranje je bistveno bolj demokratično in poteka skozi diskusijo, pri tem lahko sodeluje širši krog ljudi, tudi mladih in celo otrok s svojimi spisi, nalogami, risbami, izdelki ... Še vedno pa ostaja težnja, da bi naslednjim generacijam predali skrb za tradicijo, jezik, kulturne prakse:

Promotion, establishment and maintenance of Slovenian language and culture, principally through the medium of technology assisted learning, to benefit the descendants of Slovenian immigrants. (Thezaurus 2010)

V večji meri so začeli izkoriščati tudi YouTube in druge podobne spletne strani, na katere lahko naložijo svoje videoposnetke in jih delijo z drugimi uporabniki. Gre za posnetke proslav, kulturnih dogodkov, predstavitev, osebnosti, zabav, kjer so mladi pogosto vključeni; za multimedijske transnacionalne izmenjave, v katerih neredko pridejo do besede. Kot svojo situacijo v živo odlično opiše ena od mladih transnacionalnih aktivistk:

Keeping our tradition going for the generations to come, I was fortunate enough that my parents did involve me in a lot of Slovenian Community organisations over the years, especially Mladi glas and Planika, but I found that especially now that we are second, third and fourth generation that is even more important because is not only to learn their culture or where Slovenia is and who we are as Slovenians but is also to know each other, this brings bonds and if we dont pass this to our youth than there is no one here to take it over no matter how well organised all this organisations are now if the youth dont take it

over in the future then basically we will have nothing latter on. So we have to give them credit and a chance to participate. (YouTube 2010)

Seveda se tudi v tem primeru zastavlja vprašanje, kdo je avtor posnetkov in kdo je posnetek prenesel na spletno stran za nasnemavanje. Za skrivnimi imeni je včasih možno zaznati neko organizirano skupino in slediti njenim objavam (npr. Slovenska palma, slopalma), v večini primerov pa je to nemogoče, tudi zaradi ogromnega števila objav. Gre le za kapljo v morju ...

V ETNIČNI VRTINEC BREZ NADZORA IN ZAVOR

Trenutno se pri raziskovanju transnacionalnih praks in socialnih polj otrok in mladih, katerih del identitete sestavlja tudi slovenstvo, največ dogaja na Facebooku in Myspaceu. Ti dve spletni strani, ki sta namenjeni prijateljevanju na mreži (Čavčič 2008), se razlikujeta od »klasičnih« spletnih strani in forumov tudi po tem, da imajo starši, organi društev, zvez in administratorji forumov precej manjši vpliv nad komunikacijo ali pa ga sploh nimajo.

Na Facebooku trenutno obstaja kar nekaj prijateljskih skupin, ki se zbirajo okoli tematik, povezanih s Slovenci po svetu. Na straneh, kot so »I fell Slovenia«, »Sexy Slovenians Society«, »People of Slovenian Ancestry«, »You know you are Slovenian when ...«, »There is love in every Slovenian«, »Eslovenos in Venezuela«, »Slovenia: Best country in the world«, »Kiss me ... I am Slovenian«, »¿Cuantos ESLOVENOS y descendientes hay en CHILE y en el Cono Sur?«, »Canadian_Slovenian youth«, »Slovenians in USA«, se trenutno glede na številke družijo skoraj 20.000 ljudi iz različnih držav, ki s svojim sodelovanjem raziskujejo slovenski del svoje identitete. Profili in podatki, ki so na voljo, govorijo o dejstvu, da gre za mlajše ljudi, ki sami sebe večkrat definirajo kot »druga, tretja, četrta generacija«, 100 %, 50 %, ¼ Slovence.

Tu mladi sami odločajo, katera generacija so, katera kulturna praksa je zanje pomembna, koliko slovenske identitete so pripravljene sprejeti, jo hraniti ali se ji odpovedati, koliko časa se bodo počutili Slovence, kako gledajo na transnacionalna prizadevanja staršev, sorodnikov, prijateljev v njihovi mladosti. Njihov angažma pogosto kaže na dejstvo, da so imeli njihovi starši mešane občutke ob svoji vključitvi v družbo države gostiteljice in so te svoje mešane občutke na različne načine prenašali na svoje otroke (Lewitt in Glick Shiller 2004). Želeli so, da se njihovi otroci vključijo, a ne preveč. Tako se mladi spominjajo različnih

kulturnih praks, pravzaprav se zdi, da so našli »skupnost, ki razmišlja podobno in ki te sprejme z odprtimi rokami. Tam se lahko pogovarjaš ne da bi bilo treba kaj pojasnjevati, saj gredo vsi skozi podobne stvari.«

Tako na straneh teh skupin na Facebooku in Myspaceu na tako imenovanem »zidu« (wall) potekajo dolge debate številnih udeležencev na najrazličnejše teme:

»joining this group is like coming home...cheers!«, »this is probably the best page I have come across in long time. I am proud to be Slovenian!!«, »i never thought i had tradition or culture b/c of the lack of Slovenians in Minneapolis but this group shines light toward me realizing me heritage. thanks!«, »haha. it's groups like this that make me wish I learnt my native tongue!«, »second generation Slovenians are the same!« (You Know et al. 2010)

Najrazličnejše in kot skupne razpoznane kulturne prakse vključujejo recimo igranje, učenje jezika, igranje določenih instrumentov, petja ali plesa:

»I used to play the accordian as a kid and what's more I CHOSE it myself – wasn't forced by my parents (although they were thrilled!)«, »I was involved in pevski zbor and folklorna skupina and so on and so on...«, »Saturdays and Slovenska šola....lol!!!« (You Know et al. 2010)

Ali praznovanje različnih praznikov v povezavi z hrano:

»U know you're Slovenian when mami is preparing 'vampe' meanwhile your friend has arrived for a dinner«, »With us it was smoren that my mom would make for us...and sprinkle sugar or pehleicinke..with jam«, »I miss Slovenia.. ajver, kranjske klobase and potico (njama) and strenge relatives«, »You eat that egg stuff at Easter – ya know – hard boiled eggs with oil, vinegar and horseradish – and mocha (dunk) your bread, potica, klobase, speck and everything into it!«, »zu Ostern besuchts, gibt es fünfmal gekochte Eier, Kren, Slivo, Salami und potica (aber nur mit Nuss, nie mit Schokolade)«. (You Know et al. 2010)

Tudi razne prakse v povezavi z zdravjem, kot recimo:

»you're not allowed to leave the house with damp hair«, »Getting warm soda or juice, because too cold of a drink would hurt your throat«, »prepih kills more people than cancer according to my babi!«, »You have to wear copate around the house, even if you have carpeting and it is 95 degrees outside...« (You Know et al. 2010)

... in še številne druge, ki z različnih zornih kotov osvetljujejo različne transnacionalne prakse, ki so jih kot otroci vsrkavali iz okolja, v katerem so živeli, in ki so jih kot mladi pripravljene deliti z drugimi na internetu v želji, da bi oblikovali neko novo obliko etnične skupnosti, pa čeprav le za nekaj sekund, kolikor traja, da obesimo »post« na Facebookov ali Myspaceov zid.

YOUTUBE (ARHIV) IN FACEBOOK (OBČUTEK BLIŽINE, SAMOPROMOCIJA IN ORGANIZACIJA SKUPIN), DRUGIČ

Skokovit razvoj družbenih medijev, ki mu je botrovala tudi njihova uvrstitev na borzo in borba za stranke ter večji kos oglaševalskega kolača, je na stranski tir potisnil klasične spletne strani, forume, bloge in ostale bolj statične poizkuse. Tudi Myspace je postal del internetne zgodovine. Razumevanje Youtubea kot kulturnega vira in arhiva je sicer zbudilo kar nekaj vprašanj, vseeno pa ta niso zmanjšala njegove pomembnosti in vpliva (Burgess in Green 2009: 89). Nasnete videoposnetke se je namreč z možnostjo komentiranja, ocenjevanja, deljenja in dodatnega nasnemavanja videoposnetkov iz zabave in samopromocije nadgradilo v nekakšen slučajni arhiv, ki omogoča učenje o marsičem, tudi o etničnosti, kulturi in skupnih pomenih. Izjave, vprašanja, odgovori, poizvedbe, menja, pozdravi, stereotipi, miti in osebne zgodovine ter okusi se mešajo, velikokrat v različnih jezikih, in sestavljajo zanimivo mešanico, ki ima lahko velik potencial pri oblikovanju identitete mladih.

Prav tako je razvoj Facebooka, ki poleg osnovnega poslanstva »povezovati prijatelje« (Jarvis 2011) omogoča tudi oblikovanje in vodenje različnih skupin ter akcij, komunikacijo v realnem času preko »zidu« in VoIP-a, možnost nasnemavanja videov in fotografij, uresničil tako sanje tehno optimistov kot nočne more tehno pesimistov ter utrdil položaj družbenih medijev na internetu. To jasno dokazuje tudi facebookova statistika, ki je že v letu 2010 govorila o dejstvu,

da se vsak mesec tja »uploada« tri milijarde fotografij, vsakodnevno se zgodi 60 milijonov sprememb statusa, povprečen uporabnik ima 130 prijateljev in na Facebooku preživi nekaj manj kot uro na dan. (Miller 2011) V naslednjih letih so številke skokovito narasle, in če se je včasih med iskanjem na veliko surfalo po internetu, dandanes veliko rezultatov dobimo že s pravim vprašanjem v iskalniku po Facebooku.

In kako se lahko danes uporabi Facebook? Kot sredstvo za združevanje ljudi, ki imajo nekaj skupnega, v skupine, kot mesto za dogovarjanje o vsebini ali konkretnem dogodku, kot reklamni poster, kot mesto za zbiranje podatkov o dogodku, ki se je zgodil, in njegovo promocijo ter kot prostor, kjer se s komentarji nato ustvari nova vsebina in podlaga za nadaljnje sodelovanje.

Tomorrow is the last day to make your reservations for the delicious Wiener Schnitzel and bratwurst dinner at the Oktoberfest at Pristava on Saturday, October 17! Don't miss out on this evening of amazing food, refreshing drinks, great music [Polka, seveda, op. avtorja] and tons of fun! Call or text me! (Slovenska Pristava 2015)

CTRL-ALT-DEL ALI ZAKLJUČEK

Raziskave migracij so se v zadnjem času še močneje posvetile raziskavam socialnih mrež, institucij in povezav, ki segajo preko nacionalnih meja in povezujejo izseljence z državo izvora in jih s tistimi, ki niso odšli, povezujejo v skupna socialna polja. Izseljenci pošiljajo domov denar, se vračajo v domovino, kjer se lahko kulturno, socialno, politično, gospodarsko udeležujejo. Poleg tega svojo kulturo, jezik, vrednote lahko širijo tudi na svojo okolico v državi gostiteljici. Te transnacionalne povezave in prakse prevladujejo predvsem v prvi generaciji izseljencev (Bryant 2005).

Toda vztrajnost teh povezav pri drugi in naslednjih generacijah izseljencev je vprašljiva. Vsaj nekaj izseljenskih otrok in mladih zadrži nekaj znanja jezika svojih staršev, vračajo se v njihovo domovino in tja pošiljajo celo denar, a magnituda in frekvenca teh praks v naslednjih generacijah sta precej manjši kot pri generaciji njihovih staršev. Raziskave v ZDA so celo pokazale, da je velika večina otrok in mladih državljanov ZDA, govorijo raje angleško, niso še obiskali domovine svojih staršev in se tja (še) niso odločili pošiljati denarja. A to še zdaleč niso vse transnacionalne prakse, čeprav se skozi besedila člankov najpogosteje

ponavljajo. Raziskave so poudarile tudi pomembnosti drugih transnacionalnih povezav, ki na prvi pogled niso tako pomembne, imajo pa lahko daljnosežne posledice.

Vključevanje in sodelovanje otrok in mladih pri specifičnih komunikacijah, ki jih tudi pri izražanju etničnosti nudi internet, je zanimiva in prav gotovo pomembna transnacionalna praksa, ki jo je vredno podrobneje raziskati. Za razliko od dolgoletnega učenja jezika, kulture, obiskov domovine svojih staršev ali pošiljanja denarja sorodnikom predstavlja povezavo z državo izvora, ki je dosegljiva iz naslanjača.²⁷ Kot kažejo zgoraj opisani primeri, ne zahteva nekega širokega predznanja, pogoji za vključevanje v določeno virtualno skupino z etnično vsebino pa so minimalni in celo fleksibilni. Poleg tega je »etnični pritisk« kot socialna konstrukcija s strani staršev, sorodnikov, okolice, ki je še vedno opazen pri »klasičnih« spletnih straneh in portalih, manjši ali pa ga sploh ni. Morda se prav zaradi vsega tega pred nami razgrne cela paleta transnacionalnih dinamik, ki segajo vse do zgodnjih otroških let, vplivajo na identitete sodelujočih v skupini vsaj za nekaj časa in nato lahko bodisi vodijo naprej v domovino ali pa se izgubijo v kiberprostoru.

Razvoj družbenih medijev, kot sta recimo Youtube in Facebook, kljub pogledom tehno optimistov nudi nekaj več optimizma, saj predvideva, da je na voljo več informacij, s čimer bo prišlo do pogostejše in bolj učinkovite mobilizacije in organizacije skupin mladih, ki jih zanima (slovenska) kultura njihovih izseljenskih prednikov. Upanje je celo, da bo nato ta skupina delovala tudi v »fizičnem« svetu z (bolj) konkretnimi akcijami. Na drugi strani tehno pesimisti opozarjajo, da bi bila ta aktivnost lahko omejena le še na prijavo v Facebook skupino, nekaj komentarjev in »likeov«, ki bi služili zgolj občutku sodelovanja in pripadanja, nato pa opustitev skupine v duhu »slacktivizma«.

Kot je to v informacijski dobi pogost primer, je informacij za zdaj enostavno preveč, da bi jih lahko vse raziskali in pojasnili preko obstoječih migracijskih teorij in razmislekov, tudi najsodobnejših. Za zdaj lahko le brskamo po površju in uživamo v raznolikosti migrantskih izkušenj, ki se preko otroških oči in mladih prstov prenašajo v kiberpostor in se na ta način izognejo pozabi.

²⁷ Medmrežje je prikladen prostor za ohranjanje stikov z deželo izvora tudi za tiste otroke migrantov, ki so lahko zaradi zunanjih znakov etnične identifikacije in obiskov domovine staršev izpostavljeni mučni stigmatizaciji (Žitnik 2008: 90–91).

VIRI IN LITERATURA

- Aries, Philippe (1991). *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Boyd, Monica (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review* 21(2(78)): 638–670.
- Bryant, John (2005). Children of International Migrants in Indonesia, Thailand and the Philippines: A review of Evidence and Policies, http://www.unicef-irc.org/cgi-bin/unicef/download_insert.sql?PDFName=&ProductID=381&DownloadAddress=/publications/pdf/ (12. 6. 2010).
- Burgess, Jean, in Green, Joshua (2009). *YouTube*. Cambridge: Polity Press.
- Cikić, Sanja (2002). Povezovanje Slovencev po svetu s pomočjo interneta: Vzpostavljanje virtualnih etničnih skupnosti. *Dve Domovini / Two Homelands* 16: 81–98.
- Čavič, Uroš (2008). Nekaj zelo kratkih misli o Facebooku in Myspaceu, http://www.dsolutions.si/about_si.htm (5. 9. 2008).
- Donath, Judit S. (2004). Identitet i prijave u virtualnoj zajednici. *Etnografija interneta* (ur. Reana Senjković in Iva Pleše). Zagreb: Institut za etnologiju in folkloristiku, 125–160.
- Društvo Slovencev Kredarica, www.Kredarica.s5.com/ (23. 7. 2010).
- Društvo Slovenaca Sava, <http://www.drustvosava.org/> (13. 7. 2010).
- Dufoix, Stephane (2008). *Diasporas*. Berkeley, California: University of California Press.
- Elkins, David J. (1997). Globalization, telecommunication and virtual ethnic communities. *International Political Science Review* 18(2): 139–152.
- Elkins, David J. (1999). Think locally, act globally: Reflections on virtual neighbourhoods. *Javnost / The Public* 6(1): 37–54.
- Faulstich Orellana, Marjorie, Thorne, Barrie, Chee, Anna, in Lam, Wan Shun Eva (2000). Transnational Childhoods: The Participation of Children in Processes of Family Migration. *Social Problems* 48(4): 572–591.
- Fawcett, James T. (1989). Networks, Linkages and Migration Systems. *International Migration Review* 21(2(78)): 671–680.
- Gerbaudo, Paolo (2012). *Tweets and the Streets*. London: PlutoPress.
- Gurak, Douglas T., in Caces, Fe (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. *International Migration Systems: A Global Approach* (ur. Mary M. Kritz, Lin Lean Lim in Hania Zlotnik). Oxford: Clarendon Press, 150–176.
- Jarvis, Jeff (2011). *Public Parts: How Sharing in the Digital Age Improves the Way We Work and Live*. New York: Simon & Shuster.
- Laguerre, Michel (2002). Virtual Diasporas: A New Frontier of National Security, <http://www.nautilus.org/gps/virtual-diasporas/paper/Laguerre.html> (20. 8. 2008).
- Lewitt, Peggy, in Waters, Mary C. (2002). Introduction. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation* (ur. Peggy Lewitt in Mary C. Waters). New York: Russel Sage, 1–32.

- Lewitt, Peggy, in Glick Schiller, Nina (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society, http://www.peggylevitt.org/pdfs/Levitt-Glick_conceptsimult.pdf (17. 3. 2010).
- Lewitt, Peggy, DeWind, Josh, in Vertovec, Stephen (2003). International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction. *International Migration Review* 37(3): 576–610.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Meden, Ahac (2007). Spletne strani Slovencev po svetu. *Dve Domovini / Two Homelands* 26: 47–73.
- Miller, Daniel (2011). *Tales from Facebook*. Cambridge: Polity Press.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mikola, Maša, in Gombač, Jure (2008). Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu: Stare dileme novih rešitev. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 39–56.
- Milharčič Hladnik, Mirijam (2010). Hrana in spomin v kontekstu migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 51–63.
- Mlekuž, Jernej (2009). Kozmoklobasanje. O e-uživanju vesoljske kranjske klobase. *Dve Domovini / Two Homelands* 29: 27–51.
- Mlekuž, Jernej (2010). Introduction. *Go Girls! When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič Hacin in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 9–16.
- Morozov, Evgeny (2011). *Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: Public Affairs.
- Myrdal, Gunnar (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Planika in Mladi glas, <http://www.mladiglasplanika.org/> (6. 8. 2010).
- Planinsko društvo Triglav Švica, <http://www.triglav.ch/> (15. 8. 2010).
- Pleše, Iva, in Senjković, Reana (2004). Etnografije interneta. *Etnografije interneta* (ur. Reana Senjković in Iva Pleše). Zagreb: Institut za etnologijo in folkloristiko, 5–16.
- Rheingold, Howard (1994). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York, NY: HarperPerennial.
- Repič, Jaka (2010). Ambivalent identities in transnational migrations between Argentina and Slovenia. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 121–134.
- Shirky, Clay (2010). *Cognitive Surplus*. New York: Penguin Press.
- Slomškov dom Ramos Mehija, <http://www.slomskovdom.org/slo1/index2.php?option=content&task=view&id=94&pop=1&page=3> (12. 8. 2010).
- Slovenian Cultural Garden Association, <http://www.cleslo.com/scga/> (10. 8. 2010).
- Slovenska fantovska zveza-slovenska deklška organizacija, <http://www.sdo-sfz.com.ar/> (12. 8. 2010).
- Slovenska pristava, <https://www.facebook.com/slovenskapristava?fref=ts> (1. 9. 2015).
- Slovensko društvo Planika, <http://www.planika.ch/> (17. 6. 2010).
- Slovensko društvo Drava, Društvo Drava, <http://www.drava.de/> (24. 7. 2010).
- Slovensko kulturno društvo Lipa, <http://www.lipa.de/> (1. 8. 2010).
- Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava Frankfurt, <http://www.sava-frankfurt.de/> (2. 8. 2010).

- Stark, Oded, in Levhari, David (1982). On migration and risk in LDCs. *Economic Development and Cultural Change* 31(1): 191–196.
- Thezaurus: Slovenian language and cultural resources, <http://www.thezaurus.com> (1. 4. 2008).
- Toplak, Kristina (2008). »Buenas artes«: Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Toplak, Kristina (2009). Patriotizem kot izziv? Pomen uspešne integracije potomcev priseljencev za Slovensko vojsko. *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 137–152.
- Triglav-Stuttgart, <http://www.triglav-stuttgart.si/forum/> (3. 8. 2008).
- WELL, Whole World 'Lectronic Link, <http://www.well.com/> (1. 4. 2010).
- Wimmer, Andreas, in Glick Schiller, Nina (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review* 37(3): 576–610.
- You Know, <http://www.facebook.com/group.php?gid=2225152464> (2. 9. 2010).
- Zlotnik, Hania (1992). Empirical identification of international migration systems. *International Migration Systems: A Global Approach* (ur. Mary M. Kritz, Lin Lean Lim in Hania Zlotnik). Oxford: Clarendon Press, 19–40.
- Zontini, Elizabetta (2007). Transnational Families. Encyclopedia, http://wfnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=6361&area=All (19. 4. 2010).
- Žitnik, Janja (2008). Statistical facts are human fates: Unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(1): 77–94.

3. DEL

OTROCI V SPECIFIČNIH IZSELJENSKIH SITUACIJAH

MIGRACIJE OTROK ALEKSANDRINK OD TRIDESETIH DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA

Daša Koprivec

UVOD

V pričujočem poglavju bom obravnavala nekatere temeljne značilnosti migracij otrok aleksandrink²⁸ v obdobju od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja.

V pretežni meri je pričujoča vsebina del širše raziskave, ki smo jo izvajali v Slovenskem etnografskem muzeju in v kateri nas je zanimal predvsem proces izoblikovanja in vrednotenja dediščine aleksandrink pri njihovih potomcih (Koprivec 2005–2010). Skozi pričevanja sodelujočih v muzejski raziskavi pa so se pokazali tudi številni migracijski tokovi, v katere so bili vključeni tudi otroci aleksandrink, ne samo njihovi odrasli sorodniki. V razpravi povzemam glavne migracijske tokove iz Goriške v Egipt in ne toliko tudi iz drugih slovenskih pokrajin. Razlog je v tem, da je bila temeljna raziskava Slovenskega etnografskega muzeja narejena na Goriškem, pa tudi raziskave drugih avtorjev (Miklavčič Brezigar 2003; Škrli 2009) so bile narejene znotraj goriškega prostora. Primerjave z ostalim slovenskim prostorom bi bile lahko zaradi tega pomanjkljive, saj ne razpolagamo z enakovredno kvaliteto podatkov o izseljevanju v Egipt tudi iz ostalega slovenskega prostora.

Obdobje od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja je bilo z vidika migracijskih tokov iz Evrope proti Bližnjemu vzhodu izredno pestro in dinamično. Po prvi svetovni vojni so migracije potekale do sredine tridesetih let 20. stoletja zlasti v smeri sever–jug, iz Evrope v dežele na Bližnjem vzhodu in v severni Afriki. Po razpadu otomanskega imperija in do sredine dvajsetih let 20. stoletja so si evrop-

²⁸ Gre za migracije Slovencev in Slovencev v Egipt, ki so v slovenskem družboslovnem in humanističnem raziskovanju dobile naziv *aleksandrinke in aleksandrinstvo*; glej tudi Miklavčič Brezigar 2004: 5, Kalc 2002, Makuc 1993.

ske dežele, Velika Britanija, Francija in Italija, že dodobra utrdile svojo politično in ekonomsko prevlado v več deželah na tem geografskem prostoru. V »rokah« Velike Britanije tako ni bil samo Egipt, ampak tudi Sudan, Jordanija, Irak in tedanja Palestina. Francija je politično in gospodarsko obvladovala Sirijo, Alžirijo, Maroko in Tunizijo, Italija pa Libijo (Warnock Fernea 2002: 67). Ta selitev politične in gospodarske moči evropskih držav na Bližnji vzhod je omogočala migracije tudi številnim posameznikom in družinam iz Evrope, da so v njih našli možnosti za zaslužek, velikokrat pa tudi možnosti za začetek novega življenja. Selili se niso samo Slovenci, ampak tudi številni drugi narodi, Italijani, Grki, Judje, Armenci, Maltežani, Angleži, Francozi (Haag 2004). Znotraj teh migracijskih procesov so potekale tudi migracije *aleksandrink in njihovih otrok*. Za slednje Dorica Makuc, avtorica pomembne raziskave o aleksandrinkah, ugotavlja, da je goriška kvestura še sredi tridesetih let 20. stoletja, v času procesa italijanske raznarodovalne politike slovenskega prebivalstva na italijanskem državnem ozemlju, zelo rada in hitro ugodila prošnji Slovencev za potne liste, tudi ko je šlo za otroke (Makuc 1993: 127).

Migracije otrok aleksandrink so bile številne in raznolike, tako po migracijskih smereh kot po vzrokih zanje, pa tudi starost otroških migrantov je močno variirala. Natančnejša študija o tem, kako so migracije otrok potekale v obdobju pred prvo svetovno vojno, ostaja naša naloga. V pričujoči razpravi sem se osredotočila na obdobje od tridesetih do konca šestdesetih let 20. stoletja, ker razprava temelji na analizi osebnih pričevanj otrok aleksandrink, ki so bili sami akterji teh migracijskih procesov.²⁹

MIGRACIJE MED GORIŠKO IN EGIPTOM

Migracije otrok aleksandrink so potekale v treh glavnih smereh: iz Goriške v Egipt, iz Egipta na Goriško in od sredine štiridesetih let 20. stoletja dalje tudi iz Egipta drugam po svetu. Migracije otrok aleksandrink so bile del družinskega konteksta, pa tudi del širših ekonomskih in političnih danosti v navedenem časovnem obdobju. Rečemo lahko, da so bili otroci bolj kot odrasli v nekem smislu *objekti* migracijskih tokov, saj so bile njihove selitve odvisne od odločitev njihovih

²⁹ Uporabljena so pričevanja sodelujočih v muzejski raziskavi. Pričevanja se hranijo v Kustodiatu za slovenske izseljence v Slovenskem etnografskem muzeju v obliki avdio posnetkov (AO) in terenskih zapisov (TZ) intervjujev s pripovedovalci na terenu na Goriškem (Koprivec 2005–2010).

staršev, včasih obeh, včasih pa tudi samo matere, odvisno od medsebojnih odnosov v otrokovi primarni družini. Otroci o lastni migraciji niso mogli *soodločati*, ampak so se morali z njo sprijazniti in jo sprejeti. V muzejski raziskavi je več sodelujočih pričalo, kako težko so sprejeli selitev iz domačega kraja na Goriškem v Egipt, ko je ponje iz Egipta prišla mati ali teta. Mnogi so se skrili ali skušali ubežati selitvi.

Nisem hotel oditi. Vendar, kaj bi lahko storil? Skril sem se pod tisti most tja ... Ampak moja sestra je vedela. Pograbila me je in odnesla ... Ja, tam sem bil in potem so me vzeli in odpeljali v Egipt.

Tako je pripovedoval sin aleksandrinke, ki je v Egipt odšel leta 1935 kot šestletni deček, skupaj z dve leti starejšo sestro, ko je ponju prišla mama iz Egipta. V Egiptu je preživel 20 let svojega življenja, se od tam leta 1955 odselil v Avstralijo, kjer je živel do leta 2008, ko se je po dvainsedemdesetih letih življenja v tujini odločil preostanek starosti preživeti v svoji rojstni vasi na Goriškem.³⁰

Glede na starost pri njihovi prvi migraciji lahko otroke razdelim v tri skupine, ki so bile prevladujoče na relacijah med Goriško in Egiptom. Prva skupina so bili *dojenčki*, druga skupina *dečki in deklice v starosti od šest do deset let* in tretja skupina *dekleta v starosti od petnajst do sedemnajst let*. Razlogi za migracije so bili med navedenimi skupinami različni.

Migracije dojenčkov

Migracije dojenčkov so potekale zgolj iz Egipta na Goriško, se pravi, da so bili otroci rojeni v Egiptu, matere pa zanje tam niso mogle skrbeti, saj so bile zaposlene. Zaposlene so bile kot gospodinjske pomočnice, ki so delale in živele pri gospodarjevih družinah, tam pa za njihove lastne otroke ni bilo prostora. Dokler so bivale in delale pri delodajalčevi družini, aleksandrinke v Egiptu niso mogle imeti svojih družin, postati so morale *nadomestne* matere, prijateljice in družabnice različnim družinskim članom v delodajalčevi družini.³¹

Nekatere med njimi so zanosile, ko so se vračale na obiske domov, in pogosto niti vedele niso, da se vračajo nazaj na delo v Egipt noseče. Nekaj mesecev po

³⁰ Koprivec 2005–2010: AO8-04.

³¹ Vendar pa se to ni dogajalo samo aleksandrinkam, ampak sodi med temeljne značilnosti t. i. *live-in* dela in usode migrantk, ki so tudi matere (Hrženjak 2007: 40–42).

rojstvu so otroka poslale domov v varstvo svojim sorodnicam ali sosedam. Ti dojenčki so doma imeli svoje dojilje, ki so jim matere, ki so delale v Egiptu, plačevale (Humar 2007: 9–11). Nekateri med njimi so se čez nekaj let ponovno pridružili svojim materam v Egiptu, če so te še delale tam. Pridružili so se jim, ko so dosegli starost vsaj šestih let, ker so jih tedaj matere lahko dale v enega izmed šolskih internatov, ki jih je bilo v Kairu in Aleksandriji veliko in kjer so svoja prva šolska leta preživeli otroci različnih migrantskih skupin (Warnock Fernea 2002). Tako so šli nekateri otroci aleksandrink skozi več migracijskih procesov: rojeni v Egiptu so bili poslani domov na Goriško, kot deklince ali dečki so se selili nazaj v Egipt in bili sredi petdesetih let 20. stoletja del množičnega migrantskega vala, ko so številne slovenske družine po egiptovski nacionalni revoluciji v letih 1952–1956 iskale svoj novi dom v Avstraliji, Kanadi, Argentini. Tako je o svojem življenju pripovedoval sin aleksandrinke, ki je bil kot poldrugi mesec star dojenček leta 1924 poslan iz Aleksandrije na Goriško, kjer je živel do svojega šestega leta starosti, večino časa pri očetu in starejši sestri, mama pa je z dvema drugima sestrama živela in delala v Egiptu. Ko je bil star šest let, so ga *poslali* nazaj v Egipt, kjer je živel trinajst let, se tam izšolal in pridobil poklic. Po drugi svetovni vojni je najprej emigriral v Slovenijo, leta 1952 pa v Kanado, kjer živi še danes (Koprivec 2009: 113).

Slovenski otroci so se v Egiptu rojevali tudi v zakonskih zvezah (če sta v Egiptu hkrati delala mož in žena), pa tudi v drugih partnerskih zvezah, ki so jih imele aleksandrinke. Vsakokrat je bila odločitev za ločitev od otroka težka in je zaznamovala oba, otroka in mater. Otroka toliko bolj, kadar je njegova migracija iz Egipta na Goriško pomenila trajno ločitev od matere (če je mati ostala v Egiptu in se ni vrnila na Goriško ali pa je prišla čez leta, ko odtujenosti med njima ni bilo več mogoče zapolniti) in je povezana s travmatičnimi spomini, ki otroke aleksandrink bremenijo še v starosti.

Domov so me poslali kot paket, manj kot tri mesece staro. Mame se ne spomnim nikoli doma. Še zdaj, ko imam 80 let, mi manjka mama. Kar ti da mama, ti noben ne more povrniti.

Tako je pripovedovala hčerka aleksandrinke, ki se je rodila v Egiptu leta 1930 in bila trimesečna poslana domov na Goriško. Njena mati, ki se je sicer kot štirinajstletna deklince pridružila svoji materi v Egiptu leta 1906, je prišla nazaj na Goriško leta 1947, po enainštiridesetletni odsotnosti.³²

³² Tako se spominja pripovedovalka v pogovoru z ekipo Televizije Slovenija. Dokumen-

Vsekakor je bila odločitev matere ali obeh staršev, da bodo otroka vzgajali sorodniki na Goriškem, posledica odločitve v *stiski*, ko zaradi narave dela v Egiptu njuna skrb za otroka ni bila mogoča in rojstvo otroka tudi ni bilo načrtovano.

Migracije dečkov in deklic v Egipt

Otroci, ki so bili rojeni na Goriškem in so v tridesetih letih 20. stoletja migrirali v Egipt, so bili rojeni v obdobju 1922–1929. Najpogosteje je najprej mati odšla na delo v Egipt, kasneje pa se ji je pridružil tudi mož, če mu je uspelo najti ustrezno zaposlitev. Selitev njihovih otrok z Goriške v Egipt je bila posledica *želje* staršev, da bi se otroci, ki so v prvem obdobju njenega dela ostali doma na Goriškem, pridružili staršem. Šlo je za željo, da bi se družina združila, potem ko sta se mati in oče v novem okolju že znašla.

Jaz sem šla v Egipt, ker je bila mama dol. Ker mama je šla, ko sem imela dve leti. Potem je šel še tata, eno leto pred mano. In tako sem imela šest let, ko je mama prišla pome. Mama in tata najprej sta bila oba v eni hiši, pri eni družini in jaz, ko sem prišla v Egipt, sem šla k teti v varstvo, za dve leti. In potem sta tata in mama najela stanovanje, tata je začel delat v mlinu in potem počasi, sem jaz šla v šolo, sem hodila v francosko šolo.

Tako je pripovedovala hčerka aleksandrinke, ki se je rodila na Goriškem leta 1928, živela v Egiptu, v Aleksandriji od leta 1934 do leta 1946 in se po dvanajstih letih vrnila z družino v svojo rojstno vas na Goriško.³³

Nekateri slovenski otroci pa so v Egiptu živeli brez očeta, ker je ta umrl ali pa ker se ni odločil za odhod v Egipt in je ostal doma na Goriškem. Nekateri očetje so migrirali tudi v druga okolja in si tam našli delo in zaslužek, na primer v Argentini, Italiji, Švici. Celovite družine, v katerih bi bila oba starša Slovenca, so bile v Egiptu vendarle v manjšini. Prevladovale so matere, ki so bile vdove, in tiste, katerih možje so migrirali v Argentino, od tam pa se družini niso več javili in so morale same poskrbeti za svoje otroke, rešitev pa so iskale tudi v zaslužku v Egiptu.

tarno gradivo RTV SLO: SŠ–2009. Zapis Koprivec 2005–2010: TZ 18.

³³ Koprivec 2005–2010: AO7-07.

Moja mama se je zelo mlada poročila. Moža je imela iz Dornberka – Brdo. Z njim sta imela hčerko Nado, mojo polsestro. Glede na hudo ekonomsko krizo, ki je vladala v začetku 20. stoletja, sta se z možem dogovorila, da gre on v Argentino iskat zaslužek za družino. Sledila so leta čakanja na obljubljeni zaslužek in vpoklic moža, da pride z otrokom za njim v Ameriko. Namesto tega je po nekaj letih, po drugih, izvedela, da njen mož si je tam doli našel drugo in z njo ustvaril družino. Ona je ostala nepopisno razočarana. Čez nekaj let se je odpravila v Egipt služiti. Otroka, štiriletno Nado, je pustila svojim nonotu in noni. V Egiptu je delala kot služkinja pri bogati družini. Potem je prišla za kratek čas iz Egipta in je polsestro odpeljala s seboj v Egipt.

Slika 1: Aleksandrinka s hčerko, ki jo je pripeljala iz Goriške v Egipt; Aleksandrija, trideseta leta 20. stoletja (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

Tako je o življenju svoje matere pripovedovala hčerka aleksandrinke, rojena v Aleksandriji leta 1930. Ko je bila stara eno leto, jo je mama pripeljala iz Egipta na Goriško in jo dala v domači vasi v rejo sosedovi družini. Tej družini je za dolgoletno varstvo svoje hčere *za plačilo dala vse svoje imetje razen hiške*. Prvo hčerko pa je odpeljala s seboj v Egipt, od koder se je slednja leta 1952 z družino odselila v Avstralijo. Pripovedovalka s svojo materjo nikoli ni živela.³⁴

Deklice v starosti petnajstih do sedemnajstih let so se selile z Goriškega v Egipt iz *ekonomskih razlogov*. V strokovni literaturi najdemo pričevanja o tovrstni migraciji že za obdobje pred prvo svetovno vojno in tudi neposredno po njej (Škrlj 2009: 168). Matere so pošiljale po svoje hčere na Goriško, ko so te končale osnovno šolo in so lahko že same delale. Zaposlile so se pri družini, kjer je pred njimi že delala njihova mati ali druga bližnja sorodnica. Tovrstna migracija je bila posledica družinske ekonomske stiske in potrebe, da bi vsak družinski član lahko čim prej prispeval svoj delež k družinskemu proračunu. V Egipt so zato odhajala že dekleta v adolescentni dobi. Delale so kot varuške in pomočnice, *šle so služiti v Egipt* in tako oplemenitile del zaslužka, ki ga je družini prispevala mama s svojim delom v Egiptu. Večina teh deklet je ostala v Egiptu in se tam poročila, po navadi s partnerjem druge nacionalnosti. Po egiptovski nacionalni revoluciji od sredine petdesetih let 20. stoletja dalje so s svojimi družinami emigrirale iz Egipta (glej tudi Škrlj 2009: 161–170; Makuc 1993).

V družini aleksandrink, v kateri je bilo več otrok in je bila starostna razlika med najstarejšim in najmlajšim dvajset ali več let, so v istem času eni otroci živeli na Goriškem in drugi v Egiptu. Starejše hčere, ki so bile stare dvajset, osemnajst ali šestnajst let, so z materjo živеле in delale v Egiptu, medtem ko je najmlajši kot dojenček ostal pri sorodnikih v oskrbi na Goriškem.³⁵ Znotraj iste družine so potekali različni migracijski procesi in se neprestano spreminjali in prepletali. Selitve z Goriške v Egipt in nazaj lahko spremljamo skozi več generacij, saj se pripovedovalci spominjajo tudi migracij svojih mater, ki so odšle v Egipt v začetku 20. stoletja, mnoge prav kot šestnajstletne deklice, ki so takoj začele delati. Nato pa so se začeli seliti še njihovi otroci in vnuki, v nekaterih primerih so bili v šestdesetih letih 20. stoletja že njihovi pravnuki tisti, ki so se na koncu te šestdesetletne selitvene verige, v četrti generaciji, selili iz Egipta v Avstralijo, Argentino, Kanado in drugam (Koprivec 2005–2010).

³⁴ Koprivec 2005–2010: AO8-06.

³⁵ Koprivec 2005–2010: AO7-06.

MIGRACIJE OTROK IZ EGIPTA

V migracijske tokove iz Egipta po drugi svetovni vojni so bili zajeti tako tisti otroci aleksandrink, ki so se v Egipt priselili, kot tisti, ki so se tam rodili. Če spregovorim nekaj besed o v Egiptu rojenih otrocih, ugotavljam, da so bili v muzejsko raziskavo zajeti zlasti otroci, ki so se v Egiptu rodili v letih 1937–1948. Predstavljajo zadnjo generacijo v Egiptu rojenih otrok slovenskim staršem. To so otroci aleksandrink, ki so v Egipt migrirale konec dvajsetih in v začetku tridesetih let 20. stoletja. V velikem številu so se poročale s partnerji, ki niso bili slovenskega porekla. Otroci izhajajo pretežno iz zakonskih zvez z Italijani, Švicarji, Maltežani, Libanonci, Judi, Grki, Armenci in tudi Egipčani.

Po drugi svetovni vojni je hitro prišlo do sprememb družbenega sistema v Egiptu. Prelomne so bile letnice 1948, 1952, 1956 in 1958.³⁶ Po egipčovski nacionalni in politični revoluciji v obdobju 1952–1956 so premoženje družin, ki niso imele egipčovskega državljanstva, nacionalizirali, takšnih pa je bila večina. Angleške, francoske in judovske družine, ki so dajale zaposlitev tudi Slovencem, so do konca petdesetih let 20. stoletja zapustile Egipt, z njihovim odhodom pa se je ukinila tudi ekonomska baza, ki je našim ljudem omogočala delo in zaslužek.

Nekatere slovenske družine so Egipt zapustile že leta 1946, s t. i. Prekomorskimi brigadami (Žigon 2003: 39). Aleksandrinke, ki so se poročile z Judi, so odšle kmalu po letu 1948.³⁷ Večina drugih družin aleksandrink v nacionalno mešanih zakonskih zvezah je odhajala postopoma. Prva skupina je odšla v letih 1946–1948, druga v letih 1956–1958 in zadnja skupina v letih 1960–1962.

Otroci aleksandrink so migrirali v zelo različnih starostih, odvisno od leta rojstva in od leta migracije, v Egiptu pa so tudi preživeli različno število let. Najmlajši pripovedovalci, ki so bili zajeti v muzejsko raziskavo, so bili ob migraciji iz Egipta stari dve ali tri leta in so se v Egiptu rodili. Drugi so bili stari šest, osem, devet, dvanajst let. Pri slednjih je močno prisotna nostalgija po Egiptu kot njihovi *rojstni deželi* (Koprivec 2009: 112). Odselili so se z obema staršema, v tedaj aktualne imigrantske države, kot so bile v petdesetih letih 20. stoletja Avstralija,

³⁶ 1948: ustanovitev Izraela in takojšen vojaški konflikt z Egiptom, kar je zelo poslabšalo položaj judovskih družin v Egiptu, pri katerih so bile zaposlene tudi naše aleksandrinke; 1952: socialna in nacionalna revolucija v Egiptu in приход Naserja na oblast; 1956: nacionalizacija Sueškega prekopa in tudi drugega premoženja evropskih in judovskih družin v Egiptu; 1958: ustanovitev Združene arabske republike; 1967: ponovni vojaški konflikt z Izraelom (Krušič 1992: 102–103).

³⁷ Izraelsko-egipčovski vojaški konflikt leta 1948; glej op. zgoraj.

Brazilijska, Argentinska, Kanada. Otroci, ki so se v Egipt priselili v tridesetih letih 20. stoletja, so bili ob selitvi iz Egipta že na pragu odrasle dobe. Če so se selili iz Egipta v sredini štiridesetih let 20. stoletja, so bili stari približno osemnajst let in so imeli za seboj dobrih dvanajst let življenja v Egiptu. Zato jih je to življenje dodobra tudi kulturno zaznamovalo in prehod je bil pogosto zelo težak.

Pripovedovalka, rojena v Aleksandriji leta 1946, katere družina je prišla na Goriško leta 1958, je pripovedovala, da v novem domu ni bilo vodovoda in seveda tudi ne kopalnic, kar vse so nudila stanovanja v Aleksandriji. Tudi ni bilo javne razsvetljave in šolskih avtobusov.

Kakšne spremembe sem še doživljala? Privaditi sem se morala na drugačno klimo. Zime so bile tu mrzle in takrat ni bilo še centralne kurjave. V Egiptu zime niso bile tako mrzle, saj ni bilo treba kuriti. Na drugačno prehrano. Tam smo jedli mediteransko hrano. Takrat se pri nas ni dobilo manga, dateljnov, banan, sladkega krompirja in še česa drugega.³⁸

Slika 2: Aleksandrinka s hčerko, ki se je rodila v Egiptu. Konec petdesetih let 20. stoletja sta se priselili na Goriško. Fotografirani v Aleksandriji leta 1954 (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

³⁸ Koprivec 2005–2010: TZ 16.

Ker so bili ti otroci rojeni v Egiptu, so se toliko težje prilagodili novemu okolju in marsikateri je zaradi stresa ob preselitvi tudi zbolel. Bil je preveč sprememb naenkrat (Koprivec 2009: 110–111).

Če so migrirali iz Egipta še kasneje, v zadnjem selitvenem valu, ki je potekal v sredini šestdesetih let 20. stoletja, so do tedaj že povsem odrasli in postali tudi sami starši. Tedaj so migrirali iz Egipta skupaj s svojimi otroci in tako spremenili svojo migrantsko identiteto, *ko so otroci migranti postali starši otrokom migrantom*, zajeti v nove migracijske tokove nekaj desetletij kasneje in v nekem drugem političnem kontekstu.

Migracije iz Egipta so imele močan vpliv na spremembe v družinskem življenju Slovencev in Slovenk v Egiptu, pa tudi tistih, ki so si tam ustvarili mešane zakonske zveze. V družinah, kjer so bili otroci že odrasli, si starši in otroci niso vedno izbrali skupne nove imigrantske destinacije. Zasledimo lahko več primerov, ko so otroci in starši po odhodu iz Egipta v petdesetih letih 20. stoletja živeli v različnih državah in se pogosto tudi nikoli več niso srečali.³⁹ Še bolj je ta raznolikost razvidna, če jo raziskujemo na ravni širše rodbine. Iz muzejske empirične raziskave lahko povzamemo eno izmed migracijskih zgodb aleksandrinke in njene družine, iz katere se je v Egipt odselilo pet družinskih članov, mama, sin in tri hčere, le oče in en sin sta ostala doma na Goriškem. Mama in ena hči sta ostali v Egiptu in tam umrli. Druga hči se je z družino odselila v Brazilijo (1957), tretja hči in sin pa v Slovenijo (1958). Vnuki danes živijo v Švici, Braziliji in Sloveniji.⁴⁰ Tudi tri mladostne prijateljice, ki so se vse rodile slovenskim materam v Egiptu v sredini štiridesetih let 20. stoletja, vendar pa očetom različnih nacionalnosti (Egipčanu, Slovencu in Italijanu), so doživljale različno usodo. Danes živi ena v Egiptu, druga v Italiji in tretja v Sloveniji, medsebojne stike pa še vedno vzdržujejo, čeprav je od njihovega druženja v Egiptu minilo že več kot pet desetletij.⁴¹

SKLEPNE MISLI

Migracije otrok so bile v obdobju od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja močan del selitvenega procesa Slovenk in Slovencev v Egipt. Slednje niso bile

³⁹ Na primer mama v Franciji, oče na Goriškem, brat in sestra sta se odselila v Avstralijo; v drugem primeru je mama umrla v Aleksandriji, oče in sin sta se odselila na Goriško in hči v Rim v Italijo (Koprivec 2005–2010: AO8-01 in AO8-04).

⁴⁰ Koprivec 2005–2010: TZ 16.

⁴¹ Koprivec 2005–2010: TZ 17.

le enosmerne, na poti iz Goriške v Egipt in nazaj, ampak se je selitev v Egipt na koncu izkazala kot usodna za oblikovanje migracijske poti, kakršne akterji ob svoji selitvi iz Goriške nikakor niso načrtovali. Mnogi otroci aleksandrink, rojeni na Goriškem, so imeli možnost in priložnost živeti v Egiptu tudi po trideset let svojega življenja, dokler jih niso ujeli novi migracijski tokovi, ki so po koncu druge svetovne vojne vodili v obratni smeri, tokrat iz Egipta. Za mnoge se je njihova selitev v Egipt končala v Avstraliji, Braziliji, Argentini, Kanadi itd. Potomci aleksandrink živijo danes v Melbournu, Sydneyju, Montrealu, Calgaryju, Sao Paulu, pa tudi v Rimu, Torinu, Bologni, Trstu in Gorici, Milanu in še kje.⁴² »Samo grobovi v Egiptu so ostali,« je dejal eden od sodelujočih v muzejski raziskavi.⁴³ Zato pa je ostala vrsta pričevanj, pa tudi ohranjena osebna materialna dediščina, katere ovrednotenje lahko doda zanimiv kamenček v mozaik pestre zgodovine slovenskega izseljevanja v preteklem stoletju.

Slika 3: Slovenska družina v Egiptu, ki se je odselila v Avstralijo. Fotografirani pred svojim odhodom leta 1948 (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

⁴² Dobre podatke o migracijskih destinacijah potomcev aleksandrink lahko najdemo tudi v nekaterih novejših krajevnih zbornikih iz Goriške, na primer v Slamič 2001: 114–121.

⁴³ Koprivec 2005–2010: AO8-01.

LITERATURA

- Drnovšek, Marjan (2009). History and Concealment. *Go Girls! When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič Hacin in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 17–59.
- Haag, Michael (2004). *Alexandria City of Memory*. New Haven and London: Yale University Press.
- Hrženjak, Majda (2007). *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Humar, Vesna (2007). Ne znam živeti ne tu ne tam. *Primorske novice* 60(265): 9–11.
- Kalc, Aleksej, ur. (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko [idr.].
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16: 97–115.
- Koprivec, Daša (2009). Pričevanja otrok aleksandrink o življenju v Egiptu v prvi polovici 20. stoletja. *Etnolog* 19: 99–116.
- Krušič, Marjan, ur. (1992). *Dežela in ljudje: Severna Afrika in Arabski polotok*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Lukšič Hacin, Marina (2009). In kaj je ta transnacionalizem? *Glasnik SED* 49(1–2): 61–66.
- Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Miklavčič Brezigar, Inga (2003). Od Goriške do Afrike v spomin na aleksandrinke. *Zgodovina v šoli* 12: 26–31.
- Miklavčič Brezigar, Inga (2004). Aleksandrinke. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 5.
- Slamič, Ivana (2001). Vrtovinske aleksandrinke. *Ortaona – Vrtovin 1001–2001*: 114–121.
- Škrj, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinke: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.
- Toplak, Kristina (2008). Arhivirana ustna zgodovina. Pomen, zbiranje in ohranjanje ustnih pričevanj za zgodovino migracij. *Arhivi* 31: 263–271.
- Warnock Fernea, Elizabeth, ur. (2002). *Remembering Childhood in the Middle East*. Austin: University of Texas Press.
- Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

VIR

- Koprivec, Daša (2005–2010). *Aleksandrinke in njihovi potomci*. Raziskovalni projekt Slovenskega etnografskega muzeja. Intervjuji s pripovedovalci na terenu: avdio posnetki 1–25 in terenski zvezki 1–18.

OTROŠTVO, VOJNA IN PRISILNE MIGRACIJE

Urška Strle

MOČ PRIČEVANJ

Izkušnja prisilnih migracij⁴⁴ Slovencev v drugi svetovni vojni je v primerjavi s skromno historiografsko pozornostjo (izpostavljam zlasti pionirska dela dr. Toneta Ferenca) spodbudila obsežno objavo spominskih del. To dejstvo priča o množičnosti fenomena in hkrati izjemno prelomnost posameznikovega vrednotenja izgona v kontekstu celotnega življenja. V številnih primerih so nekdanji izgnanci, interniranci in druge žrtve prisilnih migracij, visoko motivirani, da zadana jim vojna krivica ne utone v pozabo, opravili levji delež zgodovinarskih nalog in svoje osebne izkušnje umestili tudi v bolj ali manj preverljive zgodovinske kontekste. Občutljiva tematika o tako tragičnem in zlasti konfliktnem zgodovinskem obdobju, kot je čas (druge svetovne) vojne, vselej potrebuje čas za distanco, ob kateri lahko prepoznamo tudi bolj zakrite odtenke obravnavanega fenomena. Obenem pa distanca ustvari tudi določene slepe pege, ki se ustvarijo s procesom spominjanja, za katerega vemo, da je skozi čas podvržen spremembam. In to ne le zaradi biološko pogojenega pozabljanja in kreativne imaginacije (Portelli 1988: 47), ampak tudi zaradi sprememb v kolektivnem spominjanju, ki hote ali nehote vplivajo tudi na tvorbo osebnih spominov. Spominjanje je nujno in vsakokrat odvisno od časa in okoliščin, v katerih se ljudje določenega dogodka ali obdobja spominjajo oziroma o njem pripovedujejo. Sploh spomini in pričevanja o izrednih vojnih razmerah so pogosto tendenciozni, obteženi z družbeno-po-

⁴⁴ Prisilne migracije v tukajšnjem kontekstu pojmem kot neprostovoljno zapustitev doma z nadzorovano možnostjo gibanja, bodisi kot prisilno izselitev v druge kraje (izgon), begunstvo, internacijo v koncentracijska taborišča in prisilno mobilizacijo v okupatorjevo vojsko.

litičnimi vprašanji (Portelli 1997), kar velja tudi za občutenje in vrednotenje prisilnih izselitev v času druge svetovne vojne.

Iz kompleksne in obsežne tematike prisilnih izselitev sem si izbrala *otroške spomine* nanje, kot so se mi razgrnili skozi različna spominska gradiva in ustna pričevanja. Otroška izkušnja je pravzaprav edina neposredna in avtentična izkušnja, do katere se lahko dokopljemo tudi danes po več kot 70 letih od dogodkov.⁴⁵ Ti spomini so do določene mere kontaminirani s kolektivnimi perspektivami (posredovanimi preko množičnih medijev, izobraževalnih inštitucij) in s pogledi odraslih (sorodniki, znanci) na dobo izгона, pogosto pa vsebujejo tudi elemente, ki so specifični za doživljanje otrok. Pogled izgnanih otrok na dobo izgnanstva je v primerjavi z njihovimi starši manj ideološko obremenjen in v nekih primerih celo nekoliko avanturističen. Pričevanja, ki posredujejo zgodbe o dožemanju in odzivanju otrok na obdobje izгона, nam dajejo na znanje, da so bile njihove izselitvene izkušnje bolj raznolike in mnogoplastne, kot se zdi na prvi pogled. Iz pričevanja Ivanke Kerin Sterle, ki so jo iz obmejne posavske vasi Črešnjice pri Cerkljah kot 11-letno dekllico izgnali v Nemčijo skupaj z družino konec leta 1941, je jasno razviden ambivalenten odnos do izгона.

Kljub temu da sem bila še dekllica, sem tudi jaz čutila bolečino staršev. Toda otroci smo v sebi doživljali še nekaj drugega. Veselili smo se vožnje z avtobusom in vlakom, saj še nikoli nismo imeli priložnosti potovati, razen z vprežnim vozom na polje. (Šetinc 1993: 285)

Kljub temu da je usode prisilnih migrantov zaradi izjemne raznolikosti usod in občutij nemogoče posploševati, njeno pričevanje vendarle vzbudi dvom o *izključno* trpečem doživljanju te dobe. S tem nikakor ne želim trditi, da ljudje prisilnih izselitev niso doživljali kot bolečih, tragičnih in mestoma grozljivih; nasprotno, menim, da so v večino zarezale z globoko travmo. Vendar menim, da je čas prisilnih izselitev treba razumeti bolj življenjsko, uravnoteženo, saj se je v vojni dobi ob tesnobah rodila tudi ljubezen, ob strahu tudi vznesenost in veselje, ob delu tudi igra in ob pomanjkanju trenutki izobilja. Kako si sicer lahko razložimo dejstvo, da se del prisilnih izseljencev po vojni ni vrnil domov,

⁴⁵ Omenjeni članek je oplemeniten predvsem s spoznanji zgodovinske raziskave Italijanska fašistična taborišča v spominih Slovencev in Slovenk pod vodstvom dr. Ota Lutharja (J6-4329), v kateri smo podrobno pogledali fašistični internacijski mehanizem in opravili okoli 60 intervjujev s preživeliimi fašističnih taborišč. Skoraj vsi so bili v času internacije mladoletni.

ampak se je v deželi izselitve ustalil, se poročil, si ustvaril družino? Kako si lahko razložimo nemalo prešernih obrazov na fotografijah ljudi na tujem? To so bili momenti, ki so me napeljali na to, da začnem zreti na nedvomno težko dobo skozi prizmo življenjskosti. Za utemeljitev takšne konceptualizacije prisilnih izselitev menim, da je najbolj konsistentno zasledovati celotno posameznikovo življenje (prim. Milharčič Hladnik in Mlekuž 2009). Intimno vrednotenje te dobe je nedvomno potekalo ob primerjavah mirnodobnega vsakdana z življenjem v času vojne, obenem pa se je pri mladoletnih obarvalo tudi skozi prizmo otroštva in mladostništva.

Prisilni migranti so se v kontekstu doživete vojne navadno identificirali kot žrtve, kar je glede na okoliščine povsem razumljivo, poleg tega pa je bilo v do skrajnosti zaostrenem ozračju nedopustno, da kdo med vojno ne bi trpel – v kolikor ni bil na strani zatiralcev. Večplastnost izkušenj prisilne izselitve je bila po vojni utišana s sistematično selekcijo virov. Pričevanja je močno obarvalo tudi dejstvo, da so bili izgnanci dolgo časa razumljeni kot drugorazredni državljani glede na borce NOB. S časovno distanco in s spreminjanjem politične realnosti, ki je tem ljudem končno ponudila možnost priznanja statusa vojnih žrtev, pa se je pojavila potreba po novem vrednotenju izkušenj prisilnih izselitev (Verginella 1995, 2006).

Podoben princip je razviden tudi iz otroških podob izgnanstva, deportacij in prisilnih mobilizacij. Če vzamemo v pretres zbir otroških spisov o vojnih izkušnjah, ki so nastajali v letih od 1944 dalje, ne moremo prezreti tendence urednikov pri izbiranju; opisana otroška trpljenja so izpostavljena v kontekstu upravičenosti »veličastnega upora in junaškega boja« NOB (Ribičič 1980: 157). V poznejših pričevanjih so posredovani manj enoznačni in hkrati bolj reflektirani spomini otroških izkušenj in stališč, a tudi v njih lahko opazimo bolj ali manj prikrite prisotnosti političnih in ideoloških teženj. Otroške izkušnje so torej bile – kot že tolikokrat poprej in poslej – tudi v primeru izgonov pogosto izrabljene kot ambient, ki sproža močne čustvene reakcije in posledično podkrepi sporočilo določene družbene elite.

OTROCI V VOJNI ZABLUDI ODRASLIH

Prisilno izseljevanje ljudi se je v letih druge svetovne vojne dogodilo v praktično vseh pokrajinah na Slovenskem, ne glede na okupacijsko oblast. Izselitvam so botrovali različni mehanizmi in okoliščine. Rezultat je bil izjemno raznolik

spekter prisilnih izselitev, ki je osciliral med internacijo v strogo nadzorovana uničevalna taborišča in preselitvijo v solidne bivanjske prostore. Pospeševali so jih okupatorjevi imperialistični apetiti oziroma ideje o nacionalni konsolidaciji germanskega, madžarskega in italijanskega prostora, želje po čim hitrejši vzpostavitvi okupacijske oblasti, prepričanja o potrebi po preventivnih ideoloških čistkah, maščevalnih in zastraševalnih ukrepih ter podobno.

Teh ukrepov so bili posredno ali neposredno deležni tudi otroci; številni so bili izseljeni skupaj s svojimi starši, bili so od njih tudi ločeni in odpeljani v tujino skupaj z drugimi otroki ali pa so ostali doma in preživeli vojni čas brez staršev. Marsikateri otrok je izgubil svoje najbližje ravno v tujini, pa naj je šlo za smrt zaradi izčrpanosti in bolezni – kot se je pogosto dogajalo v taboriščih – ali zaradi maščevalnih ukrepov – denimo kot posledica množičnih streljanj v Šabcu, Kragujevcu in Kraljevu, kjer je bilo ubitih tudi nekaj desetih tjakaj izgnanih Slovencev (Šetinc 1993; Steinbacher 1988; Krejaković in Strle 2011). Družinski kontekst, ki v največji meri obarva otroško doživljanje izgonov in intimno umeščanje njihove izgnanske izkušnje, je po mojem mnenju za razumevanje otroške izseljenske izkušnje tudi najbolj bistven.

Moje najhujše doživetje – še hujše od tistega, ko sem zadnjič videl očeta – je, ko sem v Gonarsu izvedel, da je umrl. To je bilo pa ... Ko sem slišal, da je umrl – pri nas se je reklo Blažkovi, po Blažu, da je umrl tudi Blažkov Johan, kot so rekli atu, je bil to zame v življenju najhujši udarec. Šel sem na pograd v 21. barako in jokal, jokal, jokal in sem zaradi tega tako propadel, da so me potem vzeli v ambulanto. (Juvan, Petejan in Strle 2016)

Nekatera pričevanja nakazujejo, da tudi družinskega okolja ne smemo vedno jemati kot enoznačnega pri vrednotenju teh izkušenj. Družinski odnosi so pogosto zapleteni, tudi konfliktni in ni nenavadno, da je kateri izkazoval visoko stopnjo utesnjenosti in nelagodja, kar pomeni, da je oddaljitev od družine lahko prinesla tudi večje občutenje osebne svobode. A največkrat je bila začasna ali trajna razpršenost družinske skupnosti, ki je dobro umeščena v monografiji *Ilegalčki* (Štrajnar 2004), sploh za mlajše mladoletnike navadno travmatična. Podobno lahko rečemo tudi za širšo socialno bazo, denimo za sosesko ali prijateljsko skupnost.

1. novembra so izselili sosede. Vsem je bilo hudo, jokalo se je, kričalo. Sosedo smo si bili zelo dobri. Iz lagerja so nam pisali, da jim je dobro,

jaz sem prosila očeta, da bi tudi on »zrihtal«, da bi šli za njimi. Sosedom je bilo hudo prav, pakete so pošiljali iz Nemčije, prvi »manteljček« sem dobila od njih iz Nemčije. (Simikič 2000: 278)

Izseljevanje civilne populacije glede na destinacijo izгона oziroma na okupacijsko oblast, ki ga je izvedla, je zaradi objektivnosti okoliščin – splošnih razmer v kraju izгона – do določene mere upravičeno. Kljub temu je treba te izkušnje in njihova vrednotenja, vključno z otroškimi, razumeti vsakič znova kot unikaten seštevek splošnejših dejavnikov in vselej specifičnih razmer. Merim denimo na razmere, v katerih je otrok živel in odraščal, na okoliščine, v katerih se je izselitev zgodila, na socialno-ekonomske možnosti, ki jih je nudilo okolje priselitve, in nenazadnje tudi na načine intimnega soočanja z preselitvijo. Menim, da je obravnava otroške perspektive v luči družinskega ozadja pri osvetljevanju naštetih momentov ključna in zato je tudi določila zgradbo tega članka. Sledeča poglavja so razdeljena glede na možnosti, ki jih je oblika izselitev nudila za obstoj nuklearne družine, vanje pa je vtkan oris zgodovinskega konteksta za razumevanje teh izselitev, ki so jim bili v času vojne podvrženi ljudje na Slovenskem.

OD DOMA Z DRUŽINO

Izhajajoč iz pričevanj ugotavljam, da za izgnane otroke ni bil najbolj travmatična izkušnja izgon kot tak, ampak ločitev ali izguba staršev in svojcev. Če je izgon doletel le starše, je razbitje družine negativno vplivalo na vse njene člane, še zlasti na čustveni razvoj otrok. Izgon celotne družine skupaj je bil torej za vse njene člane precejšnja olajševalna okoliščina.

Zaradi nejasnosti ločnice med prisilnimi in prostovoljnimi izselitvami (Lucassen in Lucassen 1999: 11) lahko prištevamo mednje tudi primere begunstva, ki so bili posledica povečanega občutja ogroženosti. Druga svetovna vojna je v svoji začetni fazi na Slovenskem sprožila turbulenten pojav neorganiziranih selitev posameznikov in predvsem družin, ki so svoje vektorje izkazovale v vseh smereh. Vse te selitve, ki so se dogajale v manjšem prostorskem obsegu in ki po ocenah zadevajo precejšnje število ljudi, so le slabše raziskane in so razvidne pretežno le iz spominskih virov. Četudi se je begunska odločitev oblikovala in udejanila v družinskem kontekstu, je v nadaljevanju vojne pogosto sledilo tudi tragično razbitje družine.

Spominjam se, kot da bi bilo včeraj. Nekega popoldneva sem malo poležaval v senu in slišal, da sta se ate in mama pogovarjala, da bo treba iti. Bila je že zima, ker se spominjam, da je bilo mrzlo. Menila sta se, da bomo zjutraj zgodaj vstali in krenili proti Telčam, kjer smo imeli vinograd in zidanico. In res smo šli. Tisto jutro, ura je bila res kar zgodnja, smo krenili. Ate, mama pa brat od ateta so na voz nanosili najnujnejše stvari. Vpregli so vole pa smo šli. Ostalo smo mogli pa tam pustiti, ker nismo imeli kam dati. Vzeli smo kar nekaj hrane in obleke. Živino pa smo odvezali in spustili, ker nismo vedeli, kdaj bomo prišli nazaj. /.../ Ravno na božični dan leta 1941 smo se naselili v Kočevje. Tam smo dobili eno majhno hiško, bolj barako, kjer smo živeli, in neki zemlje v najem, da smo jo obdelovali. No kmalu za tem, v začetku leta 1942 pa so očeta zaprli in odpeljali. In potem smo očeta videli vsake toliko časa, ko smo ga lahko šli obiskat. Pa tudi starejšega brata so odpeljali. On pa je moral iti na prisilno delo. Kopal je protitankovske rove nekje v bližini Ribnice. Hudo je bilo. Mama je bila sama za vse, brez očeta pa še brez najstarejšega sina.⁴⁶

Podobne ugotovitve o naknadnem razbitju družin lahko pripišemo tudi izgnancem v Srbiji, kjer so se očetje izgnanih pogosto vključevali v osvobodilno gibanje in s tem tvegali represalije okupacijskih oblasti. A kljub temu so otroci so v primerjavi z drugimi izgnanci imeli razmeroma ugodna izhodišča. Izgnane družine Slovencev, ki jih je bilo do jeseni 1941 v Srbiji okoli 7000, so se pogosto naselile v bližini naselij, kjer je že pred vojno živelo večje število Slovencev, zlasti ekonomskih migrantov, beguncev iz fašistične Primorske ipd. (Šetinc 1993: 143–144). Izgnanci so živeli pri družinah premožnejših Srbov, pri znancih ali v zapuščenih hišah. Največjo težavo za izgnance je pomenilo vsesplošno pomanjkanje, saj »so zaradi okupacije in vsesplošnega kaosa in nesposobnosti srbskih oblasti pa strahotne črne borze celo mnogi srbski izobraženci s svojimi družinami živeli na robu preživetja« (Ingolič 1992: 5). Otroci so bili prepuščeni staršem, vrstnikom in znancem, šole niso redno delovale, prisilnega dela ni bilo.

Najmanj težav s tem smo imeli mladi, saj smo hitro navezali stike z domačimi vrstniki, zlasti veliko pa nam je v tistem času pomenil domači

⁴⁶ Prirejen zapis iz intervjuja, ki ga je za potrebe seminarske naloge leta 2009 opravila študentka Sabina Zabasu pri izbirnem predmetu Zgodovina vsakdanjega življenja prof. dr. Marte Verginella.

učitelj Branko. Večeri so bili spet naši. Navadno smo se zbrali na šolskem dvorišču, posedli v krog, se pogovarjali in tudi zapeli. Slovenska pesem nam je bila v tolažbo.

V tem času je slovenska kolonija v Vevčanih dobila tri nove člane. Po nekajmesečnem bivanju v vasi so se naša pota razšla. Nekateri so ostali in si tam poiskali skromno zaposlitev, drugi pa so odšli v večja mesta in si začeli urejevati nov življenjski prostor. Predvsem zaposlitev pa je bila tista, ki je usmerjala naša pota in odločitve. Naša družina si je svoj novi kotiček našla v Beogradu. (Šetinc 1993: 237)

Po poročilih je bilo približno 10.000 izgnanih v NDH. Med njimi je bilo veliko družin, a ni znano, koliko od teh je bilo otrok. Živeli so bodisi pri lokalnih družinah ali na izpraznjenih posestvih Srbov in Judov (Borovnik 1998: 10–12). Nekaj stotin Slovencev je imelo tragične izkušnje z ustaškimi taborišči, med katerimi nedvomno izstopa kompleks Jasenovac. Ost ustaških represalij je bila resda prvenstveno usmerjena proti (pravoslavnim) Srbom, Judom in Romom, vendar obstajajo grozljiva pričevanja tudi o usodah slovenskih internirancev. Svojo izkušnjo pretresljivo opisuje psiholog in pesnik Rado Palir, ki je kot deček, star leto in pol, preživel štiriletno izgnanstvo v Novski na Hrvaškem. V petem letu starosti je izgubil oba starša, ki so ju zaradi suma sodelovanja z NOB umorili v taborišču Jasenovac.

Da, moje rano otroštvo je bilo ena sama mora, ena sama travma, izpolnjena z neizrekljivo grozo in čudenjem otroške duše nad tem, kako je vendar to mogoče, poleg tega pa še z nerazvozljivimi in neizrazljivimi občutki krivde – kaj smo vendar storili takšnega, da je prav nas, našo družino doletelo tolikšno gorje ...

Če vprašate starejše sokrajane v domačem mestecu Šentjur, kakšnega se me spominjajo kot otroka, bodo najbrž odgovorili na kratko, da sem bil usmiljenje vzbujajoč otrok: prestrašen, negotov, zamišljen, zasanjan, nekako odsoten in potopljen v lastni svet, molčeč, samotarski, nezaupljiv, preobčutljiv, poln občutkov manjvrednosti ali celo zavrženosti, skratka – 'čuden'. Od povprečja sem izstopal tudi čisto na ravni telesa: bil sem izrazito, prav moteče nervozen: grizel sem nohte, pulil lase, roke pa so se mi še prav do sredine univerzitetnega študija v Ljubljani, se pravi že v dobi odraslosti, torej še poldrugo desetletje po našem izgnanstvu, tresle tako zelo, da sem zanesljivo razsipal dobršen del

tekočine iz polnega kozarca, če sem ga vzel v roke ... zaradi tega sem zelo trpel in se izogibal ljudi, celo otrok.

Po vsem doživetem in pretrpljenem danes vem, da najbrž na svetu ni večjega greha, kot oropati otroka srečnega, brezskrbnega, mirnega otroštva ... (Borovnik 1998: 196)

Celotne družine skupaj z otroki so izseljevali tudi madžarski okupatorji Prekmurja, katerih izganjanje je v slovenskem kolektivnem spominu ohranjeno v najmanjši meri. Madžarske oblasti so preganjale zlasti izobražence in slovenske priseljence iz Primorske, ki so se v Prekmurju naselili po letu 1918 (Fujs 1997). Večino so že v prvih mesecih okupacije izgnali iz države, največ v NDH, nekaj pa so jih internirali v delovna taborišča po Madžarskem.

Moja družina je med prvo in drugo svetovno vojno štirinajst let živela v Lendavi. Tu so se naselile večinoma uradniške družine iz vseh koncev Slovenije. Tod okrog je našlo zatočišče tudi veliko beguncev s Primorskega in iz Benečije. Večinoma so se ukvarjali s kmetijstvom. Med drugo svetovno vojno so oboji prišli pod udar tedanje okupatorske oblasti, bodisi da so jih odpeljali na Madžarsko ali pa so se pod grožnjo morali izseliti iz države. Naša petčlanska družina se je s še nekaterimi drugimi lendavskimi družinami zatekla v Koprivnico na Hrvaškem, kjer smo ostali do konca vojne. (Šetinc 1993: 340)

V LAGERJIH – MED BODEČO ŽICO IN IGRO

Največ Slovencev je bilo interniranih na območje tretjega rajha. Nemške oblasti so za nemške etnične manjšine izven rajha (npr. v Južni Tirolski, Besarabiji, Bukovini, na Kočevskem) v imenu etnične konsolidacije nemškega prebivalstva in zaradi lažjega načrtovanja vojaških in upravnih strategij na zasedenih ozemljih predvidevale združitev z ostalimi Nemci. Za uresničenje takšnih namer je bilo treba izseliti prebivalstvo, ki ni ustrezalo kriteriju nemške manjšine ali ni bilo sposobno za ponemčenje. Začrtanega ambicioznega načrta o izselitvi od 220 do 260 tisoč Slovencev iz nemške okupacijske cone (zlasti iz obmejnih področij, kot sta Posavje in Obsotelje) na srečo niso uspeli izvesti, vendar pa je bilo v Nemčijo kljub temu odpeljanih preko deset tisoč otrok.

Slovenskih otrok Nemci načeloma niso pošiljali v uničevalna koncentracijska taborišča – v kolikor se niso tam rodili. Navadno so jih v spremstvu staršev odpeljali v manjša delovna taborišča po tretjem rajhu. V teh taboriščih je bilo gibanje sicer omejeno, vendar so bili ponekod dovoljeni tudi izhodi. Otrokom so določili različne delovne naloge in jih glede na sposobnosti razvrstili v različne šole. Glede na pričevanja so imeli ti otroci ob delovnih obveznosti tudi precej prostega časa, čeprav so se razmere po taboriščih razlikovale.

Jaz bi rekel, da je bilo hudo, a huje je bilo staršem in starejšim, ki so se tega bolj zavedali, kot smo se mi. Jaz sem se že bolj, ampak recimo Anica pa Francek, kaj sta pa onadva vedela? Otroka, ne. Drugo, nas je bilo v lagru, v Uršuli okrog 400 otrok in nas je bilo dovolj za vsako igro. Zmeraj najdeš čas za take in drugačne stvari, ne.⁴⁷

Slabo pa se je godilo številnim slovenskim otrokom v tistih italijanskih koncentracijskih taboriščih, ki so sprejemala družine, torej na Rabu, v Gonarsu, Monigu in nekaterih prehodnih taboriščih (Gombač 2005: 389–394). Z julijem 1942 so zaradi partizanskega gibanja prišli v nemilost italijanskih oblasti ne le »banditi«, temveč tudi njihove družine, živeče v Ljubljanski pokrajini. Oblast je imela namen uporni živelj prepustiti počasnemu umiranju in ga ni izkoristila za prisilno delo (Ferenc 2000: 13–15). Tudi odporniško gibanje na Primorskem je povzročilo represalije italijanskih oblastnikov. Junija 1942, ko so bile na Brkinih požgane prve primorske vasi (Zadnik 1972), in zasti spomladi 1943, ko je prišlo do množičnih aretacij, so bili v fašistična taborišča internirani številni civilisti, med njimi tudi otroci (Cetin Lapajne 2006: 2).

Tako je več tisoč otrok (mlajših od 15 let) v italijanskih taboriščih živelo v nevdržnih eksistencialnih razmerah skupaj z ženskim delom prebivalstva. Bivalno infrastrukturo taborišča Rab, kjer je bilo po podatkih iz italijanskih zaupnih dokumentov (Potočnik 1975: 110–112) več kot tisoč otrok, so do srede 1943 denimo tvorili le vojaški šotori. V njih nagneteni ljudje so bili neposredno izpostavljenih mrazu, vročini, poplavam, burji, preživetvene možnosti pa so jim še dodatno manjšali pičlo odmerjena prehrana, pomanjkanje vode, slabe higijenske razmere, nalezljive bolezni ter paraziti. Zdravstvene razmere so bile

⁴⁷ Prirejen zapis pogovora z Ivanom Živičem iz Globokega blizu Krškega, ki so ga z mamo, starim očetom, dvema sestrama in bratom konec oktobra 1941 izgnali v Šlezijo. Pogovor je za potrebe seminarske naloge pri izbirnem predmetu Zgodovina vsakdanjega življenja prof. dr. Marte Verginella leta 2010 izvedla njegova vnukinja Špela Fekonja.

pogubne zlasti za novorojenčke, dojenčke, manjše otroke in starejše osebe, smrtnost v taborišču je preseгла 10%. Otrokom sicer ni bilo treba delati, časa so imeli tako rekoč v izobilju, poleti so jih pod nadzorstvom dnevno vodili celo k morskimi obali (Ferenc 2000: 21–30). Od pozne jeseni 1942 so italijanske oblasti prepeljale otroke z materami z Raba v Gonars in Monigo, kjer so bile razmere le malo boljše, a izčrpanost rabskih internirancev je pogojevala smrtnost tudi po preselitvi (Ferenc 2000; Lavrenčič 2007).

Drugi dan so nas odpeljali v šotore, v katerih je bilo že vse polno naših sosedov. Visoka žica je bila okoli nas in nismo mogli nikamor. Moj mlajši brat je zelo jokal. Žejen je bil, toda še vode nismo imeli. Trpeli smo grozno žejo. Popisali so nas in našega očeta so dali drugam. Vsi moški so bili skupaj. Le včasih nas je prišel pogledat. Vsi smo bili takrat zelo veseli. Bil pa je zelo lačen. Vsak dan je imel bolj suh obraz. Ko je odšel od nas, sva z mamo jokali. Bali sva se, da ne bo umrl ko toliko drugih. Kako žalostni sva tudi bili, ker so nas uši pikale in grizle. Moj očka jih je imel tudi polno. (Ribičič 1980: 27)

Iz registra internirancev v publikaciji o taborišču v Šarvaru, ki je bilo madžarsko taborišče z največ Slovenci, je razvidnih skoraj 600 družinskih članov, večina s tipično primorskimi priimki, ki so jih iz dolnjelendavskega okraja internirali poleti 1942. Med njimi je bila približno tretjina otrok. Prav relativno pozna izselitev je bila za večino Slovencev odrešilna, saj so se bivanjske, higienske in prehrabne razmere v taborišču v primerjavi z letom 1941 bistveno izboljšale (Valenčič 1992).

Pogled na taborišče me je pretresel. Ograja iz bodeče žice, visoka okrog 3 metre, ob njej vojaška straža, notri stare mrke zapuščene stavbe, med njimi pa razcapana bedna bitja. Pri vhodu so nas pričakali uslužbenci komande taborišča – večinoma upokojeni žandarji. Na dvorišče so nas spuščali tako, da so pri vhodu vsakega posebej vpisali v posebno matično knjigo. Pretepanje se je stopnjevalo. Bivši žandarji so se dobro razumeli na svoje nekdanje delo. S kričanjem, klofutami in brcami so nam že pri vhodu hoteli pokazati, da smo odslej popolnoma brezpravni, da pravzaprav nismo več ljudje, ampak številke, ki nič ne pomenimo. Prvi je vstopil Alojz Vidmar z družino iz Kamovec. Dobil je številko 7573. Zadnji je bil na vrsti Zdravko Budin, petletni otrok iz Benice s

številko 8147. Ko so nas vse popisali in zbrali na dvorišču, so nas nagnali v šesto barako, ki so ji od takrat rekli slovenska. (Valenčič 1992: 19)

UKRADENI OTROCI

Kot najbolj pretresljiv moment so se v zgodovini prisilnih izselitev druge svetovne vojne pri nas zapisali t. i. ukradeni otroci (Hribar 2002; Terčak 1973; Žnidaršič 2003). Približno 600 otrok slovenskega rodu, mlajših od 18 let, so na silo ločili od tistih družin, ki so sodelovale ali simpatizirale s partizanskim gibanjem, in jih odpeljali v Nemčijo. Njihove starejše družinske člane in starše so ustrelili kot talce ali pa jih poslali v uničevalna taborišča.

Doma sem iz Paške vasi. Leta 1942 so Nemci odpeljali mojega očeta in ga maja istega leta ustrelili v Mariboru. Leta 1942 so izselili tudi nas skupaj z mamo. Najprej so nas prepeljali v zbirno taborišče v Celju. Mamo so odpeljali v Auschwitz, nas otroke pa so za transport razporedili po abecedi. Deportirali so tudi otroke v košarah. Jaz sem bila v prvem transportu in smo pristali v Saldenburgu blizu Passaua. Tam smo preživeli do 44. leta, ker je bila moja mama spuščena 44. leta iz Auschwitza. Prve mesece je največ mater in drugih svojcev pomrlo, ker je bilo zelo hudo. Mi smo imeli res srečo, da je mama ostala živa.⁴⁸

Večino t. i. ukradenih otrok so odpeljali v posebna taborišča VoMi⁴⁹ za mladoletnike, kjer so jih vključili v delovne procese, navadno za nekvalificirano delo v tovarni ali pa kot delovno pomoč bližnjim kmetom. Otroci v starosti nad 14 let so opravljali že težja dela, mlajši pa so pomagali pri čiščenju, pomivanju, kuhanju, nalaganju peska ali oglja, pobiranju krompirja ipd. Prehranjevalni in nastanitveni pogoji so se razlikovali od taborišča do taborišča in se razlikujejo tudi od pričevalca do pričevalca; nekateri namenjajo veliko pozornosti pomanjkanju in hrani, nekateri hrano omenjajo minimalno. Za vpogled v vsakdan otroškega taborišča so zanimivi krajši dnevniški zapiski Slavka Preložnika iz Vojnika, ki

⁴⁸ Iz pogovora z gospo M. A. iz seminarske naloge z naslovom *Ukradeni otroci*, ki jo je pri izbirnem predmetu Zgodovina vsakdanjega življenja prof. dr. Marte Verginella leta 2009 izdelala Urška Verbič.

⁴⁹ Volksdeutsche Mittelstelle (*socialni urad za etnične Nemce*), institucija NSDAP, ki je skrbela za etnične Nemce, ki so živeli izven meja tretjega rajha.

so mu ustrelili očeta, mama pa je umrla v Auschwitzu. Z bratom in sestro so ga odpeljali v taborišče v Nemčijo, kjer je bil njihov vsakdan zaznamovan z delom, šolo in igro. Slavkove beležke so precej faktografske, zato je zanimivo opazovati, katerim stvarjem posveča pozornost.

19.–26. VII. 1943

Pripeljali smo premog, katerega smo znosili v klet. Popoldne pa smo se kopali v potoku. Vodja hitlerjugenda je odšel k vojakom. Dobili smo novega vodjo, ki je veliko strožji od prejšnjega. Ponoči je bil zračni alarm. Kot vedno, smo iskali po terenu plakate, ki jih aeroplani mečejo. Nabrali smo jih veliko.

6.– 17. IX. 1943

Ponoči je bil spet zračni napad. Pouk imamo. Zopet smo spravili vagon premoga v klet. Z Nemci smo zopet igrali nogomet. Nabrisali smo jih. Stanje je bilo 9 : 2 za nas. Žagamo in cepimo drva. Drva smo pripravljali še vse naslednje dni. Imamo vojaške vaje. Pri kmetih pobiramo krompir.

18. IX. 1943

Danes smo šli v kino v Amberg. Po mestu smo hodili, kakor je kdo hotel. (Terčak 1973: 325)

Dojenčke in nekajletne otroke, ki so ustrezali rasnim kriterijem, je prevzela državna nacistična institucija *Lebensborn*,⁵⁰ ki jim je dala novo nemško identiteto in jih vključila v program ponemčenja. Del teh otrok je bil dodeljen v posvojitev esesovskim družinam (Terčak 1973: 425–439). Elica Acman je bila od staršev ločena v starosti dveh mesecev, njena ločitev od matere in bivanje v neznanem otroškem taborišču pa sta bila zanjo tako travmatična, da sta ji pustila posledice na njenem razvoju. Pri treh letih »hodila sploh ni, niti govorila, pila je le mleko in še to samo iz stekleničke. Nenehno je sesala tri prste. Kakor so povedale starejše deklince, so morale vedno ležati privezane na postelji.« (Terčak 1973: 406) Njen

⁵⁰ Lebensborn, razvejana nacistična organizacija pod vodstvom Himmlerja, ki je poleg finančne in prostorske pomoči ženam esesovcev skrbela tudi za sirote in za otroške preselitvene programe. Njen izhodiščni namen je bil vzreja posameznikov, ki bi ustrezali nacističnim rasnim in evgeničnim kriterijem. Otroke so pobirali po številnih okupiranih področjih, izstopajo Poljska, Češka, Bosna idr.

brat Ivan Acman, ki je bil ob ločitvi od staršev star komaj 14 mesecev, se je vrnil v rodni Šmihel šele leta 1947 po daljšem sodnem epilogu, saj je bil med vojno posvojen.

Dogodkov, ki so bili tako usodni za našo družino in zame, se ne spominjam. Tudi očeta in matere ne pomnim. Kakor so mi drugi povedali, sem bil v dečjem domu približno eno leto. Iz dečjega doma me je vzela gospa Marga von Mann. Nje, kakor tudi njenega moža, ki je bil višji oficir nemške vojske, se dobro spominjam.

Ko sem se vrnil domov, sem bil star šest let. Govoril sem samo nemško, svojega materinega jezika nisem razumel. Takratni učitelj v Šmihelu nad Mozirjem tov. Rakun, ki je obvladal nemščino, mi je vsestransko pomagal. V kratkem času sem se popolnoma vživel v domače razmere in sem potem v šmihelski šoli v redu napredoval. Očeta so kot talca ustrelili Nemci v Starem piskru v Celju, mati pa je umrla v taborišču Auschwitz. Ostala sva s sestro Elico sama. (Terčak 1973: 409–410)

MOBILIZACIJA MLADOLETNIH

Čprav vojaška mobilizacija nekoliko štrli iz koncepta prisilnih izselitev, sem se jo v primeru slovenskih dežel odločila vključiti v prispevek prav zato, ker ima z njimi nekatere skupne lastnosti. Eden od njenih primarnih namenov je bil odtegnitev za boj sposobnih slovenskih fantov iz matičnega ozemlja, da se ne bi pridružili odporiškem gibanju. Podobnost teh izselitev je tudi v prisili, neprostovoljnosti, nenadnosti in inferiornosti vojakov slovenskega rodu v odnosu do ostalih vojakov. Okupatorjeva mobilizacija prebivalstva na zasedenem ozemlju je obenem razumljena kot vojni zločin, »kot izkoriščanje žive sile in gmotnih sredstev /.../ za vojne potrebe«. (Žnidaršič 2002: 178; Rihter 1991: 259)

Na slovenskem ozemlju so si pridržale pravico do mobilizacije vojakov slovenskega porekla v svoje vrste vse tri okupacijske vojske. Nemška in italijanska vojska sta v določenih obdobjih za vpoklic znižali starost na 17 ali celo 16 let. Nemška vojska je prvi nabor začela že februarja 1942, vendar je bil tedaj najmlajši naborni letnik 1924 in je torej zadeval fante, ki so bili že polnoletni. Od poletja 1943, ko se je krepilo odhajanje v partizane, pa se je dogajalo, da so vpoklicali tudi mlajše od 18 let (Rihter 1991: 260). Mizarski delovodja Janez Belehar, rojen

22. 11. 1926 v Voklem, se spominja svojega vpoklica 5. 8. 1943, ko še ni dopolnil 17 let:

Težko sem se poslovil od staršev, bratov in sester. Mama mi je prihranila nekaj hrane za s seboj kot prvo pomoč in – kar so storile pretežno vse mame, rekla. »Na, sine, tu imaš rožni venec in naj te Marija varuje vsega hudega!« Naborna komisija nas je po predhodnem zdravniškem pregledu in ogledu potrdila, da smo sposobni za vojaško službo. Tudi mene, čeprav sem imel okvaro na nogi. (Istenič, Kovačič in Čop 2006: 83)

Več tisoč nabornikov, med njimi tudi mladoletni, je izgubilo življenje na ruskih, francoskih, italijanskih in drugih bojiščih, veliko jih je končalo v taboriščih za vojne ujetnike. V Mariboru se jih od 3500 vpoklicanih okoli 800 ni vrnilo domov (Žnidaršič 2000). Tisti, ki so prišli domov, so veljali za »nezanesljive« in bili posledično družbeno izključeni. (Istenič, Kovačič in Čop 2006: 7)

Drugorazrednost slovenskih mobilizirancev v italijanski vojski se lahko ugotovi tudi pri institucionalni ureditvi italijanske vojske. Z vstopom Italije v vojno junija 1940 so številne vojake slovanskega rodi (*allogeni*) začeli izločati iz redne vojske in jih umeščati v t. i. posebne bataljone (*battaglioni speciali*). Ti vojaki so bili razoroženi, brez emblemov in vojaških oznak poslani iz domačega okolja na jug Italije oziroma na Sardinijo in Sicilijo, kjer so jih uporabili kot delavce in nekvalificirano delovno silo v vojaške in tudi privatne namene. Z razmahom partizanskega gibanja so od februarja 1943 v posebne bataljone prisilno mobilizirali mladoletnike iz Primorske in Istre.

4. 2. 1943 so prišli z mesta orožniki in civilni policisti in ponoči aretirali vse mladoletne fante in jih odpeljali v Gradiško. Med njimi sem bil tudi jaz, šestnajstletni mladenič. Od tu je nekaj fantov tudi zbežalo in ostalim so nam zagrozili, da bodo vsak poskus pobega kaznovali s smrtno obsodbo. Tu smo bili zaprti nekaj dni, na kar so nas premestili v Carraro – Forte dei Marmi kjer je največji kamnolom belega marmorja v Italiji. Tu smo postali »vojaki«, z vojaškim urjenjem so nas hoteli spremeniti v zveste italijanske vojake. /.../ Domačini so nas pomilovali, saj do takrat še niso videli tako mlade vojske. (Čermelj in Perini 2005: 280)

ZA ZAKLJUČEK

Pričevanja prisilno izseljenih otrok in mladoletnikov dopolnjujejo nezapolnjena mesta v mozaiku ne le zgodovine prisilnih migracij, ampak celotne dobe druge svetovne vojne. Prispevajo k širšem razumevanju pretekle stvarnosti, ki se z distanco od nedvomno grozljivega vojnega obdobja kaže nekoliko bolj dinamična in mnogobarvna. Izbrani vidiki v luči otroške izkušnje nakazujejo poskuse »debalkanizacije« slovenskega prostora in »etnične bonifikacije« Slovencev s strani okupatorskih oblasti. Prisilnih izselitev od doma je bilo med drugo svetovno vojno toliko, da skoraj ni družine, ki ne bi imela te tragične družinske dediščine.

Prisilno, večkrat tudi nasilno iztrganje ljudi iz domačega okolja je tudi otroke močno zaznamovalo. Kljub temu da je samo dejanje neprostoVOLjne zapustitve doma navadno delovalo stresno, tragično in boleče, to ne velja nujno za življenje v kraju priselitve. Marsikdo je z izgnanstvom okusil določeno svobodo, se naučil še kakšnega jezika, spoznal nove ljudi, sklenil nova prijateljstva, okusil življenje v tujini ipd. Če natančno prebiramo spomine prisilno izseljenih otrok, vidimo tudi, da so v sicer strogih, okrutnih, sovražnih okupatorjih včasih prepoznali tudi rešitelje, da je utegnilo biti bivališče v izgonu prijetnejše kot revna domača bajta, da so učitelji v nemških šolah včasih opisani kot prijaznejši in bolj zanimivi kot domači ipd. V nekaj primerih so v materialnem in tudi socialnem smislu zaživelj boljše življenje, kot so ga bili deležni doma v predvojnem času, in nekateri izmed njih so se po vojni v deželi priselitve tudi ustalili. Takšni deli pričevanj nam polagajo na srce, da kot raziskovalci podvomimo v črno-belo predstavljanje preteklosti in da v žrtvah vidimo tudi aktivne tvorce svoje dobe.

Vedno se je treba zavedati, da se zgodovinsko ozadje v življenjskih pripovedih pogosto kaže le v fragmentih in da so v njihovih zgodbah v ospredju izkušnje njih samih in njihovih bližnjih. Včasih vzporednice posameznikovih naracij z uradnimi zgodovinskimi razlagami ali s splošno sprejeto, uveljavljeno predstavo celo zaidejo navzkriž in pokažejo na razhajanja. Tudi to so povsem verodostojne in realne sive lise, ki prihajajo na dan zaradi mnogovrstnosti subjektivnih izkušenj in interpretacij o določeni dobi, dogodku (Milharčič Hladnik 2005: 187–194).

Kljub gornjim ugotovitvam je bil za večino ljudi, vključno z otroki, čas prisilne izselitve travmatično obdobje. Prav tako težko so otroci sprejeli deportacijo, internacijo ali mobilizacijo posameznega člana družine. V tem smislu je bilo za pretežno večino ljudi ultimativno travmatično že celotno vojno obdobje kot tako. Večkrat pa je najbolj boleč trenutek za prisilne izseljence pomenila vrnitev domov,

kjer so jih v evforičnem ozračju konca vojne pričakali odvzeto, poškodovano ali uničeno imetje ter mrtvi in pogrešani sorodniki, prijatelji in znanci.

Ob koncu vojne vihre je usoda deportacije in begunstva iz slovenskih dežel doletela prebivalce nemškega, italijanskega in madžarskega izvora ter ljudi, ki so bili na tak ali drugačen način v konfliktu z novo oblastjo – med žrtvami teh ukrepov so bili tudi otroci. Stoletna vpetost »tujerodnih« etničnih skupnosti na ozemlju današnje Slovenije je bila po vojni pretrgana na silo, v številnih okrajih sistematično. Zlasti demonizacija Nemcev je bila neposredno po drugi svetovni vojni vseobsegajoča, nanašala se je kar na celoten nemški narod. Podobno usodo so kot pripadniki »sovražnih narodov« na Slovenskem doživeli tudi številni Italijani in Madžari, kot »izdajalci« pa več tisoč Slovencev, med njimi približno tisoč otrok. Družba je bila po tolikšnem trpljenju v vojni sfanatizirana in je želela najti krivca za krvavo tragedijo. Z zadoščanjem pravici se začarani krog ustvarjanja krivic ni končal – za nekatere skupnosti se je šele začel.

LITERATURA

- Borovnik, Jernej, ur. (1998). *Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo*. Šentjur: samozaložba J. Borovnik.
- Cetin Lapajne, Ana Marija (2006). Kakor sanje in stvarnost obenem. *Književni list* 4. Idrija: Založba Bogataj, 1–4.
- Čermelj, Branko, in Perini, Sara (2005). *Bataglioni Speciali: Kalvarija primorskih mladolentnikov v sliki in besedi*. Renče: Tudio RO-Humar.
- Ferenc, Tone (1979). *Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici*. Maribor: Obzorja.
- Ferenc, Tone (2000). *Rab – Arbe – Arbissima: Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941–1943: Dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Društvo piscev zgodovine NOB.
- Fujs, Metka (1997). Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37(2): 175–186.
- Gombáč, Metka (2005). Otroci v italijanskih koncentracijskih taboriščih, 1942–1943. *Arhivi* 28(2): 389–394.
- Hribar, Drago, ur. (2002). *Taboriščniki – ukradeni otroci: 60-letnica nacističnega genocida*. Ljubljana: Društvo taboriščnikov – ukradenih otrok Slovenije.
- Ingolič, Anton (1992). *Tako je bilo: Leta izgnanstva v Srbiji 1941–1945*. Ljubljana: Mladika; Mladinska knjiga.
- Istenič, Stanislav, Kovačič, Janko, in Čop, Stanislav (2006). *V tujih škornjih: Pričevanja mobilizirancev v nemški vojski*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v nemško vojsko v letih 1943–45.

- Juvan, Manca, Petejan, Saša, in Strle, Urška (2016). Varuh žlice: Spomini na internacijo v italijanskih fašističnih taboriščih. (Monografija, izhajajoča iz multimedijskega projekta Zadnji pričevalci, v pripravi).
- Krejakovič, Silvija, in Strle, Urška (2011). Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu. *Dve domovini / Two Homelands* 33: 73–89.
- Lavrenčič, Devana (2007). Novega ni pri nas nič: Slovenci in Slovenke v italijanskem koncentracijskem taborišču Monigo. Trst: ZTT=EST.
- Levi, Primo (2003). *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Lucassen, Jan, in Lucassen, Leo, ur. (1999). *Migration, migration history, history: Old paradigms, new perspectives*. Bern: Peter Lang.
- Lukšič Hacin, Marina, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Makarovič, Gorazd (1995). *Slovenci in čas: Odnos do časa kot sestavina in okvir vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2005). Subjektivna realnost migracijskih procesov: Brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje. *Dve domovini / Two Homelands* 22: 169–196.
- Milharčič Hladnik, Mirjam, in Mlekuž, Jernej, ur. (2009). *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Portelli, Alessandro (1997). *The battle of Valle Giulia: Oral history and the art of dialogue*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Portelli, Alessandro (1988). Uchronic dream (Nowhere event): Working class memory and possible worlds. *Oral history* 16(2): 45–56.
- Potočnik, Franc (1975). *Koncentracijsko taborišče Rab*. Koper: Lipa.
- Ribičič, Josip, ur. (1980). *Otrok med bojem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rihter, Andreja (1991). Po sili vojak. Nasilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko – okupatorjev zločin (ocena razstave). *Prispevki za novejšo zgodovino* 31: 259–261.
- Simikič, Alenka (2000). Ponemčiti so jih hoteli. *Etnolog* 10: 255–282.
- Steinbacher, Rudi (1988). *Oj, zdaj gremo: Slovenski izgnanci v Kraljevu*. Ljubljana: Borec.
- Šetinc, Franc, ur. (1993). *Izgnanci: Zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije.
- Štrajnar, Milena (2004). *Ilegalčki – vojna Ljubljana 1941–1945: Iz zapuščine Ade Krivic*. Ljubljana, Društvo ZAK.
- Terčak, Stane (1973). *Ukradeni otroci*. Ljubljana: Borec.
- Valencič, Slavko (1992). *Internacijsko taborišče Sárvár*. Lendava: Združenje borcev NOV, Občinski odbor Lendava.
- Verginella, Marta (1995). *Ljudje v vojni: Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Verginella, Marta (2006). Nevzdržna krhkost zgodovine. *Acta Histriae* 14(2): 335–338.
- Zadnik, Maks (1972). *Požig prvih vasi na Slovenskem: Ob tridesetletnici*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Žnidaršič, Ivica, ur. (2003). *Spomini in pričevanja*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije.
- Žnidaršič, Marjan (2002). Prisilna mobilizacija v nemško vojsko v Mariboru 1942–1945. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 73/38(2–3): 177–188.

OTROCI DIPLOMATOV V (RE)SOCIALIZACIJSKIH TURBULENCAH MIGRACIJ⁵¹

Marina Lukšič Hacin

UVOD

Specifičnost dela v diplomaciji je, da se večji del odvija zunaj matične države. Zaposleni v diplomaciji predstavljajo populacijo, ki svojo poklicno dejavnost opravlja kot (kontinuirano) začasno delo v tujini.⁵² Le-to je podrejeno načelu rotacije med matično državo in različnimi državami sprejema, saj so v aktivni fazi opravljanja poklica uslužbenci v tujini. Njihovo začasno delo v tujini je specifična oblika migracij, v kateri se dosledno realizirajo principi krožnosti: emigracija – imigracija – remigracija/(re)integracija. Emigracija, ki je po drugi strani hkrati že imigracija, jih v tujini vpne v procese resocializacije, včasih tudi integracije, in ob povratkih domov v procese reintegracije. Krožne migracije se permanentno ponavljajo, a odstopajo od klasičnega modela, saj države sprejema niso iste, ampak se spreminjajo. S tem so dani pogoji ne le za krožne migracije, ampak tudi za transmigracije in transnacionalnost.⁵³

Poklicno gibanje diplomatov je v pričujočem poglavju opredeljeno kot migracija. Temu nasprotujejo avtorji, ki za selitve statusno uglednejših poklicnih skupin uvajajo termin mobilnost.⁵⁴ Zanje so diplomati, novinarji, mednarodni

⁵¹ Ideja za naslov poglavja je povezana z naslovom knjige *The Turbulence of Migration* (Papastergiadis 2000).

⁵² »... ne moreš biti diplomat, če ne deluješ v tujini. Če delaš na Ministrstvu RS za zunanje zadeve dvajset let in nikoli nisi služboval na diplomatsko-konzularnem predstavnstvu, preprosto nisi diplomat.« (sogovornik 2, str. 3)

⁵³ Več o konceptu transnacionalnosti in transmigracij v Vertovec 2001 in Lukšič Hacin 2009.

⁵⁴ Več o uporabi terminov mobilnost in gibanje (movement) namesto termina migracije v primeru populacije privilegiranih pripadnikov višjih socialnih statusov je v razpravi

humanitarni delavci, gospodarstveniki itd. vključeni v t. i. (mednarodno) poklicno mobilnost.⁵⁵ V ozadju takšne rabe kategorialnega aparata tičita metodološki nacionalizem⁵⁶ in socialni rasizem. Socialni rasizem, ki se v razmerah globalnega kapitala posredno povezuje tudi z nacionalizmom, je očiten v predpostavki, da revni migrirajo, bogati pa so mobilni. Torej, izhajam iz prepričanja, da je raba pojma mobilnost v teh primerih ideološko pogojena in teoretsko neutemeljena ter sama rabim termin migracije ali začasno delo v tujini kot eno od oblik mednarodnih migracij.

Razprava se osredotoča na populacijo otrok diplomatov, ki spremljajo svoje starše, zaposlene v diplomaciji, na poteh krožnih migracij, pogosto tudi transmigracij. Vprašanja, na katera bom skušala odgovoriti, so: V kakšne procese so vpeti otroci, ki svoje starše spremljajo pri selitvah? Kako potekajo procesi primarne in sekundarne socializacije ter resocializacije? Ali so agensi socializacije usklajeni, in če ne, kaj to pomeni? Kakšne situacije se vzpostavljajo ob dejstvu, da se začnejo procesi resocializacije⁵⁷ v času, ko socializacija še ni zaključena? V ospredju razprave je kritična evalvacija migracijskih kontekstov, ki se razpirajo, če analiziramo izbrane procese v luči teorije družbene konstrukcije realnosti s poudarki na resocializaciji. Interpretativna shema poglavja je izoblikovana s prepletanjem ključnih spoznanj teorij družbene konstrukcije realnosti (Berger in Luckmann 1988) in teorije akulturacije (Redfield idr. 1936) ob upoštevanju pomena hegemonije (Althusser 1980) in procesov stigmatizacije (Goffman 1963).

V poglavje so vključeni rezultati, ki smo jih dobili v raziskavi med populacijo diplomatov oziroma zaposlenih na Ministrstvu RS za zunanje zadeve. Raziskava je bila izpeljana v sodelovanju med Sektorjem za načrtovanje politik in raziskave Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije in Inštitutom za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU v letih 2008 in 2009. Osredotočala

Mojce Vah Jevšnik (2009: 20–21).

⁵⁵ Zanimiv vpogled v razprave in uporabo terminov gibanje in mobilnost namesto termina migracije v povezavi z analizo dinamike med humanitarnimi in razvojnimi delavci nudijo razprave Mojce Vah Jevšnik (2008; 2009).

⁵⁶ Metodološki nacionalizem je mišljen, kot ga definirata Andreas Wimmer in Nina Glick Schiller (2003).

⁵⁷ Resocializacija, ki je opredeljena kot proces spreminjanja posameznika na individualni ravni, opazovana v migracijskih kontekstih, se, epistemološko gledano, sreča s podobnim pojmom akulturacija. Kategoriji v migracijskih kontekstih ustvarjata presek, ki pokriva procese spreminjanja na individualni ravni. V razpravi sem se odločila za rabo pojma resocializacija, ker me zanimajo procesi le na individualni ravni, ne pa na ravni skupnosti.

se je na vprašanja o enakih možnostih v slovenski diplomaciji. Odgovori sogo-
vornikov (diplomatov) so se nanašali tudi na družinsko dinamiko ter življenje
otrok v tujini in po povratku domov. V raziskavi sta bila uporabljena kvalitativni
in kvantitativni pristop. Narejenih je bilo enajst globinskih intervjujev, ki so bili
nadgrajeni z anketo na reprezentativnem vzorcu (235 anket).⁵⁸ Poleg tega se
pričujoče poglavje naslanja na raziskavo o težavah otrok slovenskih diplomatov
pri vključevanju v slovenske šole (Skok in Videtič 2002) in rezultate raziskav med
Slovenci po svetu, objavljenih v delih *Ko tujina postane dom* (Lukšič Hacin 1995)
in *Multikulturalizem in migracije* (Lukšič Hacin 1999).

KLJUČNI MOMENTI (RE)SOCIALIZACIJSKEGA KONTEKSTA

Procesi posameznikovega učlovečenja hkrati zagotavljajo družbeno/kulturno
kontinuiteto, saj istočasno producirajo oziroma reproducirajo obstoječe odnose.
Posameznik je s svojimi podedovanimi preddispozicijami rojen v kulturno/
družbeno okolje. Okolje določi meje uresničenja preddispozicij in vsili lastne
načine zadovoljevanja potreb. V teh procesih posameznik ponotranji principe in
vrednote okolja, v katerega je rojen. Intenzivnost vpliva okolja na izoblikovanje
otrokove osebnosti se razlikuje po posameznih starostnih obdobjih. Pomembna
so prva leta otrokovega življenja, ko poteka primarna socializacija. To je emoci-
onalno zelo razgibano obdobje, ki vključuje več kot le spoznavno učenje. Peter
Berger in Thomas Luckmann izpostavljata, da je ključna čustvena navezanost
na pomembnega Drugega, ki zagotavlja, da otrok vsrka svet okoli sebe. Otrok
se identificira s pomembnimi Drugimi preko različnih načinov čustvovanja.
Kakršnikoli že so, internalizacija se pojavi samo skupaj z identifikacijo (Berger in
Luckmann 1988: 123). Otrok je povsem odprt za zunanje vplive. Najpomembnejši
dejavnik procesov primarne socializacije je govorica⁵⁹ ali t. i. materni jezik ali prvi
jezik. Otroka spremlja od prvih dni življenja. Prepletanje govorice s situacijami

⁵⁸ Podrobnejši opis raziskave glej v Pirnat 2009: 27–42.

⁵⁹ Pojem govorica razumem v triadi govor-jezik-govorica. Govor (*la langage proprement dit*) je potencialna sposobnost človeka, da govori. Splošnost govora se realizira skozi jezike (*la langue*) oziroma jezikovne sisteme, vezane na različne človeške skupnosti (etnični jeziki). Za razliko od jezika, ki je vezan na družbeno raven, je govorica vezana na individualno. Govorica (*la parole*) je konkretna jezikovna raba, povezana s konkretno situacijo. Predstavljeno triado govor-jezik-govorica je opredelil Saussure (Južnič 1983: 50–51).

in situacijskimi spremembami otroku posreduje svet pomenov in simbolov, ki so temelj človeške komunikacije. V teh procesih se vzpostavijo temelji nezavednega, ki človeka spremljajo vse življenje.⁶⁰ Te procese kot ključne izpostavljata tudi Antonio Gramsci in Louis Althusser v svojih konceptih hegemonije. Primarna socializacija se izteka, ko se koncept občega Drugega (in vsega, kar sodi zraven) zasidra v posameznikovi zavesti. Na tej točki posameznik postane učinkovit član družbe, ki ima v subjektivni lasti sebe in svet. Toda ta internalizacija družbe, identitete in realnosti se ne konča enkrat za vselej. Socializacija ni nikoli popolna in nikoli dokončna (Berger in Luckmann 1988: 128).

Procesi primarne socializacije počasi prehajajo v sekundarne. Učinke primarne socializacije nadgradijo, lahko jih delno spremenijo, a jih ne morejo izpodrinuti. Osebnost posameznika je na tej stopnji že grobo oblikovana. Postavljeni so njeni temelji. Svet sekundarne socializacije je institucionaliziran in brezoseben. Prisotna je anonimnost. Čustvene vezi se umaknejo formalnim, neosebim odnosom. Nujnost se umika možnosti. Učinki teh procesov ne predstavljajo tako trajnih sestavin posameznikove osebnosti, kot to velja za primarno socializacijo. Do premikov in sprememb pride tudi pri identifikacijskih vzorcih. Vero in zaupanje nadomestijo motivi, povezani z racionalno odločitvijo. Po Bergerju in Luckmannu je bistvo sekundarne socializacije v internalizaciji institucionalnih podsvetov in v pridobivanju znanja, ki izhaja iz posebnih družbenih vlog. Nanje se vežeta pridobivanje specifičnega besednega zaklada in internalizacija pomenskih polj, ki strukturirajo ustaljene razlage in vedenje znotraj institucionalnega področja. Hkrati se pridobi tudi tiho razumevanje, vrednotenje in čustvena obarvanost teh pomenskih polj. Vzpostavijo se delne realnosti, podsvetovi, za razliko od primarne socializacije, kjer najdemo temeljni svet (Berger in Luckmann 1988: 129).

Za uspešno socializacijo⁶¹ posameznika je nujno, da je osnovna struktura sekundarne socializacije podobna primarni. Procesi sekundarne socializacije naj

⁶⁰ V primarni socializaciji je pomembna še imitativna težnja. To je težnja po nezavednem posnemanju, ki postopno prerašča v zavestno posnemanje vzornega, vzora. Imitacija, ki hkrati udejanja identifikacijo, utrjuje obstoječi (kulturni/družbeni) sistem vrednot skozi bipolarno delitev dobro-slabo. Tako se počasi vzpostavlja posameznikova identiteta ali, točneje, proces identificiranja.

⁶¹ Z uspešno socializacijo je mišljeno, da se vzpostavi relativno ravnovesje med objektivno in subjektivno realnostjo. Na to je vezana t. i. uravnotežena identiteta. Pri neuspešni socializaciji pride do asimetrije med objektivno in subjektivno realnostjo (Berger in Luckmann 1988: 151). Subjektivno in objektivno nista neodvisni, absolutni kategoriji, ampak sta posredovani ena preko druge.

bi nadaljevali procese primarne socializacije. Lahko pa pride do njune neusklajenosti, kar lahko vodi do neuspešne socializacije, in migracijski konteksti so tisti, kjer pogosto prihaja do omenjenih neskladij, o čemer bomo govorili pozneje.

Poleg tega so tu prisotni še procesi resocializacije, ki se po analitičnem modelu začnejo, ko je sekundarna socializacija zaključena. Poklicna razčlenjenost, mobilnost, nesreče pri delu kot vir zahtev po korenitejših spremembah oziroma prilagoditvah, migracije itd. postavljajo pred posameznika zahteve po preoblikovanjih in prilagoditvah novim razmeram. Človek se mora neprestano dopolnilno socializirati in usklajevati z različnimi situacijami – resocializirati. Resocializacijo lahko delimo na delno⁶² in popolnejšo. Med oblike popolnejše resocializacije uvrščamo alternacijo,⁶³ indoktrinacijo⁶⁴ in akulturacijo.⁶⁵ Akulturacija je primer, ko se s procesi popolnejše resocializacije srečujemo tudi v različnih migracijskih situacijah, pa naj bo migracija posledica prostovoljne odločitve tistega, ki se seli, ali pa nasilnih preseljevanj.

⁶² Delna resocializacija je povezana z zahtevami vse intenzivnejšega tehnološkega razvoja. Vezana je na dinamiko poklicne členitve, poklicno in širšo družbeno (slojevsko, izobrazbeno) mobilnost, nesreče, invalidnost itd.

⁶³ Alternacija je najintenzivnejši resocializacijski pojav. Je spreobrnitev v drugačen svet. Po intenzivnosti spominja na primarno socializacijo, saj korenito in na novo določa poudarke realnosti, kar se odvija v okoliščinah močne čustvene identifikacije z velikim Drugim (podobno kot v otroštvu). Od primarne socializacije jo loči dejstvo, da ne začenja 'ex nihilo'. Predhodno mora doseči razkroj in odstranitev subjektivne realnosti, vzpostavljene v primarni socializaciji. Prav tako mora vzpostaviti novo organizacijo konverzacijskega aparata. Primeri alternacij so npr. verske spreobrnitve (Berger in Luckmann 1988: 146–147).

⁶⁴ Indoktrinacija je poseben primer alternacije. Predstavlja spreobrnitve, do katerih pride zaradi pritiskov političnega režima in vladajočega ideološkega sistema na ljudi.

⁶⁵ Akulturacija se nanaša na spremembe, do katerih prihaja zaradi kulturnega stika tako na ravni posameznika kot skupnosti. Kadar govorimo o migracijskih kontekstih, se na ravni posameznika vsebinsko ujema s pojmom resocializacija. Pojma sta si vsebinsko različna, a vendar se njuni opredelitvi prekrivata v primeru migrantov prve generacije (na individualni ravni), ko oba označujeta procese delne ali popolnejše rekonstrukcije osebnosti in identifikacij, do katerih pride zaradi zamenjave kulturnega/družbenega okolja. Več o tem v Lukšič Hacin 1995.

OTROCI DIPLOMATOV V MIGRACIJSKEM (RE)SOCIALIZACIJSKEM KONTEKSTU

Odhod v tujino diplomatke/diplomate in njihove otroke vpne v procese resocializacije oziroma akulturacije,⁶⁶ ki so jim podvrženi ljudje, če zamenjajo kulturno/družbeno okolje. Te procese dobro poznamo iz analiz življenjskih zgodb Slovencev, ki so se razselili po svetu. Ljudje odhajajo v nova, drugačna okolja, ki jih dejansko zaznajo šele, ko vanje vstopijo. Poplava novih vtisov, ki pripelje do pojava, ki je v antropološki teoriji poznan kot kulturni šok. To je stanje brezupne osuplosti, prepadenosti, zbežanosti in zmede. Drugačni ljudje, odnosi, vrednote, norme. Nov položaj v socialni in etnični stratifikaciji. Relativizacija in razvrednotenje prejšnjih navad in običajev. Občutek o neuporabnosti velikega dela znanja o življenju, ki ga je človek pridobil. Dilema o tem, kako presojudati in razumeti nove situacije. Občutek, da so se potrgale stare vezi s sorodniki in prijatelji.⁶⁷

Kot pravi hrvaški pregovor – daleko od oka, daleko od srca. Ko si dalj časa stran od matične hiše, začneš izgubljeni stik. Dlje si v tujini, manj ljudi poznaš (sogovornik 6).

Po prvih vtisih, kopičenju novega, kulturnem šoku se ljudje postopno vključujejo v življenje, v novo delovno, družbeno, kulturno in jezikovno okolje. Migranti so postavljeni v situacije (re)konstrukcij svojih socialnih statusov. Ta proces je v tujejezičnem okolju odvisen od jezikovne kompetence in ponotranjenega elaboriranega ali restriktivnega jezikovnega koda. Slednje na simbolni ravni določa tudi intenzivnost stigme (Goffman 1963), ki jo novo okolje pripiše prišleku, in občutka tujosti. Višja jezikovna kompetenca lahko pomeni manjšo intenzivnost tujosti in stigmatizacije. Vse to včasih pelje v apatijo in umik človeka v izolacijo.

⁶⁶ V nadaljevanju bom uporabljala zgolj pojem resocializacija, čeprav v kontekstih, ki jih obravnavam, velja diada resocializacija/akulturacija.

⁶⁷ »Pred e-mailom je bilo težko ohraniti stike s prijatelji, če nisi bil več v dopisovanju. Vedno si se počutil, da jih boš pozabil. In selitve in pakiranja vseh stvari so grozna, posebno če se moraš preseliti iz velikega stanovanja v veliko manjše in se moraš znebiti odvečnih stvari. Čeprav ni le to. Vedno, ko se preseliš, se moraš naučiti novega: nove glasbe, novih pravil, o novem prevoznem sistemu, o novi šoli. Dovolj težko se je že seliti okoli, hkrati pa se moraš včasih preseliti iz okolja z razumljivimi življenjskimi stili v okolja, kjer nihče ne razume selitev. Najtežje pa je srečevati ljudi, ki se med seboj poznajo in živijo skupaj že od otroštva.« (Cultural Adjustments, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44233.htm>)

Pri tem se med ukinitvijo starih norm in sprejemanjem novih pogosto pojavi kulturna praznina,⁶⁸ ki lahko pripelje do socialne patologije.⁶⁹ Večina ljudi se bolj ali manj uspešno resocializira, manjšini pa zaprtost postane trajna drža, ki vodi v osamljenost.⁷⁰

V primeru populacije otrok moramo opisanemu dodati še specifične socializacijske momente, ki so povezani z njihovo starostjo. Otroci so migrirali s svojimi starši v različnih starostnih obdobjih, ko so bili doma vpeti v nedokončane procese primarne ali sekundarne socializacije. Pri najmlajših otrocih se lomi primarna socializacija, ko se v prvih letih njihovega življenja pojavijo povsem spremenjene razmere. Pri malo starejših se lomijo procesi sekundarne socializacije, ko je izvorno okolje že pustilo sledi primarne socializacije v otrokovi osebnosti, potem pa je zaradi migracije nastopilo socializacijsko neskladje. Nadalje naj opozorimo še na velike možnosti neskladja med primarno in sekundarno socializacijo, do katerega lahko pride. V vseh predstavljenih primerih pa pri otrocih vzporedno z nedovršeno socializacijo in naštetimi socializacijskimi protislovji potekajo še resocializacijski procesi. Berger in Luckmann opozarjata, da ima socializacijsko neskladje lahko številne posledice. Če se neskladnost pojavi v primarni socializaciji, to je v obdobju močne emocionalnosti, procese identifikacije, dezidentifikacije in alternacije, ki so posredovani od velikih Drugih, lahko spremljajo čustvena kriza, nestabilnost in celo razcepljenost.⁷¹ Pojav alternativnih svetov v sekundarni socializaciji pa ima drugačne posledice, saj se posameznik zanje lahko odloči na manipulativen način. Tu lahko govorimo o hladni alternaciji, ko posameznik sicer internalizira novo realnost, vendar na specifičen način. Njegova identiteta

⁶⁸ Kulturna praznina je posledica stabilnosti starih vzorcev in norm, ki so v novem okolju razvrednoteni in se umaknejo novim. Sprejemanje novih norm, vrednot oziroma proces preoblikovanja identitete, resocializacija, je močno oviran. (Južnič 1977: 524)

⁶⁹ Oblike socialne patologije, ki jih navaja Jurij Zalokar (1991: 81–93), so: marginalna identiteta, nostalgija kot bolezen, prekomerno uživanje hrane, alkoholizem, deloholizem, zatekanje k prekomerni družabnosti, prekomerno govorjenje, tradicija kot zatočišče in njeno malikovanje.

⁷⁰ Več o tem v Lukšič Hacin 1995.

⁷¹ Do pojava razcepljene osebnosti lahko pride na dva načina: 1. Posameznik se počuti člana nove skupnosti, se z njo popolno identificira, slednja pa ga zavrača in mu pripisuje status tujca; 2. Razcepljena osebnost je lahko posledica internalizacije statusa tujca, povezanega s stigo in ksenofobijo, ki je v mladosti močno vplival na otroka ali mladostnika. To lahko povzroči specifično razklanost, za katero je značilno, da posameznik zavrača del lastne identitete. Največkrat se pojavlja zavračanje vsebin, ki so vezane na etničnost. Negativen odnos do samega sebe se lahko sprevrže v agresivnost do etnično podobnih, ko hoče posameznik sebi in drugim dokazati lastno drugačnost.

v primarni socializaciji je bila vzpostavljena, kar mu omogoča, da novo realnost ponotranji v smislu relativizacije (Berger in Luckmann 1988: 158–159). Slednje lahko pripelje do okrepljene zavesti o relativnosti vseh svetov ob prepoznavanju in priznavanju lastnega. To je lahko specifična osnova za izgradnjo kozmopolitske identitete ali transnacionalnosti.

V pogovorih o življenju otrok diplomatov v novem okolju se je kot najpomembnejše izkazalo vprašanje jezika,⁷² točneje jezikov – učenje jezika novega okolja ter ohranjanje in učenje slovenskega jezika. Pogosto se v neangleško govorečem okolju pojavlja še tretji jezik, to je angleški, saj so otroci diplomatov najpogosteje vključeni v mednarodne programe, kjer pouk poteka v angleškem jeziku. Če zanemarimo vprašanje o razlikah med sistemi vrednot, norm in pravili obnašanja na ravni vsakdanjega življenja, s katerimi se morajo otroci spopadati, pa naj bo to v vrtcih, šolah ali med vrstniki, moramo ugotoviti, da sama jezikovna situacija otrokom ni prijazna in naklonjena. Postavljeni so pred dejstvo, da morajo takrat, ko so izven družinskega okolja, svoje čutenje, védenje in razmišljanje sporočati v sebi tujem jeziku. V novem okolju niso več značajske poteze tiste, ki kreirajo socialne mreže otroka, ampak jezikovna kompetenca. Jezikovna (ne) kompetenca postavlja meje bogastva medosebnih odnosov, ki jih otroci kreirajo v novem okolju. Kreira jim statuse in vloge, ki jim jih v bodoče pripisuje ali dovoljuje novo okolje. Določa intenzivnost vrstniških odnosov in konstrukcijo samopodobe v socialni interakciji z novim okoljem. Jezik sicer ni edini dejavnik, ki vpliva na opisano dinamiko, je pa med najpomembnejšimi.

Otroci se vključujejo v mednarodne ali tuje šole, se učijo novih jezikov in se srečujejo s številnimi izzivi. Slovenski otroci imajo dodatne težave, ker pri nas ni sistematično poskrbljeno za (resorno) družinsko politiko, ki bi otroke pripravljala na izzive in protislovja novega okolja.

Ne zadošča, da partnerja pripravimo na odhod v tujino samo protokolarno, temveč so potrebni tudi drugi vidiki. Diplomacije nekaterih drugih držav, pa tudi uspešna podjetja, imajo razvite mehanizme /.../ Tudi otroci bi morali imeti pravico do učenja tujega jezika pred odhodom v tujino. /.../. V kolikor se družine diplomatov odločijo za ločeno življenje, gre za veliko družinsko preizkušnjo (sogovornik 2).

⁷² Jezik kot simbolni sistem je os človeške komunikacije. Pri zamenjavi kulturnega in družbenega okolja je jezik ena temeljnih preprek za vključevanje in razumevanje načina življenja v novem okolju.

Družine se ne pripravljajo na izzive novega okolja, po drugi strani pa je družina kot celota predstavnik svoje države v tujini. Po mnenju sogovornikov so vsi družinski člani v tujini ujeti v status diplomatove družine, in to ne le osem ur, ampak ves dan.

S tem se partnerje prisilijo v bolj aktivno udeleževanje. Na nek način so namreč vsi člani diplomatove družine predstavniki države, 24 ur na dan (sogovornik 6).

Pogosto se izpostavlja, da imajo otroci diplomatov prednost, češ da jim bivanje v tujini nudi priložnosti za internalizacijo drugega jezika, ki naj bi omogočila večjo jezikovno kompetenco in prefinjeno rabo besedišča. Izkušnje kažejo, da ni nujno tako.

Domnevne prednosti diplomatske službe v tujini se hitro razblinijo: njegovim kolegi, ki niso diplomati, potujejo več, torej potovanja ne morejo biti dober argument. Njihovi otroci govorijo tuje jezike bolje od njegovih, zato boljše znanje tujih jezikov prav tako ni nujno prednost (sogovornik 2).

Še večje težave imajo otroci pri učenju slovenskega jezika. Pogosto je skrb za slovenščino prepuščena staršem, brez možnosti profesionalnega učenja knjižnega jezika.⁷³

Odkar smo mlada država, imamo do otrok zelo neprijazno ureditev. To je strahovita stvar. Prvi problem je, da imamo majhno državo. Italijani imajo npr. povsod po svetu italijanske šole, diplomati pri njih lahko res razmišljajo o poklicu in niso obremenjeni s toliko drugimi zasebnimi vidiki /.../ Rusi imajo denimo v Berlinu ogromno rusko šolo in se počutijo kot v Rusiji. Nemčija ima prav tako povsod po svetu šole, v nasprotnem primeru pa jo naredi, četudi za deset otrok. Takšen sistem je imela tudi Jugoslavija. Možnosti je precej, danes se da veliko tudi preko medmrežja (sogovornik 9).

⁷³ Ob potrebi učenja svojega jezika imajo države različne rešitve in ena od njih je naslednja: »Službovala je tudi v Skandinaviji in ve, da se da vse urediti tako, da je ženskam in moškim prijazno. Tam namreč težav ni, imajo celo varuške za otroke diplomatov, ki govorijo isti jezik kot starši in jih plača država.« (sogovornik 9)

V zadnjem času se kot rešitev pojavlja vsaj internetno⁷⁴ učenje jezika na daljavo, a je še vedno v eksperimentalni fazi.

Nekateri otroci so se vključili v eksperimentalni projekt učenja na daljavo v okviru Zavoda MIRK, ki je najbolj učinkovit način izobraževanja, saj otrokom diplomatov omogoča stik s slovenskim okoljem in utrjevanje njihovega znanja slovenščine. Dobro znanje slovenščine in poznavanje slovenske kulture je ključni element ponovne socializacije teh otrok po vrnitvi v domače okolje in je pogoj za njihovo neproblematično vključevanje v slovenski izobraževalni sistem (Primeri projektov e-izobraževanja v sodelovanju z Zavodom MIRK, <http://www.mirk.si/snd/primeri%20IND.html>).

Večletno neprofesionalno, laično učenje slovenščine v krogu družine pusti posledice, ki se pokažejo, ko se otroci vrnejo v Slovenijo in se od njih pričakuje, da bodo povsem običajno komunicirali in delovali, kot da imajo slovenstvo v genih. Pozablja se, da so v tujem okolju preživeli procese konfliktna socializacije hkrati z resocializacijo ter da potrebujejo sistematično in vodeno reintegracijo. Neartikulirana situacija,⁷⁵ ki je hkrati sistemsko neurejena, otroku povzroči nov, največkrat še večji šok, kot ga je povzročila tujina. Širino jezikovnega problema lahko dojamemo šele, ko se zavemo dejstva, da jezik ni le sredstvo komunikacije. Je še nekaj več. Je simbolni sistem. Posameznik ga osvoji skozi procese socializacije, ki jih jezik istočasno tudi omogoča. Prav jezik je osnovno sredstvo socializacije, skozi katero se tudi sam internalizira. V prvih letih socializacije se ob maternem ali prvem jeziku vzpostavljajo temelji človekove osebnosti, njegovo nezavedno. Tako so človeška razmišljanja in čustva ujeta v jezik, skozi katerega se človek reflektira in samozaveda. To razloži, zakaj je jezikovna elaboracija za otroka še kako pomembna. Pogosto se ob dolgotrajnem bivanju v tujini dogaja, da nekatere domače besede izginejo in jih izpodrinejo tuje. Prav tako se pod vplivi jezikovnega

⁷⁴ Internet nima pomembne vloge le za učenje jezika, ampak je sploh pomemben kot medij ohranjanja kulturne dediščine v migrantski skupnosti. Več o tem v Mikola in Gombač 2008: 39–56.

⁷⁵ Že ob javni artikulaciji kompleksnosti situacije, v kateri se otroci znajdejo, bi se otroci počutili bolje. Javni razmislek bi izpostavil poseben status obravnavane skupine otrok (tudi otrok drugih povratnikov in imigrantov), vezan na jezikovno kompetenco. Otroci bi vedeli, da niso nič posebnega, da je 'logika stvari' takšna, kot je, in da njihovi izzivi niso vprašanje osebnih (ne)spособnosti in talentov.

stika izoblikuje nova govorica, ki je mešanica slovenskih in tujih besed. Najtežja pa je situacija, ko se otrok umakne v osamo in določenih občutkov ne ubesedi v nobenem jeziku. Na ta način stagnira v restriktivnem kodu ter nekako spolzi med jeziki, ne le komunikacijsko, ampak tudi emocionalno in osebnostno.

Nenazadnje je bil razlog za vrnitev jezik. Na tujem prične materni jezik zamirati: zatika se in ne teče več. Kako potem ohraniti stik s svetom? Kako reči, kar čutiš, da moraš reči? Kako ostati, kar si? Moral sem domov! (Zalokar 1991: 7)

POSEBNOSTI MIGRACIJSKIH KONTEKSTOV KOT RAZLOG ZA (RE)SOCIALIZACIJSKE TURBULENCE

Naj ponovim, da je populacija otrok diplomatov – in širše, drugih otrok migrantov – izpostavljena hkratnosti protislovnih, pogosto konfliktnih procesov, saj prihaja do vzporednih procesov resocializacije v času, ko procesi primarne ali sekundarne socializacije še niso zaključeni. To lahko povzroča identitetne krize. Krize se po intenzivnosti ločijo med seboj, so pa odvisne od socialne in etnične stratifikacije, ki prežema okolje sprejema, in od statusa, ki ga v novem okolju kontekstualni akterji pripisujejo otrokovi družini in otroku. Migracijski konteksti so pogosto prežeti z etnično stratifikacijo, za katero so značilni pojavi stigmatizacije,⁷⁶ marginalizacije in statusne inkongruence. V primerih tujih okolij, ki so netolerantna do slovenskega porekla, je vse troje za otroka še bolj intenzivno, konfliktno in neznosno. Otroci in družine diplomatov so na statusni lestvici v Sloveniji uvrščeni relativno visoko. Ustvarja se predstava o velikem družbenem pomenu in ugledu družine. Otrok pride v tujino s to predstavo in v okolju, ki je netolerantno do slovenskega porekla, ugotovi, da je 'čefur'.⁷⁷ Opisana statusna inkongruenca predstavlja otroku velike težave in lahko pusti dolgoročne negativne posledice na njegovi osebnosti. Vsekakor je prvi korak in najmanj, kar bi lahko storili, sistematična strategija pri pripravi otrok na odhod v tujino, kjer bi jih pripravili tudi na omenjene možnosti.

⁷⁶ Tudi otroci priseljencev v Sloveniji poročajo o najrazličnejših znakih in posledicah stigmatizacije, ki so ji izpostavljeni tako med vrstniki kot med učitelji (Žitnik 2008: 90–91).

⁷⁷ »Finci so denimo za Švede tako kot mi za Avstrijce – 'neki Bosanci', a so dvajset let pred nami.« (sogovornik 10)

Druga posebnost, na katero otroci migrantov niso pripravljene, je status tujca. Status tujca je lahko problematičen že za odraslo, izoblikovano osebnost,⁷⁸ kaj šele za otroka, pred katerim je socializacijska turbulentnost že v običajnih okoliščinah težka, sploh pa je težka v tako kompleksnih, kot so migracijski konteksti.

... prvih nekaj tednov je bilo grozno. To, da nikogar ne poznaš in ne znaš jezika, je zame nekaj najhujšega v življenju. Za prilagoditev so bili potrebni štirje meseci bivanja. Spominjam se, kako je brat prihajal iz šole in doma prejel ure in ure (Cultural Adjustments, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44233.htm>).

Otroci izgubijo prijatelje, vrstniške mreže, izgubijo dom, čeprav se selijo s starši. V novem okolju, kjer so doma, pravzaprav niso doma, ampak tujci.

... Včasih si želim, da ne bi nikoli odšli v Nemčijo, ker ne vem prav, kam spadam. Ne počutim se kot pravi Jugoslovan, še manj sem po mišljenju podoben Nemcem. Sem bolj mešanica, kajti dvanaest let Nemčije se že pozna (Vizajak 1979: 229).

Nimam doma, nimam prijateljev iz otroštva, nobenih povezav in starši so ostareli. Imam dvaindvajset let in edino, kar opravičuje moje življenje, so selitve. Zaradi študija sem prvič v življenju ostal na istem mestu dlje kot tri leta. /.../ Toda po magisteriju bom vse ponovil in komaj čakam. /.../ Tolikokrat sem se že poslovil in jokal. /.../ Bil sem resnično osamljen v novi šoli in v novi državi, brez sorodnikov in brez prijateljev. Zdaj sem mojster v sklepanju prijateljstev in mojster v zapuščanju, odhajanju. Svoj čas znam preživeti s samim seboj bolje kot s komerkoli drugim, ki ga poznam (I was just doing an ..., <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat>).

⁷⁸ »Tujina. /.../ Ta, ta-ta prekleta, nešteto prekleta tujina. /.../ Izpiti mi hoče srce in dušo, mene samega in vsega, tako srhljivo in strašno, da sam ne vem, kaj me rešuje in kaj me bo – če me bo sploh – rešilo. /.../ Tujina je prekletstvo in omama; omama in prekletstvo. Privlači te in odbija. /.../ Povsod sem torej sam, tujec v tujem svetu. /.../ Iz tuje dežele, a v tem svetu; pripadnik svoje, a tuje države. /.../ Zaveš se pa tega tujstva, /.../ ko si sam sebi tujec, ko in ker si vedno na poti in na begu, /.../, ko si nekako brezoseben, breztelesen, si pa tu, vendar kot da nisi v času, v tistem času, v pravem času sploh. Dajejo te notranje stiske, tare te diaspora, v kateri si in ki pravzaprav ni toliko fizična, ampak slej ko prej psihična raz-seljenost.« (Jazbec 2006: 107)

Tujost, drugačnost posebej izpostavljamo zaradi velikega vpliva, ki ga le-ta lahko ima v procesih socializacije in inkulturacije na identiteto, ki se v teh procesih oblikuje. Za status migranta, posebno otroka, v novem okolju je pomembno poznavanje novega jezika, a še pomembnejši je odnos večinskega okolja do različnosti oziroma tujega.⁷⁹ S tem se nam odkrivata večplastnost in kompleksnost statusa tujca, ki je kontekstualno, interakcijsko konstruiran. Zelo pomembno je, ali se na status tujca vežeta stigma in marginalizacija z negativnim socialnim predznakom. Stigme, ksenofobije, stereotipi so izredno močni negativni dejavniki (re) socializacije, kar otrok tudi čuti in se nanje odziva. Procesi lahko v določenih okoliščinah pripeljejo do pojava razcepljene osebnosti, marginalne identitete, alternacije in drugih skrajnih oblik identitete kot reakcije na negativne pritiske večine.

Stigma ima na otroka močan vpliv in v posameznih primerih pusti posledice, ki se kažejo kot zavračanje in negacija dela lastne identitete, pri migrantih predvsem etničnega porekla. Tako lahko govorimo o specifični internalizaciji stigme, ki ima na nastajajočo osebnost prav gotovo drugačen vpliv kot pa stigmatizacija že izoblikovane osebnosti. Nema lokrat pa se v času socializacije vzpostavijo tudi obrambni mehanizmi, ki ublažijo učinke stigmatizacije. Skrajnost tega predstavlja na nek način presežena stigma, ki skozi relativizacijo, do katere pripelje, lahko predstavlja osnovo kozmopolitske identitete. Še pomembnejše pa je, da obstaja možnost (ne nujnost), da se vzpostavi obrambni mehanizem kot odgovor na pripisan status, vendar bi bilo otrokom veliko lažje, če bi jih vnaprej seznanili z morebitnimi težavami, ki jih čakajo v prihodnje zaradi migracije družine.

Zame pomeni biti Slovenec med ostalim tudi to, da bi lahko večkrat vsaj za dva dni šel v domovino, se tam smučal ali plaval in da bi potem v ponedeljek povedal svojim avstrijskim sošolcem, da nisem čuš, kot nekateri ljudje zmerjajo nas Slovence /.../ Bolje je biti reven kot pa dobro plačan, a vendar tujec v Avstriji (Umek 1979: 9).

Razcepljena osebnost, ki je posledica konfliktov med objektivnim in subjektivnim svetom, je naslednji, po intenzivnosti še močnejši pojav, do katerega lahko pride zaradi internalizacije alternativnih, medsebojno konfliktnih sistemov vrednot.

⁷⁹ O nekaterih aktualnih vprašanjih odnosa večinskega okolja (predvsem v sferi medijev in popularne kulture) do priseljencev in še posebej do otrok priseljencev v Sloveniji piše Jernej Mlekuž (2008).

Iz pripovedovanja prijateljev in številnih objavljenih člankov sem si lahko ustvaril sliko o življenju tujcev v Zvezni republiki. Vedel sem, da je skoraj polovica inozemske mladine psihično bolna, saj ne more več prebavljati številnih podtikanj. Na trgu delovne sile nima skoraj nobene možnosti. Za tiste, ki so odrasli tu, ni povratka v rodno deželo. Brez domovine so (Wallraff 1986: 9).

Pri otrocih, ki se jim je zaradi selitve spremenilo okolje primarne socializacije, temu pa je sledilo že omenjeno statusno neskladje med primarno in sekundarno socializacijo, povezano z jezikovnimi barierami, statusno inkongruenco, stigmo in marginalizacijo, zasledimo številne psihične težave; včasih zasledimo tudi alternacijo, ko otrok zanika svoje etnično poreklo in s tem samega sebe.

Hči /.../ je izdelala raziskavo, v kateri je ugotovila, da so otroci diplomatov zaradi menjave okolja precej bolj depresivni od svojih vrstnikov. Kar 50 % otrok diplomatov v Evropi naj bi imelo hude socialne težave, ne morejo se nikamor vklopiti. /.../ Ni torej nujno, da je tujina dobra naložba za otroka. Odrasla hči šele zdaj pripoveduje, česa vsega se spominja iz otroštva, občutkov, grenkih izkušenj. Kot ugotavlja v raziskavi, je veliko otrok diplomatov depresivnih, zelo razširjena je tudi anoreksija (sogovornik 9).

Naslednji pojav, ki povzroča turbulentnost socializacije, je generacijski konflikt. Sam pojav generacijskega konflikta ni posebnost migracijskih kontekstov, ampak običajen pojav socializacije in odraščanja. Posebnost migracijskih kontekstov pa je, da je zaradi kompleksnosti odnosov pogosto intenzivnejši. Skrajnost doseže npr. v primerih etnične alternacije in pri jezikovnih barierah, če se otrok izrazito vključi v tuje jezikovno področje, starši (ali eden od njiju) pa ne. Tako je oteženo medsebojno sporazumevanje in s tem tudi razumevanje, še bolj pa skupna emocionalna dinamika.

Zrasli smo tukaj, zato je naš dom tukaj. Slovenije se spominjamo le po davnih otroških spominih, ki se nam zdijo kot sanje. Lepa je Slovenija, draga nam je, ni pa naš dom. Slovenščina nam je težka, zato dostikrat med seboj uporabljamo angleščino, ki nam je bolj pripravna in naravna, nakar nam starejši očitajo, da nismo zadosti zavedni Slovenci. Mogoče:

smo pa zavedni slovenski Američani in Kanadčani (Košir - Arko v Brumen 1967: 260).

Omeniti moram še reintegracijo kot zadnjo, pogosto najtežjo turbulenco v življenju otrok diplomatov – migrantov. Izpostavljeni so ji tisti otroci ali mladostniki ali včasih že odrasli, ki se skupaj s starši vrnejo nazaj v Slovenijo. Podobno kot procesi resocializacije, ki se začnejo s selitvijo, se ob vrnitvi domov začnejo procesi reintegracije.

Otroci morajo spremeniti okolje ob odhodu v tujino in ob povratku. Če začneš seštevati vse te negativne argumente, potegneš črto in lahko ugotoviš, da ne boš šel ven. Zato se marsikdo nikoli ne odloči za odhod v tujino (sogovornik 6).

Pogovori kažejo, da so izkušnje opazovane populacije podobne izkušnjam in reintegraciji ostalih slovenskih povratnikov. Podobni so procesi in podobne so težave, ki jih imajo posamezniki ali družine ob tem. Kaj nam o povratništvu in težavah vračanja povedo izjave ljudi, ki so odšli in so se pozneje vrnili? Prvo in najpomembnejše je spoznanje, da je reintegracija v domače okolje hujša izkušnja kot resocializacija v tujem okolju.⁸⁰

Ko si preko morja, razmišljaš o sebi, da si Američan. In v šolskem sistemu tukaj? Veljam za čudaka. Sramotno je bilo pojasnjevati svetovalcu, da kljub zdrsu, ko sem dejal, da sem iz Avstrije, dejansko nisem Avstrijec in ne potrebujem posebne pozornosti. /.../ Na moj prvi dan v razredu nam je učitelj dal preverjanje znanja o 'Izvornih 13 kolonijah'. Ko sem dobil test, sem ga preletel in skoraj zajokal; ne le, da nisem vedel, katere od 13 kolonij so bile vezane na ribolov, ampak nisem niti vedel, da smo imeli 13 kolonij. Opravičil sem se učitelju, odšel naravnost do svetovalne službe in prosil, da me izključijo in premestijo v manj zahteven razred (Adapting, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44232.htm>).

⁸⁰ Podrobna predstavitev težav, ki jih imajo otroci ob vrnitvi zaradi sistemske neurejenosti, je na voljo v prispevku Težave otrok slovenskih diplomatov pri vključevanju v slovenske šole (Skok in Videtič 2002).

... sin je imel velike težave. Obiskoval je tujo šolo, in ko se je vrnil v Slovenijo, je bila situacija kritična. Kaj pa se zgodi, če greš čez tri leta spet v tujino? Seveda mora otrok obiskovati mednarodno šolo (sogovornik 9).

Drugo, tudi zelo pomembno, pa je spoznanje, da ni vrnitve v najširšem pomenu besede. O vrnitvi lahko govorimo le, če o njej govorimo enodimenzionalno, zgolj kot o fizičnem premikanju ljudi v prostoru. V vseh drugih perspektivah, ki upoštevajo bolj kompleksne družbene/kulturne razsežnosti, o njej ne moremo govoriti. Resocializacija ljudi spremeni in ni vrnitve. Torej ni niti enostavne reintegracije, ki bi vračala v preteklo stanje. Ljudje se spremenijo, a niso le migranti tisti, ki se spreminjajo. V času, ko so odšli, živeli drugje in se spreminjali, so se spreminjali tudi ljudje in okolje, iz katerega so odšli.

Štiri leta sem živel v Ivory Coast. V ZDA sem se vrnil v šesti razred. Moj razred je bil poln ljudi, ki so se od nekdaj poznali med seboj. Imeli so skupne spomine in vedenje, ki so jih pridobivali iz skupnih izkušenj, ki jih jaz nisem imel (Changing Points of View, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44236.htm>).

Migranti, starši in otroci, so s svojim odhodom pretrgali stare socialne mreže; slednjih ob priselitvi v Slovenijo ni več, čeprav jih pričakujejo. Tisti, ki prihajajo, v spominu nosijo podobo izvirnega okolja iz časa, ko so odšli, in pričakujejo, da ga bodo takšnega tudi našli, a se je spremenilo. Ljudje v okolju, v katerega se vračajo, prav tako pričakujejo, da bo posameznik (družina) prišel nazaj takšen, kot je bil, ko je odšel, a se je spremenil. Prekinjena »komunikacija« ljudi odtuja. Migrant za okolje, iz katerega je odšel, postane tujec, kar se izkaže ob vrnitvi.⁸¹ Situacija navidezne domačnosti in dejanske različnosti kot procesa rekonstrukcije identifikacij v času odsotnosti je morda še bolj zapletena in kompleksna od situacije, v kateri se znajdejo migranti, ko gredo v tujino. To so pomembne okoliščine, ki dodatno emocionalno zapletajo procese reintegracije, saj se človek počuti tujca tam, kjer naj bi bil doma.

⁸¹ Razmišljanja sogovornikov o lastni drugačnosti potrjujejo tudi izkušnje izseljencev, ki živijo po svetu in razmišljajo o vrnitvi ali pa prihajajo le na obiske, in tistih, ki so se vrnili v Slovenijo. Rezultati raziskave so objavljeni v knjigi *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (Lukšič Hacin in Mlekuž 2006).

SKLEPNE MISLI

Poglavje se osredotoča na populacijo otrok diplomatov in vprašanje, v kakšne (re)socializacijske procese so vpeti, ko svoje starše spremljajo pri selitvah. Kot posebno pomembni so izpostavljeni primeri t. i. turbulenc: jezikovna kompetenca, statusna inkongruenca, status tujca, stigma, razcepljena osebnost, generacijski konflikt in proces reintegracije ob t. i. vrnitvi, pri čemer se ugotavlja, da vrnitev v družbeno-kulturnem, predvsem pa identitetnem smislu ni mogoča.

Razprava ponuja kar nekaj odgovorov na izhodiščna vprašanja o (re)socializacijski vpetosti otrok diplomatov, ki svoje starše spremljajo pri migraciji. Pravzaprav se njihova situacija ne razlikuje od procesov, v katere so vpeti otroci migrantov drugih poklicnih skupin. Razlike v izkušnjah so bolj povezane z državo, v katero so se preselili naši ljudje te ali one poklicne skupine. Za večino otrok migrantov lahko rečemo, da se z migracijo začnejo turbulence v procesu njihovega odraščanja, ki jim drugače ne bi bili izpostavljeni. Pri populaciji otrok diplomatov pa bi s sistematično družinsko politiko lahko ublažili intenzivnost turbulentnosti. Otroci in cela družina bi morali biti seznanjeni s potencialnimi protislovji, ki jih prinese migracija. Prav tako bi morale biti sistematično poskrbljeno vsaj za jezikovno izobraževanje otrok kot predpripravo na tuje jezično okolje in pozneje, v času bivanja v tujini, učenje slovenskega jezika. Internetno učenje jezika na daljavo ponuja izobraževalne možnosti, ki jih v preteklosti ni bilo. Strateški razmislek o sistemski ureditvi izobraževanja bi moral upoštevati še sorodne populacije otrok in odraslih, pri katerih se pojavljajo podobne potrebe – populacija Slovencev po svetu, povratnikov ter priseljencev z njihovo morebitno jezikovno pripravo še pred prihodom v Slovenijo.

Za zaključek naj še enkrat poudarim, da ni enoznačnega odgovora na vprašanje o pomenu in vlogi turbulenc v (re)socializacijskem procesu. Različni ljudje različno doživljajo in reagirajo na izzive migracijskih kontekstov ter oblikujejo svoje strategije preživetja. Poleg tega lahko ugotovimo, da sta pomen in vloga turbulenc izrazito ambivalentna. Obravnavane turbulence (re)socializacije v migracijskih kontekstih po eni strani predstavljajo možnost npr. razcepljene osebnosti, po drugi strani pa nudijo alternativo za izoblikovanje tolerantne, kozmopolitske identitete.

Izkušnje otrok so različne. Eni izpostavljajo, da ne vedo, kdo so, od kod so, da imajo težave itd.:

Dve stvari sta, ki sta zelo problematični. Prva je tvoj občutek identitete. Odgovor na enostavno vprašanje »od kje si« ti lahko vzame ure in ure. Rojen sem bil nekje, toda živel sem tu in tam in tam. Toliko držav je, za katere bi lahko navijal, ko govorimo npr. o športu. Med odraščanjem sem govoril štiri različne jezike in gojil patriotska čustva do vsakega okolja, kjer sem živel, vse dokler nisem odšel drugam. Včasih si želiš, da bi se rodil in živel v istem okolju in to bi bilo to. /.../ Kjer živim zdaj, ima veliko ljudi okoli mene prijatelje, s katerimi se poznajo iz otroštva. Sam tega nimam, saj sem se vedno poslavljaval od njih in odhajal naprej. To je težko. Ne vem za druge otroke diplomatov, toda sam sem razvil tesne vezi s svojimi sorojenci. Verjetno zato, ker smo se selili iz države v državo in edini prijatelji, ki smo jih imeli, smo si bili sami med seboj (I'm 31 years old now and was the 'child' of diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat>).

Ta življenjski stil ima toliko prednosti. /.../ Toda veliko ljudi ne vidi, da ima tudi številne slabosti. Večni občutek nestabilnosti: »Tukaj smo za dve leti, kje bomo potem? Doma? V Evropi? V Ameriki?« Ne glede na to, kako si želiš uživati, je ta misel lahko stresna. In izgubljanje vseh ljudi, ki jih srečuješ in jih imaš rad. Ob odhodu vedno pravimo, da bomo obdržali stike, toda to je težko. Hitri »Zdravo« na Facebooku ne pomeni, da smo ohranili stike. Razmišljanje o vseh ljudeh, ki sem jih zapustil, me razžalosti in zanima me, kako bi bilo, če bi lahko bil še vedno z njimi (I am the child of diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat>).

Drugi pa poudarjajo prednosti, ki so jih pridobili iz migracijskega načina življenja, in lahko bi rekli, da opisujejo razmere, ko lahko govorimo o pojavu transnacionalnosti:

Še bolj sem užival v tem, da sem različen, ko sem začel žeti uspehe svojega raznolikega otroštva. V osmem razredu sem odkril, da mi je življenje zunaj ZDA omogočilo razvoj mentalnih sposobnosti in me obogatilo z izkušnjami. V času štiriletnega bivanja v Ivory Coast sem se učil francosko /.../. Rad se učim jezike in kaže, da zlahka osvajam slovnico in zapletenosti tujih govorov. Vidim, da mi je življenje okoli po svetu odprlo bogate možnosti za prihodnost. /.../ Šest let sem živel

v Aleksandriji in tam imam skupino prijateljev, o kateri sem sanjal, ko sem se prvič preselil tja. Vem, da je bila Aleksandrija moj dom. Kakorkoli, tudi dom te lahko začne utesnjevati in zdrsné v rutino. Ponovno sem bil pripravljen na razburljivo življenje onkraj morja. Užival sem v življenju v Zahodni Afriki /.../. Zdaj lahko rečem, da sem v preteklih sedemnajstih letih živel v petih državah na štirih različnih kontinentih in sem ponosen na vse, kar sem se naučil in kar sem videl. Če bi izbiral, ne bi izbral druge poti (Changing Points of View, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44236.htm>)

LITERATURA

- Adapting, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44232.htm> (28. 7. 2010).
- Althusser, Louis (1980). Ideologija in ideološki aparati države. *Ideologija in estetski učinek* (ur. Zoja Skušek Močnik). Ljubljana: Cankarjeva založba, 35–99.
- Berger, Peter L., in Luckmann, Thomas (1988). *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Brumen, Vinko (1967). *Iskanja*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- Changing Points of View, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44236.htm> (28. 7. 2010).
- Cultural Adjustments, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44233.htm> (28. 7. 2010).
- Goffman, Erving (1963). *Stigma*. London: Penguin.
- Examples of e-education projects in cooperation with the MIRK Institute, <http://www.mirk.si/snd/primeri%20IND.html> (28. 7. 2010).
- I am the child of a diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat> (28. 7. 2010).
- I'm 31 years old now and was the 'child' of diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat> (28. 7. 2010).
- I was just doing an ..., <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat> (28. 7. 2010).
- Jazbec, Milan (2006). *Slovenec v Beogradu 1987–1991*. Pohanca: samozaložba.
- Južnič, Stane (1977). *Socialna in politična antropologija*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Južnič, Stane (1983). *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: DDUU.
- Južnič, Stane (1989). *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Knjižna zbirka TiP.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Lukšič Hacin, Marina (2006). Tematizacija pojmov povratnik in povratništvo. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič Hacin in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 133–144.
- Lukšič Hacin, Marina (2009). In kaj je ta transnacionalizem? Razmišljanja ob knjigi Jake Repiča »Po sledovih korenin«: transnacionalne migracije med Argentino in Evropo. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 47(1–2): 61–66.
- Lukšič Hacin, Marina, in Mlekuž, Jernej, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mikola, Maša, in Gombač, Jure (2008). Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu: Stare dileme novih rešitev. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 39–56.
- Mlekuž, Jernej (2008). Čapac.si, or on burekalism and its bites. An analysis of selected images of immigrants and their descendants in Slovenian media and popular culture. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 23–37.
- Papastergiadis, Nikos (2000). *The Turbulence of Migration*. Malden: Blackwell Publisher Inc.
- Payne, Michael (1996). *A Dictionary of Cultural and Chritical Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Pirnat, Žiga (2009). Analiza problematike enakih možnosti v slovenski diplomaciji. *Enake možnosti v slovenski diplomaciji* (ur. Žiga Pirnat idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 27–86.
- Redfield, Robert, Linton, Ralph, in Herskovits, J. Melville (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Antropologist* 38: 149–152.
- Skok, Martina, in Videtič, Jernej (2002). Otroci slovenskih diplomatov in vključevanje v šole. *Primorska srečanja* 26(253/54): 28–34.
- Umek, Gerhard (1979). Kaj mi pomeni biti Slovenec, Slovenka. *Mladi Cankarjevci: Glasilo učencev slovenske šole na Dunaju* 3: 6–9.
- Vah Jevšnik, Mojca (2008). Migrants with a mandate for nation building: International agency in multi-ethnic Kosovo. *Dve domovini / Two Homelands* 27: 29–44.
- Vah Jevšnik, Mojca (2009). *Building peace for a living: Expatriate development workers in Kosovo*. Ljubljana: ZRC Publishing.
- Vertovec, Stephen (2001). Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4): 573–582.
- Vizajak, Marta (1979). Moje učiteljevanje na tujem. *Slovenski koledar '80*: 229–233.
- Wallraff, Gunter (1986). *Čisto na dnu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wimmer, Andreas, in Glick Schiller, Nina (2003). Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migrations: An Essay in Historical Epistemology. *International Migration Review* 37(3): 576–610.
- Zalokar, Jurij (1991). *Mavrična kača*. Radovljica: Didakta.
- Žitnik, Janja (2008). Statistical facts are human fates: Unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(1): 77–94.

4. DEL

**OTROCI
V SLOVENSKEM IZSELJENSTVU
IN JUGOSLAVIJA**

JUGOSLOVANSKA SKRB ZA SLOVENSKO IZSELJENSKO MLADINO MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Marjan Drnovšek

*Če mati Slovenija ne bo pozabila svojih otrok v tujini, bodo
tudi tukajšnji Slovenci hvaležni svoji materi in v zvezi ostali z
njo. V imenu teh jugoslovanskih državljanov pozdravljam milo
domovino Jugoslavijo.⁸²*

UVOD

Mesto in vloga otrok v selitvenih procesih nista ravno pogost predmet raziskav izseljenstva, v našem primeru za obdobje med obema svetovnjima vojnama. Če vzamemo v roke knjigo Klause J. Badeja *Evropa v gibanju*, ne najdemo v njej omembe selitev otrok (Bade 2005). Zdi se, kot da so bili množični premiki ljudi ne samo brezspolni, ampak tudi brez prisotnosti otrok, vendar je to seveda daleč od resnice. Vsekakor pa so bili otroci tisti del selitvene populacije, ki je bil bolj ali manj v senci sveta odraslih.

Od dvajsetih let dalje so se slovenski izseljenski tokovi usmerjali v zahodno-evropske države, predvsem v Francijo, Belgijo, Luksemburg, na Nizozemsko in v Nemčijo (Drnovšek 2009: 39-43). Primorski Slovenci so se iz Italije izseljevali v Argentino in po vsej Jugoslaviji (Vovko 1992: 87-92). Gospodarska kriza je sredi tridesetih let vplivala na povečano vračanje v domovino (Drnovšek 1999: 113-126). Z ustanovitvijo prve jugoslovanske države (1918) se je okrepila skrb

⁸² Božidar Tensundern (1973). Tensundern je bil po rodu Nемеc, hkrati pa duhovnik in učitelj slovenskih otrok v Nemčiji. Citat odraža njegovo zahvalo oblastnemu izseljenskemu uradu v Ljubljani za nakazilo denarja, ki je bil namenjen revnim slovenskim otrokom v Nemčiji.

države in Katoliške cerkve za slovenske izseljence. Vzvodi izseljenske politike so bili v rokah Beograda, njeno izvajanje pa na Izseljenskem komisariatu v Zagrebu (Jonjić in Laušić 1998) in po upravah banovin, v našem primeru Dravske banovine (Šmid 2003; Kološa 1980).

Na poziv Društva narodov v Ženevi se je v državi osnoval Narodni odbor za pomoč otrokom (1921). Leta 1923 je Mednarodna zveza za pomoč otrokom objavila Ženevsko deklaracijo o pravicah otroka, ki je zahtevala, da se morajo otroku ustvariti pogoji za normalen telesni in duševni razvoj, da je treba lačnega otroka nasititi in bolnega negovati, zaostalemu pomagati, izgubljenega spraviti na pravo pot in sirote ter zapuščene sprejeti in zaščititi. Junija 1923 je začel z delom v Ljubljani Zavod za zaščito mater in otrok. Društvo Skrb za otroke (1928) je nastopalo pod okriljem Jugoslovanske matice. Leta 1933 so ustanovili Jugoslovansko unijo za zaščito otrok (Jarc 1936: 9, 14). V evropskem in jugoslovanskem prostoru se je skrb za otroke povečala.

Osrednji temi tega poglavja sta skrb jugoslovanske države, Dravske banovine in cerkve za otroke v slovenskem izseljenstvu ter javna prisotnost slovenskih otrok in mladine v izseljenskem in priseljenskem dogajanju med svetovnima vojnama. Študija temelji predvsem na vsebinski analizi arhivskega, časopisnega in publicističnega gradiva. Če je bil odnos do vzgoje in izobraževanja izseljenskih otrok v obdobju pred prvo svetovno vojno v glavnem v zasebnem interesu, zlasti Cerkve, so se ji v prvi Jugoslaviji priključili jugoslovanski upravni organi na državni in banovinski ravni. Cilj delovanja Cerkve med izseljenci ni bil samo ohranitev vernosti, ampak tudi ohranjanje in krepitev slovenskih skupnosti v tujini. Pomagala je pri premagovanju vsakdanjih težav ljudi, ki so bile povezane z življenjem in delom v tujini. Otroci so bili del tega življenja in njim so posvečali največjo pozornost. Kljub morebitnim očitkom Cerkvi o njeni ideološki agresivnosti in izključevanju drugače mislečih moramo poudariti njeno svetlo stran, vezano zlasti na skrb za človeka. Nikakor ne smemo zanemariti ideološke razklanosti staršev, ki so z otroki bivali v tujini (Drnovšek 1997: 229-240). Vzgoja in izobraževanje izseljenskih otrok sta bila v prvi vrsti naloga staršev (z dominantno vlogo matere, gl. Anon. 1929), duhovnikov in učiteljev.⁸³ To je praviloma veljalo tako doma kot v izseljenstvu.⁸⁴

⁸³ AS 74, a.e. 1334, š. 12.

⁸⁴ V okviru šestega Oddelka za socialno politiko in narodno zdravje Dravske banovine je deloval Izseljeniški referat. Arhivsko gradivo tega oddelka je bilo uničeno, razen gradiva Izseljeniškega referata (Šmid 2003: 85).

»ŠOLSKA SKRB ZA NAŠO IZSELJENIŠKO MLADINO«

Asimilacija, ki so jo pogosto označevali z izrazom »potujčenje«, je bila po mnenju nepodpisanega premišljevalca leta 1932 naraven proces, ki se ga ni dalo zaustaviti. Pristal je celo na tezo, da se ohranita vsaj duh in duša, čeprav bi se izgubil jezik (Anon. 1932). Kanček upanja je videl v tem, da se okrepi vzgoja in vzpostavijo »slovenske šole«, to je tečaji, ki bi jih vodili od jugoslovanske države poslani učitelji in duhovniki (vzgojitelji). Banska uprava se je zavedala pomena izseljenskih duhovnikov in učiteljev z verskega, »narodnega«, državnega, socialnega in gospodarskega vidika.

Na prvem (1. junija 1935) in drugem (23. avgusta 1937) katoliškem izseljenskem kongresu v Ljubljani so prosili državo za nastavitev stalnih duhovnikov in učiteljev zaradi vzgoje izseljencev in njihovih potomcev s ciljem, da ostanejo »verni in vredni otroci svoje domovine« (Anon. 1936). Prve in druge so imeli za voditelje in zaščitnike izseljenskih otrok, ki naj bi krepili živo vez z domovino, z državnimi predstavniki države sprejema in z jugoslovanskimi diplomatskimi predstavništvi. Učitelj je moral biti veren, delaven in resen mož. Leta 1937 je banovina naredila evidenco duhovniških in učiteljskih mest. Duhovniki in učitelji naj bi delovali v vseh večjih slovenskih priseljenjskih centrih v Evropi in Južni Ameriki, z urejenim statusom in s primerno finančno podporo.⁸⁵ Priseljenjske države načeloma niso ovirale društvenega življenja izseljencev.

In kakšno je bilo mesto otrok v izseljenskih društvih? Za primer vzemimo Društvo sv. Barbare v Eysdenu v Belgiji, ki je leta 1929 izdalo pravila o namenu društva. Takoj na začetku so izpostavili pomen združevanja in zbiranja Slovencev ter gojitev edinosti in prijateljstva med njimi. V četrtem členu so zapisali, da člani poskrbijo, da bodo otroci znali govoriti in brati slovensko. Po petem členu naj bi skrbeli za lepo krščansko družinsko življenje, brez pijančevanja, nemira in nereda v družini. Otroke naj bi vzgajali v strogo krščanskem duhu. Otroci naj bi se izogibali slabi družbi. Redni člani društva so postali fantje, ki so izpolnili šestnajst let. Pravico glasovati, voliti in biti voljen so imeli samo moški člani, članice pa so imele le pravico do govora (Drnovšek 1990: 65-68).

Velik problem je predstavljalo (ne)znanje slovenskega jezika, tako odraslih kot otrok in mladine. Najbolj očitno je bilo neznanje jezika pri vestfalskih Slovincih, saj v slovenščini večinoma niso znali niti govoriti niti pisati (Drnovšek in Wörsdörfer 2009: 85-91). Z leti je usihalo tudi znanje jezika pri otrocih, ki so

⁸⁵ AS 74, a.e. 1842, š. 19.

prišli s starši v druge zahodnoevropske države, še slabše pa je bilo pri otrocih, rojenih v tujini. Doma in med izseljenci so aktivirali več vzvodov za ohranitev slovenskega jezika in duha. Družba Sv. Rafaela, tesno povezana z delovanjem frančiškana patra Kazimirja Zakrajška (1878–1958), je podpirala prizadevanja za izboljšanje stanja. Otroci so morali hoditi v obvezne šole priseljenjskih držav, kar je imelo za posledico prevladovanje znanja jezika države, v kateri so bivali. Bolj ko so se približevali starosti osemnajst let, hitreje so pozabljali jezik staršev. Dokler so bili doma, so se nekaj naučili pri starših. Določeno vlogo pri jezikovni asimilaciji je imelo dejstvo, da so se slovenski otroci pogosto sramovali govoriti materni jezik v večjezičnem okolju. Zato nas ne sme začuditi ocena, da je slovenščina zamirala celo na Nizozemskem kot enem najmlajših priseljenjskih okolij, kaj šele v starejših slovenskih izseljenjskih skupnostih. Tečajji naj bi vsaj nekoliko pomagali k izboljšanju stanja. Otroci so nihali med domačim in tujimi jeziki kot tudi med domačimi vrednotami in novimi vrednotami priseljenjskega okolja. V *Izseljenjskem vestniku* (Anon. 1933) beremo: »Le naj bodo naši izseljenjski otroci dobri državljani države, katere državljani so po svojem rojstvu. Pri tem pa dobri Slovenci in dobri Jugoslovani.«

Koliko je bilo otrok? Vzemimo primer Francije. Učitelj Janko Jankovič je leta 1934 objavil v *Duhovnem življenju* prispevek z naslovom Slovenske šole v Franciji, ki ga je leto dni pozneje ponatisnil *Izseljenjski vestnik* (Jankovič 1935a). Z določeno opreznostjo je navedel, da je bilo v Franciji okrog 18.000 slovenskih ljudi, od tega 4500 otrok. Slovenske družine so bile mlade in njihovi prvi otroci so šele doraščali šoli. Zanje so skrbeli dva duhovnika in dva rudniška uradnika; le eden od njih je bil učitelj, drugi pa je bil po poklicu pevovodja. Vsi štirje so v svojem okolišju poučevali od 100–500 otrok, medtem ko je bilo ostalih 4000 po Jankovičevem mnenju nemih in gluhih za slovensko besedo in slepih za lepote slovenske in jugoslovanske domovine. Vendar je menil, da vse le ni bilo slabo, saj so lahko ustanavljali izseljenjska društva, rudniške oblasti pa so marsikje prispevale k logistiki za šolske tečaje. Verjel je tudi, da je bilo možnosti za zbiranje mladine tudi v Franciji več kot dovolj.

Njegov kolega, Svatopluk Stoviček, izseljenjski učitelj na belgijsko-nemški meji, je bil v šolskem letu 1936/37 zadovoljen, da se je kar 75 odstotkov otrok odzvalo njegovemu vabilu, in se pohvalil, da je imel boljše šolske uspehe v primerjavi s češkimi, madžarskimi in poljskimi kolegi. Otroci, ki niso obiskovali njegovih tečajev, so bili po mnenju učitelja iz revnih družin ali otroci staršev, ki zaradi političnega mišljenja niso zaupali njegovim prizadevanjem (Drnovšek 1990: 40–41).

Jankoviča pa je skrbela predvsem asimilacija otrok, ki so jo veliki narodi, kot so Italijani ali Nemci, lažje obvladovali. Zavzemal se je za ohranjanje jugoslovanske zavesti, za zvestobo slovenskemu narodu in domovini Jugoslaviji. Po njegovem mnenju je bila temeljnega pomena ohranitev slovenskega jezika. Kaj naj veže slovensko mater z otrokom, ki govori tuj, njej nerazumljiv jezik, se je vpraševal. Kako naj ga mati vodi po pravi poti? Saj ni rečeno, da bo otrok za vedno ostal v tujini, zlasti v časih, ko se zaradi krize in izganjanja tujcev pričakuje množično vračanje mladine v domovino. Jankovič je bil zelo oster. Predvideval je, da le deset odstotkov staršev nauči otroke govoriti, brati in pisati slovensko, in otrokom očital, da so analfabeti. Govorili so nekakšno nemško-francosko mešanico, številni so radi »žvrgoleli« v francoščini, o pisavi in branju pa niso imeli pojma, je zatrjeval učitelj. Kot do otrok je bil kritičen tudi do staršev. Zapisal je: »Ali ni čudno, da slovenske matere rodijo Angleže, Špance, Nemce, Francoze itd., namesto da bi rodile Slovence?« (Jankovič 1935)

POČITNIKOVANJE OTROK

Počitniške kolonije izseljenskih otrok in mladine so bile namenjene oživljanju in ohranjanju stikov z domovino. Pogosto se je poudarjalo, da mladi iz izseljstva želijo stopiti na domača tla in videti kraje svojih staršev. Relativna bližina evropskih priseljenjskih držav je omogočala izvedbo teh stikov. Ko se je na prvem izseljenskem kongresu (1935) oglasila predsednica banovinske Zveze žena, Ana Zupančič, z vabilom, da bi bila njihova organizacija pripravljena sprejeti izseljenske otroke na počitnice, ji je Kazimir Zakrajšek odgovoril: »Z otroki je bil vedno križ, ker otroci niso tu dobili one nege, varstva, in skrbi, kakor bi bilo potrebno, da se moralno ne pokvarijo, da jim počitnice v domovini ne bi bile samo v moralno škodo. To je vprašanje zase, katero bo treba še posebej proučiti.« (Anon. 1935)

Drugačno je bilo mnenje Zupančičeve, ki je že poznala predhodna počitnikovanja. Iz prakse je predlagala naslednje korake:

- 1) Otroci naj bi prišli na počitnice za vse poletje in ne samo za tri tedne, kot je bilo običajno. To je utemeljila s potrebo daljšega učenja slovenskega jezika.
- 2) Z organizacijskega vidika se je zavzela, da otroci tretjino počitnic preživijo v planinah, ostali dve tretjini pa na morju in pri sorodnikih ali dobrotnih družinah. Pomoč bi nudila ženska in druga društva, ki organizirajo počit-

tnice. Zavračala je prakso, da so otroke razdelili med kmete, ki v času viška kmetijskih opravil niso imeli dovolj časa za njih.

- 3) Otroci naj imajo dnevno dve do tri ure pouka slovenščine, zemljepisa in zgodovine, saj jim za zabavo in izlete ostane še vedno dovolj časa.
- 4) Otroke je treba skrbno izbrati. V poštev naj pridejo tisti, ki znajo vsaj nekaj slovenščine. S tem bi spodbudili matere, da bodo več govorile z otroki v maternem jeziku. Če bodo otroci prišli s počitnic zadovoljni, bo po mnenju Zupančičeve vsaka mati želela svojemu otroku dati enak užitek in se bo potrudila, da bo otrok izpolnjeval počitniški predpogoj, tj. temeljno znanje slovenščine.
- 5) Verjela je, da je mogoče izvesti enoletno šolanje otrok tudi v Sloveniji. Omočiti jim je treba obiskovanje šol in tečajev v okviru predpisov. S tem je mislila predvsem na deklice, ki naj bi se izpopolnile za pomoč izseljenskim učiteljem. Šolske oblasti bi morale pomagati, da bi bil poudarek na temah, ki bi bile zanje najbolj potrebne: nega dojenčkov, urjenje v petju in vodenju zbora in podobno. Vse naj bi bilo vnaprej premišljeno zaradi skromnih sredstev.
- 6) Za pridobivanje sredstev je potrebna propaganda. Vsak slovenski časopis naj bi objavljali članke o pomenu dela (žrtvovanja) za izseljence. (Zupančič 1939: 155)

Glavni organizatorji kolonij so bili izseljenski duhovniki in učitelji. Obvezna cilja vseh skupin izletnikov sta bila obiska Brezij in Bleda. Avgusta 1928 je Božidar Tensundern pripeljal iz Porurja na pettedenski oddih v Slovenijo 260 otrok, ki jih je v Ljubljani sprejela tisočglava množica (Tensundern 1973: 95-100). Leta 1931 so organizirali skupno letovanje otrok iz Nemčije in Nizozemske, in sicer za 160 otrok iz Nemčije in 40 iz Nizozemske. Njihova starost je bila od 8–16 let. Počitnikovanje otrok je bilo pod močnim zgledom Italije in Nemčije. Učiteljica Marija Ažman je avgusta 1939 organizirala počitniško kolonijo, da bi odvrnila mlačnost, ravnodušnost in odtujenost slovenske mladine v Nemčiji. Poleg finančnih zadreg so bile težavne tudi organizacijske priprave. Dečki so bili ločeni od deklic ter razpršeni po raznih slovenskih in dalmatinskih zdraviliščih. Otroci iz kolonije v predhodnem letu niso znali slovenskega jezika. Zato so za leto 1939 načrtovali, da bi jim priključili deset dečkov iz Ljubljane. Za njihovo spremstvo so predvideli vsaj deset oseb (bogoslovcev), da bi zmanjšali nevarnost telesnih poškodb, vršili pouk in vzgajali pubertetne otroke. Glede prehrane so menili, da zanje niso primerne jedi, ki so jih vajeni domači otroci, »ker moramo

pomisliti, da so v Nemčiji vajeni boljše hrane. Nikakor ne smemo pustiti, da bi zaradi slabše hrane kolonija ne uspela,« je izjavil düsseldorfski konzul Logar in dodal, da gre za skrajni poizkus pripraviti otroke do tega, da bodo ostali zavedni. Poudaril je: »Naša kolonija torej ne bo kolonija v navedenem pogledu, ampak študijski-obrambni tečaj.« Zakrajšek je opozoril na slabe mednarodne razmere in predlagal, da se iz vsake slovenske naselbine vzameta dva, fant in dekle, da bi ju na dvomesečnih tečajih pripravili za »agitatorje«, ki bi delovali med izseljenci. To dejavnost so nameravali razširiti tudi na Francijo in Nizozemsko.⁸⁶ Vojna pa je prekržala vsa ta prizadevanja.

UDELEŽBA OTROK NA PRIREDITVAH

Sodelovanje na prireditvah je zajelo otroke od najmlajših do najstnikov, pač glede na vsebino prireditev. Prihod Miklavža, sveto obhajilo in birma, materinski dan, tepežkanje, božični in velikonočni prazniki in še kaj so bili otrokom na kožo pisani dogodki. Društvene in jugoslovanske državne proslave v tujini se niso odvijale brez otrok. Blagoslovitev društvene zastave je bila velik dogodek. Kot v domovini so sodelovali pri izseljenskih nedeljah in verskih prireditvah, na primer na romanjih v Kevelaer v Nemčiji.

Otroci in mladina niso bili samo ozadje raznim ceremonialom, ampak so ob pomoči učiteljev in duhovnikov aktivno sodelovali, npr. v glasbenih točkah, pravljичnih igrar, deklamacijah, dramskih igrar, pri izvajanju alegorij in podobno. Razpršenost otrok po različnih naselbinah je marsikdaj ovirala delo z otroci, npr. pri pripravljanju iger v prostem času. To je oteževalo tudi delo društev in šolskih tečajev. Manjša udeležba na njih je bila namreč predvsem posledica oddaljenosti krajev, kjer so živeli Slovenci.

Poseben poudarek je bil na slovenskem petju odraslih in otrok, ki so ga, kot je pogosto zapisano v izseljenskem tisku, zelo radi poslušali tudi domači prebivalci. Petje in poudarjanje simbolov slovenstva, pri čemer sta izstopala Bled in Brezje, sta bili stalnici vseh prireditev. Kostumografija in scenografija sta bili običajno skromni. V *Izseljenski čitanki* (1941) in *Izseljenskem vestniku* (1932-1940) najdemo številne fotografije otrok, večinoma v skupinah, vedno lepo oblečenih in po navadi z duhovnikom ali učiteljem v sredini ali ob strani skupine. Da so bili otroci le otroci, je dokumentiral organizator izseljenske nedelje v Merlebachu v

⁸⁶ AS 74, a.e. 284, š. 3.

Franciji z besedami: »Žal so otroci še bolj 'divji', nepazljivi in nedisciplinirani, tako da bi moral režiser skočiti iz kože, ali pa bi moral imeti živce iz vrvi spletenne ...« (Anon. 1933) Na isti prireditvi se je izkazalo, da je organizator pretiraval, saj je nastopilo kar osemdeset otrok v zboru s koncertom slovenskih narodnih pesmi. Otroci so bili utrujeni in nemirni, hkrati pa so se poslušalci čudili, da so si zapomnili obsežne tekste, še zlasti ker niso bili večči slovenskega jezika. Na koncu so zapeli Hej Slovenci in Lepa naša domovina (prav tam).

»KOTIČEK IZSELJENIŠKEGA STRIČKA«

Duhovnik Anton Merkun je v izseljenskem programu leta 1932 navajal, kaj mora narediti domovina za večjo razpoznavnost slovenskega izseljenstva. Šolske čitanke naj bi imele sestavke o izseljencih, pri zemljepisu naj bi omenjali glavne kolonije in prostorsko razporejenost priseljencev, pri zgodovini naj bi opredelili čas izseljevanja/priseljevanja ter predstavili življenjepise najpomembnejših izseljenskih osebnosti, npr. Friderika Barage, in to na osnovnih, srednjih in trgovskih šolah v banovini.

Za univerzo je bilo predvideno znanstveno preučevanje slovenskega izseljenstva (Merkun 1932), poudarek pa je bil na osveščanju mladine doma. Naloge so vključevale spodbujanje otrok k pisanju pisem z zgodbami o njihovem življenju v novih okoljih na eni strani in spodbujanje k pisanju in pošiljanju pisem otrok iz domovine v priseljenška okolja na drugi strani. Pisma otrok iz tujine so bila različna po kvaliteti vsebine in jezika, marsikdaj otroško naivna, pod vplivom vnašanja vzhičenih besed o domovini. Vendar je iz njih mogoče izluščiti, kaj so otroške misli in kaj je pripisala odrasla roka. Otroci so pošiljali svoje dnevnike in spomine na obiske domovine.

Poleg zahtev po učnih knjigah za otroke in tudi odrasle so poudarjeno praznovali izseljenski dan ali izseljensko nedeljo.⁸⁷ Učiteljica Julijana Šušteršič, ki je bila tudi na obisku otrok v Franciji, si je zamislila, kako bo zainteresirala otroke v domovini za izseljensko tematiko. Zavedala se je suhoparnosti v primerih samo številčnega opisovanja izseljenstva. Otroci sami so ji predlagali, da bi zbrali knjige, zbirke znamk, školjke, prgišče domače prsti, da napišejo nekaj pisem o domačih razmerah, o trpljenju in bedi in da vse to pošljejo Družbi sv. Rafaela, da bi zbrano poslala v tujino. Del otroških izdelkov so res poslali v Gladbeck v

⁸⁷ AS 74, a.e. 271, š. 3.

Nemčiji, drugi del pa v Tucquegnieux v Franciji. Od prejemnikov so dobili tudi odgovor (Šušteršič 1937).

Naj navedem nekaj primerov. Trinajstletnik Drago Mikuš iz Merlebacha v Franciji, slovenske krvi in jezika, kot se je predstavil, se je naučil nemščine in francoščine, prve skozi igro, druge v obvezni šoli. Mnenja je bil, da so starši krivi za neznanje jezikov, tudi maternega. Njegov petletni bratec, ki je imel enako vzgojo, je zapisal v pismu: »Oj gorje, če bi prihrumela z nemško govoricco pred našega ata,« čeprav sta oba, oče in mati, govorila dobro nemščino (Mikuš 1937). Učitelj Jankovič je svojemu sinu Tončku naročil, naj piše v domovino. »Pa kaj naj pišem, ko sem še majhen,« je potarnal, saj je šele drugo leto hodil v »slovensko šolo«. In kaj ga je še spodbudilo k pisanju? Da bi se rad naučil slovensko, kar bi mu omogočilo lažji pogovor z materjo (Jankovič T., 1933).

Urednik rubrike je želel, da bi mu pisali iz vsega sveta. Dopisnik Alojz Ocepek je videl v tej rubriki obrambo mladine pred »padcem v valove tujega življenja«. Kritiziral je upadanje skrbi za mladino in suhoparnost pisanja o njej v slovenskih glasilih. Obračal se je na izobražence, ki bi morali posvetiti večjo skrb otrokom v tujini. Kritiziral je nedejavnost oblasti in kulturno-prosvetnih društev v domovini (Ocepek 1936). Jožef Grašič je napisal za Kotiček izseljenske mladine prispevek z naslovom Poživimo dopisovanje z našimi izseljenci. Izpostavil je potrebo po tem, da se bolj naslonijo na domačo mladino, ki naj bi spodbujala dopisovanje med vrstniki in vrstnicami. Naslednji korak bi bil, da jih vsaj za krajši čas povabijo v domovino (Grašič 1937). Jože Podslivniški je napovedal izseljenski mladini »narodno smrt«. ⁸⁸ Ko so ustanovili Izseljensko zbornico (1938), sta se v njenem okviru oblikovala šolski odsek in mladinski sklad. Namen prvega je bila skrb za mladino v tujini, namen drugega pa približevanje domovine izseljenskim otrokom, npr. z organiziranjem počitnic. Vendar se je čas miru iztekal in s tem so propadli načrti in programi na področju skrbi za izseljenske otroke in mladino.

⁸⁸ Če vzamemo v roke *Spominski zbornik Slovenije* (1939) z ugotovitvami dr. Alojzija Kuharja, dobrega poznavalca izseljenske problematike, se tudi pri njem pojavljajo napovedi o izumrtju Slovencev v ZDA, bližnji smrti Slovencev v Kanadi ter o naselbinah v Franciji, zapisanih smrti. Za čuda pa tam ni ničesar o usodi Slovencev v Nemčiji ali o izginotju Slovencev v Belgiji, medtem ko avtor označuje naselbine na Nizozemskem kot najboljše slovenske naselbine v Evropi in čezmorskih državah (Kuhar 1939: 524-536).

SKLEP

Izseljenski otroci so bili svet zase. O njih vemo najmanj, saj so bile dovedanje raziskave slovenskega izseljenstva večinoma usmerjene k odrasli, predvsem moški populaciji. Vzgoja otrok je bila na ramenih matere. Moški so bili zaposleni, mati in žena je skrbela za novi dom v izseljenstvu. Obvezno obiskovanje šol v priseljenskih državah je po mnenju mnogih odtujevalo otroke slovenskemu jeziku. Asimilacija je bila zaželena tudi s strani priseljenskih držav. Svoje je naredila tudi ulica, ki je družila otroke pri igri, s tem pa so sprejemali govor vrstnikov drugih etničnih skupin. To je bilo seveda koristno, po mnenju slovenskih izseljenskih duhovnikov in učiteljev pa nekaj nezaslišanega. Hote in nehote so otroci in mladina sprejemali vrednote novega okolja, o katerih v arhivskih virih ni veliko podatkov. Bolj izstopajoča je bila idealizacija domovine, domačega kraja in Jugoslavije, ki so jo pogosto sugerirala jugoslovanska diplomatska predstavništva v tujini. Pisemski in osebni stiki otrok med izseljenskim in domačim svetom so bili redki, še najpogostejši v času počitniških kolonij in v mladini namenjeni časopisni rubriki *Izseljenskega vestnika*. Ob tem je treba poudariti, da je ta študija nastala po arhivskem in časopisnem gradivu, ki je bilo naklonjeno katoliški strani, medtem ko se mnogo manj ve o otrocih, katerih starši so bili laično ali socialistično usmerjeni. Gradiva o slednjih je malo oziroma v Sloveniji ni dostopno, vsekakor pa tudi ta tema kliče po poglobljeni raziskavi.

LITERATURA

- Bade, Klaus J. (2005). *Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Drnovšek, Marjan (1990). Jugoslovansko društvo sv. Barbare iz Eisdna v Belgiji 1929–40 (delna objava društvenih zapisnikov). *Viri* 3: 18–74.
- Drnovšek, Marjan (1997). Slovenski izseljenci in domovina v tridesetih letih. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, 229–240.
- Drnovšek, Marjan (1999). Velika gospodarska kriza in slovenski izseljenci. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Zveza ekonomistov Slovenije, 113–126.
- Drnovšek, Marjan (2009). Slowenien in Bewegung: Vom Massenexodus des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der Gastarbeitermigration: Eine sozialdemografische Skizze. *Sozialgeschichte und soziale Bewegungen in Slowenien = Social history and social movements in Slovenia* (ur. Sabine Rutar in Rolf Wörsdörfer). Essen: Klartext, 29–49, 197–198.

- Drnovšek, Marjan (2010). *Izseljevanje, rakrana slovenskega naroda: Od misijonarja Fridrika Barage do migracijske politike države Slovenije*. Ljubljana: Nova revija.
- Drnovšek, Marjan, in Wörsdörfer, Rolf (2009). Transnationale Migrationen in der Hochmoderne: Amerikanische und westfälische Slowenen im Vergleich. *Westfälische Forschungen* 59: 79–108.
- Jarc, Evgen (1936). Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji. *Kronika slovenskih mest* 3(1): 9, 14–15.
- Jonjić, Pavao, in Laušić, Ante (1998). *Izveščća Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922–1939*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Kološa, Vladimir (1980). *Banski svet Dravske banovine*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- Kuhar, Alojzij (1939). Naše izseljensko vprašanje. *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana: Založba Jubilej.
- Premrov, Jože (1941). *Izseljenska čitanka*. Ljubljana: Mladinska založba.
- Šmid, Gašper (2003). *Uprava Dravske banovine 1929–1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Tensundern, Božidar (1973). *Vestfalski Slovenci*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu.

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije, AS 74, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Oddelek za socialno politiko in narodno zdravje, Izseljenski fond.

ČASOPISNI IN PUBLICISTIČNI VIRI

- Anon. (1929). *Mati vzgojiteljica: Vodilne misli krščanskega vzgojeslovja*. Ljubljana: Založila uprava dekliškega lista Vigred.
- Anon. (1933a). Izven šolski tečaji po naselbinah. *Izseljenski vestnik Rafael* 3(4): 3.
- Anon. (1933b). Jugoslovanska izseljenska katoliška akcija. *Izseljenski vestnik Rafael* 3(2): 5.
- Anon. (1936). *I. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani, 1. julija 1935*. Ljubljana: Družba Sv. Rafaela.
- Anon. (1938a). Izseljenska akademija: Mladina v domovini za izseljensko mladino. *Izseljenski vestnik* 8(6): 26–27.
- Anon. (1938b). Kotichek izseljenske mladine. *Izseljenski vestnik* 8(5): 43.
- Grašič, Jožef (1937). Poživimo dopisovanje z našimi izseljenci. *Izseljenski vestnik Rafael* 7(10): 107.
- Jankovič, Janko (1932). Šolska skrb za našo izseljensko mladino. *Izseljenski vestnik Rafael* 2(3).
- Jankovič, Janko (1935a). Slovenske šole v Franciji. *Izseljenski vestnik Rafael* 5(4).
- Jankovič, Janko (1935b). Kako preprečiti, da bi se otroci naših izseljencev ne potujčili? *Izseljenski vestnik Rafael* 5(4).

- Jankovič, Janko (1937). Šolsko vprašanje naše mladine v Franciji. *Izseljenski vestnik Rafael* 7(8): 65-66.
- Jankovič, Tonček (1933). Pismo. *Izseljenski vestnik Rafael* 3(5).
- Merkun, Anton (1932). Naš narodni izseljeniški program. *Izseljenski vestnik Rafael* 2(3).
- Mikuš, Drago (1937). Kotiček izseljenske mladine. *Izseljenski vestnik Rafael* 7(4): 29.
- Ocepek, Alojz (1936). Kotiček malih izseljenčkov. *Izseljenski vestnik Rafael* 7(7): 76.
- Šušteršič, Julijana (1937). Proslava Izseljenskega dneva po naših šolah. *Izseljenski vestnik Rafael* 7(6): 47.
- Zupančič, Ana (1939). Počitnice izseljenskih otrok v domovini. *Izseljenski vestnik* 9(8-9): 155.

SLOVENSKI OTROCI V MIGRACIJSKIH STATISTIKAH JUGOSLOVANSKEGA PROSTORA: OD MIGRACIJ DRUŽIN DO »PIONIRSKIH« MIGRACIJ

Damir Josipovič

UVOD

V obdobju, ko v Slovenijo prihaja veliko število beguncev iz območij, zajetih v vojno ali nasilje, se še posebej izpostavlja izjemno težak položaj otrok. V premikih velikih skupin prebivalstva, gneči, razdalji, slabih vremenskih razmerah in ostalih okoliščinah, ki spremljajo begunce na njihovi poti v varnejše in stabilnejše države, so še posebej ogroženi dojenčki in majhni otroci. Otroci tudi na splošno niso deležni potrebne skrbi. V EU je leta 2011 kar 27 % otrok živel v pomanjkanju oziroma v tveganju revščine in socialne izključenosti (López Vilaplana 2013).⁸⁹ Slovensko povprečje je bilo nekoliko nižje (17 %), vendar je to pomenilo tveganje revščine za vsakega šestega otroka, medtem ko je revščino tvegala vsak tretji otrok staršev, rojenih zunaj Slovenije (ibid.).

Kakor so otroci izseljencev v povprečju izpostavljeni večjemu tveganju revščine, tako so tudi izseljenski otroci ali tako imenovani *otroci migranti* izrazito podrejena skupina pri večini uradnih statističnih virov. Kadar gre na splošno za otroke v statističnih raziskovanjih, je največ poudarka v tako imenovani vitalni statistiki. Ta sestoji iz statistike rojenih in statistike umrlih. Vendar pa se ta podatek vsakič zaključuje z novim letnim podatkom o, denimo, številu živorojenih otrok. Globlje statistika otrok ni spremljala, razen kadar je šlo za specializirane tematske publikacije (npr. publikacije o mladih, šoloobveznih, otrocih v vrtcih itd.). Kadar pa govorimo o otrocih v migracijskih gibanjih, še posebej ko gre za izseljenstvo, pa je položaj popolnoma obrnjen. Doslej ni bilo še nobene statistične

⁸⁹ Evropska statistika opredeljuje tveganje revščine in socialne izključenosti pri 60 % povprečnega (mediansko povprečje) letnega dohodka razpoložljivega.

publikacije, ki bi se posebej osredotočila na otroke, ki so se izselili samostojno ali skupaj s svojimi starši v drugo državo. Pomagamo si lahko le s približki.

METODOLOŠKI PROBLEMI PRI RAZISKOVANJU MIGRACIJ OTROK

Ena od možnih poti ugotavljanja prisotnosti ali udeležbe otrok v migracijah je izločitev določenega starostnega kontingenta, kadar so podatki statistično zbrani na način, da to omogočajo. Druga možnost so podatki o gospodinjstvih in družinah, o njihovi sestavi, številu in starosti otrok. Te podatke imamo navadno na voljo zgolj za prisotno prebivalstvo, zlasti ob splošnih popisih prebivalstva.

Metodološke težave predstavljajo tudi podatki po ciljnih (izseljenskih) državah, kjer pogosto podatki niso tako urejeni, da bi lahko natančno spremljali izseljevanje staršev in otrok. Teoretično bi bilo mogoče na osnovi individualnih podatkov ugotavljati čas preselitve otrok v družinah migrantov, vendar ti podatki niso vedno na voljo. Dodatna težava je tudi v tem, da bi bilo na ta način treba obdelovati podatke posamič za vsako državo, kar pa je precej zamudno in ni nujno metodološko usklajeno zaradi različnih pristopov k zbiranju podatkov po posameznih državah. To težavo bi bilo mogoče rešiti s skupno obdelavo podatkov na ravni evropskih statistik (Eurostat) in svetovne statistike (OZN).

Naslednji problem predstavljajo statistični podatki, ki združujejo starostne skupine na način, ki ne omogoča ugotavljanja deleža otrok med mladimi. Tak primer so denimo podatki za starostno skupino 0–20, 0–25 ali pa 0–10. Na osnovi takih podatkov lahko število otrok le ocenimo.

Kje pa je tista meja, ko štejemo neko osebo še vedno za otroka? Tu je veliko definicij. Ena od njih je denimo meja polnoletnosti, po kateri so otroci vsi tisti, ki še niso dopolnili 18. leta starosti. Taka definicija je uporabna takrat, kadar imamo na voljo podatke za enoletne starostne skupine. Iz razloga statističnih grupiranj in objavljanja podatkov na ravni petletnih starostnih skupin pa je najpogostejša opredelitev otrok v okviru starostne skupine 0–14. Tudi mi jo bomo uporabili, saj zajema vse tiste, ki še niso dopolnili 15. leta starosti in torej spadajo med tako imenovano »vzdrževano« prebivalstvo. V demografiji je ta starost mejna tudi pri določanju številčnosti aktivnega kontingenta prebivalstva (15–64) (npr. Malačič 2000: 19).

Problem odsotnosti sumarnih podatkov o odseljenih, njihovi starosti, spolu in drugih demografskih znakov, predvsem pa problem individualizacije podatkov o selitvah, močno otežuje ugotavljanje, ali se je nek otrok dejansko preselil

v ciljno državo ali pa se je izseljencem tam rodil. Na vsak način sta oba podatka zelo pomembna, vendar razlikovanje med njima metodološko ni vedno mogoče. Problem predstavlja tudi izenačenje statusa migranta tako za osebe (otroke), ki so se dejansko selili (samostojno ali s starši oz. skrbniki), in tistimi, ki so se rodili v državi priselitve in ki niso imeli izkušnje migracije. Ta problematika je sicer del razvpite teme o tako imenovanih »generacijah« migrantov, h kateri se bomo vrnili v posebnem podpoglavju ob koncu tega besedila. Kako npr. govoriti o »migrantu druge ali tretje generacije«, ki ni nikoli imel migracijske izkušnje? Še večji absurd predstavlja situacija, ko je otrok označen za npr. tretjo generacijo migrantov, če je migriral npr. eden od starih staršev pred davnimi leti in ga morda ni niti poznal. Zato so z metodološkega vidika taka preučevanja sporna. Seveda popolnoma drugačen položaj nastopi, kadar imamo oblikovane razvidne in razberljive skupnosti, ki socialno-geografsko delujejo kot samosvoje, segregirane ali kako drugače razločene populacije. V tem primeru je mogoče utemeljeno raziskovati npr. stopnjo diskriminacije pri potomcih pripadnikov teh skupnosti ne glede na njihov priseljenjski status.

OTROCI SLOVENSKIH IZSELJENCEV V MIGRACIJAH V JUGOSLOVANSKEM PROSTORU

Slovenija in njene ozemelske predhodnice se ponašajo z dolgo in burno zgodovino emigracije. Zlasti tragično je bilo obdobje med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, ko je bilo prisilno deportiranih okrog 100.000 ljudi, ki so končali v internacijah po okoliških državah ali v koncentracijskih taboriščih.⁹⁰

⁹⁰ Največkrat se navaja ocena, da je bilo z območja današnje Slovenije izgnanih okrog 80.000 ljudi. To število se nanaša na nemško zasedbeno cono (zlasti Štajerska z dolnjskim Posavjem). S problematiko izgnanih se je v vrsti del ukvarjal Tone Ferenc, katerega ugotovitve so se v glavnem le še reproducirale v drugih virih (npr. Ferenc 2005). V sumarnih ocenah o skupno 80.000 izgnanih Slovencev (npr. *Slovenika: Slovenska nacionalna enciklopedija* 2011: 460) je prisoten tako imenovani metodološki nacionalizem, saj iz skupnega števila sistematično izpušča neslovenske etnične skupine (npr. Nemci, Judi). V oceno, ki jo navajamo (100.000), zato štejemo tudi primorske vasi pod nekdanjo italijansko okupacijo, ki so bile prav tako žrtve prisilnega izгона (Branik, Cesta, Komen ...), in pa izgon »zavednih Slovencev« (slovenskih antifašistov) iz Koroške (iz obeh območij okrog 5000). Končno pa v to število vključujemo slovenske Jude in slovensko nemško govorečo skupnost (skupaj 15.000). Ob 2000 deportiranih ali prebeglih Judih so tu še med vojno v Posavje preseljeni Nemci iz ljubljanskega območja (1200) in Kočevarji (11.800) ter neznano število Romov. Koliko je bilo med njimi otrok,

Več kot 1500 prekmurskih Judov je bilo pobitih v uničevalnih taboriščih, kar je skoraj v celoti izbrisalo judovsko prebivalstvo Prekmurja (Šumi in Starman 2012: 197). Jasno je, da je bil v teh pregonih položaj otrok izjemno tragičen: od izgube staršev do prisilnih preselitev, posvojitve, lakote, bolezni, mučenja, zlorab in maltretiranja.⁹¹ Žal pa so na voljo le dokumentarno gradivo in še neobdelani ter na različnih mestih shranjeni arhivski podatki. Že v nekaj letih po vojni se je popisovanje in evidentiranje otrok izboljšalo, predvsem pa se je povečal obseg podatkov, ki so opisovali migracije. Danes so še posebej pomembni podatki, ki jih je beležila jugoslovanska statistika. Ker je bila Jugoslavija zvezna država, so bile v vseh statističnih obdelavah izpostavljene tudi medrepubliške migracije. To je še posebej pomembno z vidika proučevanja slovenskega izseljevanja v druge države na območju nekdanje Jugoslavije.⁹²

Po drugi svetovni vojni se je jugoslovanska statistika oblikovala v močno zvezno službo, ki je mnogo preciznejše vodila evidence in izvajala popise v primerjavi z bivšo Kraljevino Jugoslavijo in pred tem Kraljevino SHS. Zato šele podatki popisa 1953 omogočajo prve ocene o udeležbi otrok v izseljevanju v druge republike jugoslovanske socialistične federacije. Popis 1953 je temeljil na konceptu »stalnega« prebivalstva, vendar je kombinirano uporabljal tudi koncept »prisotnega« prebivalstva v primerih, kadar je bil prebivalec v naselju »začasno odsoten« oz. »začasno prisoten«. To je v pomembni meri vplivalo tudi na rezultate, saj so bili tudi odsotni prebivalci šteti med »stalne«.

Ko govorimo o popisovanju otrok, ima popis iz leta 1953 to slabost, da so starostne skupine neenakomerno razporejene. Otroci v starosti 0–9 let so namreč predstavljeni kot ena kategorija, ki ji sledijo petletne starostne skupine. Podatki so zbrani in prikazani vse do prostorske ravni takratnih okrajev oz. »srezov«. Kljub temu je mogoče ugotavljati zastopanost otrok med posameznimi popisnimi opre-

lahko le ugibamo. Če povežemo podatek o 100.000 izgnanih ali preseljenih s podatkom o okrog 100.000 padlih in pobitih žrtev druge svetovne vojne med stalnim prebivalstvom na ozemlju današnje Slovenije (ocena Inštituta za novejšo zgodovino temelji na doslej najpopolnejših seznamih oseb z imeni in priimki), si lahko predstavljamo realnejšo sliko masovne drame, ki se je tod odvijala.

⁹¹ Dokumentarni film in pričevanja preživelih »otrok s Petrička« (Ott 2008).

⁹² Območje držav, ki so bile še do pred četrto stoletja del zvezne jugoslovanske države, nima enotnega geografskega poimenovanja. Poleg politično-geografskih (zahodni Balkan) in drugih imen (jugovzhodna Evropa) se zdi vpeljava termina jugoslovanski prostor ustrezna (npr. Žitnik Serafin 2014), saj opredeljuje natančno tiste države, ki so kot naslednice izšle iz razpadle SFRJ, ki pa hkrati niso nujno »južnoslovanske«. Nekateri raziskovalci sicer sintagmi jugoslovanski prostor nasprotujejo.

delitvami o etnični pripadnosti. Po drugi strani so podatki po etnični pripadnosti sicer razdeljeni po starostnih skupinah, a delitev po rojstnem kraju ne upošteva starostnih skupin in etnične pripadnosti hkrati (vir: Popis 1953, Knjiga V).⁹³

V popisih 1948 in 1953 ni zajeto prebivalstvo ozemelj, ki so pripadla Sloveniji po razpadu Svobodnega tržaškega ozemlja, in istrskih naselij, ki so po sporazumu s Hrvaško iz leta 1955 pripadli Sloveniji.⁹⁴ Zato je tudi z vidika natančnosti zajema podatkov šele popis 1961 omogočil popolnejše analize.

Popis iz leta 1961 pomeni prelomnico v jugoslovanski statistični metodologiji. Prvič so bili oblikovani demografski rajoni [orig. demografski *rejoni*].⁹⁵ Obstajal je celo odsek za spremljanje kriterijev za določanje pripadnosti podrejenih enot lokalne samouprave rajonom I. in II. reda. V primeru Slovenije to pomeni, da je bila denimo Dolenjska demografski rajon I. reda, spadala pa je v vzhodno Slovenijo, ki je bila rajon II. reda. Rajoni II. reda so se združevali v republike in pokrajine z izjemo Črne gore, Kosova in Metohije ter Makedonije, kjer sta republiki in pokrajina že predstavljali rajon II. reda. Poleg Slovenije je bila tudi Vojvodina sestavljena iz dveh rajonov II. reda, medtem ko sta bili Hrvaška in ožja Srbija sestavljeni iz štirih, Bosna in Hercegovina pa iz petih rajonov II. reda.⁹⁶ Zaradi kompleksnosti priprave in obdelave podatkov so bili rezultati za demografske rajone objavljeni šele leta 1970, predstavljajo pa analitsko izjemen vir podatkov (vir: Popis 1961, Knjiga I).

Na osnovi kombiniranih podatkov po demografskih rajonih smo izdelali prvo migracijsko tabelo o otrocih slovenskih emigrantov v druge dele jugoslovanskega prostora. Gre za podatke, vezane na popis iz leta 1961, torej za stanje izpred pol stoletja. Takrat je bilo v druge dele jugoslovanskega prostora izseljenih skoraj 70.000 ljudi (preglednica 1).

⁹³ Treba je poudariti, da so podatke o narodni pripadnosti in maternem jeziku otrok do 10. leta starosti dali starši ali skrbniki, medtem ko so podatek o verski pripadnosti otroka navedli starši ali skrbniki do dopolnjenega 14. leta starosti (metodologija popisa 1953).

⁹⁴ Poleg tega popis 1948 ne vsebuje podrobne razdelitve po posameznih pripadnostih, pač pa »nejugoslovanske« etnične pripadnosti deli na »ostale Slovane« in »ostale Neslovane«.

⁹⁵ Demografski rajoni (iz fr. *rayon* [izg. *rejon*] – okrožje, območje) so predstavljali zanimivo regionalizacijo (prim. Josipovič 2006), ki je bila primerna za nadaljnje, zlasti migracijske analize v celotnem jugoslovanskem prostoru, manj primerna pa za analizo migracij v Slovenijo (Josipovič 2006: 207–210, Preglednica 6.1)

⁹⁶ Zanimivost organizacije demografskih rajonov je v tem, da je bilo na njihovi podlagi mogoče rekonstruirati zgodovinske regije (npr. Hercegovina je predstavljala rajon II. reda, prav tako Banat, Dalmacija in Slavonija).

Preglednica 1: Slovenski izseljenci v druge republike in otroci med njimi glede na izselitveni rajon II. reda (vir: popis 1961)

Območje	Rajon II. reda	Skupaj	0–9	10–14	0–15	delež
BiH	Vzhodna Slovenija	3026	295	213	508	16,8%
BiH	Zahodna Slovenija	2416	311	292	603	25,0%
BiH	SLO	5442	606	505	1111	20,4%
ČG	Vzhodna Slovenija	467	71	21	92	19,7%
ČG	Zahodna Slovenija	365	106	39	145	39,7%
ČG	SLO	832	177	60	237	28,5%
HRV	Vzhodna Slovenija	27762	1620	1131	2751	9,9%
HRV	Zahodna Slovenija	14849	1598	1333	2931	19,7%
HRV	SLO	42611	3218	2464	5682	13,3%
MK	Vzhodna Slovenija	602	69	44	113	18,8%
MK	Zahodna Slovenija	486	100	55	155	31,9%
MK	SLO	1088	169	99	268	24,6%
SRB	Vzhodna Slovenija	6950	376	328	704	10,1%
SRB	Zahodna Slovenija	5027	498	589	1087	21,6%
SRB	SLO	11977	874	917	1791	15,0%
VOJ	Vzhodna Slovenija	3105	184	142	326	10,5%
VOJ	Zahodna Slovenija	1722	226	178	404	23,5%
VOJ	SLO	4827	410	320	730	15,1%
KM	Vzhodna Slovenija	274	38	12	50	18,2%
KM	Zahodna Slovenija	214	32	23	55	25,7%
KM	SLO	488	70	35	105	21,5%
SKUPAJ	Vzhodna Slovenija	42186	2653	1891	4544	10,8%
	Zahodna Slovenija	25079	2871	2509	5380	21,5%
	SLO	67265	5524	4400	9924	14,8%

Na preglednici 1 so prikazani izseljenci iz vzhodne in zahodne Slovenije ter skupno za celotno ozemlje Slovenije glede na republiko njihove priselitve. Delež otrok (z migracijsko izkušnjo) med slovenskimi izseljenci je znašal kar 15 %. Če pogledamo podrobneje po rajonih II. reda, vidimo, da je že takrat obstajala velika razlika med vzhodno in zahodno Slovenijo.⁹⁷ Zahodna Slovenija, ki je vključevala

⁹⁷ Vzhodna Slovenija kot demografski rajon II. reda je takrat obsegala Štajersko s Prekmurjem in Koroško, Dolenjsko z Zasavjem in Posavjem ter Belo krajino in Kočevsko. Zahodna Slovenija je obsegala območje ljubljanskih občin, Gorenjsko, Notranjsko in

Ljubljano (torej republiški center), je prispevala 25.000 izseljencev ali 37 % iz vse Slovenije. Med izseljenci je imela več kot petino otrok (22 %) oziroma kar 54 % od 10.000 izseljenih slovenskih otrok. Vzhodna Slovenija je prispevala le 11 % otrok znotraj izseljenske populacije, je pa zato prispevala levji delež vseh izselitev (42.000 ali 63 % izselitev iz Slovenije).

Glede na tedanjo velikost družin in gospodinjstev (družine so imele v povprečju štiri člane) lahko iz gornjih podatkov izpeljemo oceno, da so se iz zahodne Slovenije večinoma izseljevale celotne družine, kar je bilo zlasti značilno za selitve nameščencev, uradnikov, učiteljev, kolonistov in drugih plansko naseljenih kadorov. Vzhodna Slovenija je imela precej drugačno, če ne celo diametralno nasprotno vlogo, saj ni toliko vsebovala planskega naseljevanja celotnih družin, pač pa je v znatnem delu prevladovalo samsko prebivalstvo iz agrarno prenaseljenih območij, kjer so bile značilne velike družine. Izseljenci, ki so se selili posamič, so se največkrat poročali šele v kraju priselitve po drugih republikah. To pa je pogosto pomenilo, da je bila možnost za poroko s Slovenci manjša. Za vzhod Slovenije so zato značilnejše heteroetnične⁹⁸ poroke in »slovenska pečalba«. Sezonske migracije (delo na polju, v gozdu itd.) so namreč bile značilnejše za vzhodno Slovenijo, do stalnih naselitev pa so pripeljale največkrat prav zaradi novih znanstev in porok. Posledično je bil delež emigrantskih družin z otroki toliko nižji. Tak tip selitev iz vzhodne Slovenije se je vršil zlasti v Panonsko nižino (na Hrvaško in v Vojvodino), saj so deleži otrok, udeleženih v migracijah, predstavljali manj kot 10 % vseh migracij. Del (pretežno mlajših) družin se je selil tudi iz vzhodne Slovenije – največ v odmaknjene Črno goro, Makedonijo in na Kosovo (nad 18 %), kamor pa je bil naseljen relativno manjši delež vseh izseljencev iz vzhodne Slovenije (le 5,5 %). Nasprotno pa je tipična selitev družin nameščencev potekala iz zahodne Slovenije v bolj oddaljene republike (Črna gora, Makedonija), kjer otroci predstavljajo kar 35 % izseljencev. Pri tem je tipično šlo za selitev tričlanske družine (oba starša in mladoletni otrok, mlajši od 15 let).

Primorsko (Josipovič 2006: 208).

⁹⁸ *Heteroetnične* poroke označujejo poroke, pri katerih se partnerja različno etnično opredelujeta (po Josipovič 2006: 305). Izraz »mešane« poroke se avtorju zdi neprimeren, saj dve sestavini v trdnem stanju ni mogoče zmešati. Poleg tega izraz »mešana poroka« implicira etnično »mešanost« produkta take poroke – torej otroka. Ta pa se v etničnem smislu lahko povsem subjektivno etnično opredeljuje ali pa se ne opredeljuje. Če bi vztrajali pri »mešanosti« porok ali partnerstev, potem nihče od potomcev ne bi mogel vzpostaviti drugačne kot le nove »mešane poroke«, kar bi nas pripeljalo do absurda.

Da je pri izseljevanju zlasti iz vzhodne Slovenije dejansko šlo večinoma za žensko samsko prebivalstvo in posledično za heteroetnične poroke, lahko vidimo iz etničnih statistik npr. za Srbijo. Med 4033 opredeljenih kot Slovenci leta 2011 je bilo 2334 (ali 58 %) žensk, vendar je bilo mlajših od 15 let le 75, kar pomeni, da so etnično pripadnost zanje navedli starši. Ženske v rodni dobi so rodile v povprečju 1,73 otroka, kar je po drugi strani pomenilo 83 % generacijske reprodukcije (številčno razmerje med starši in otroki), torej so si potomstvo zagotovile v 83 od 100 primerov). Po drugi strani pa statistika po etnični pripadnosti navaja samo 168 opredeljenih kot Slovenci v starosti do 15 let, kar pomeni le 0,8 otroka na žensko v rodni dobi ali komaj 40-odstotno generacijsko reprodukcijo (vir: SZS RS 2011).

PREDLOG NOVE STATISTIČNE UREDITVE SPREMLJANJA MIGRACIJ

Po razpadu skupne države leta 1991 so se drastično spremenile tudi politike statističnega zbiranja podatkov. Zelo težko je spremljati migracije, še težje pa vlogo otrok v njih. Doslej je Slovenija razvila sistem, s katerim je dokaj natančno vodila evidenco tujih državljanov. Na osnovi te evidence je bil tudi izpeljan del registrskega popisa 2011 v Sloveniji, ki se je nanašal na migracije. Med 198.242 prebivalci (ali 9,7 % od vseh prebivalcev Slovenije), ki so se v Slovenijo priselili do 1.1.2011, je bilo 5667 otrok v starosti 0–14 let (vir: Popis 2011). Ta izjemno nizek delež (2,9 %) kaže na dejstvo, da je čedalje manj otrok udeleženih v neposredni migraciji, ne glede na to, ali se priselijo sočasno s starši (ali z enim od staršev) ali za njim/-i. Delež otrok je najvišji med priseljenimi s Kosova (10 %), medtem ko je najmanjši med priseljenimi iz Hrvaške (Preglednica 2). Do neke mere na ta razmerja vpliva bližina območja izselitve (npr. Hrvaška in Bosna sta bližje), ostale razloge pa je treba iskati v strukturi družin, starosti priseljenih in tipu selitve.

Kot smo videli, je spremljanje otrok v migracijah izjemno zahtevno analitsko delo, v katerem se skrivajo številne pasti in nevarnosti napačnih interpretacij. Zato avtor predlaga vpeljavo drugačnega koncepta spremljanja migracij v Sloveniji. Zelo uporaben se zdi trenutni nemški koncept. Ta je namesto tako imenovanih generacij vpeljal sistem »migracijskega ozadja v ožjem smislu«.⁹⁹

⁹⁹ »Migracijsko ozadje v ožjem smislu« pomeni omejitev rabe tega pojma na največ 3. generacijo, pri čemer je 1. generacija migrant (brez nemškega državljanstva oz. Ausländer), 2. generacija so otroci migrantov brez nemškega državljanstva, 3. generacija pa otroci otrok brez nemškega državljanstva (vir: Deutsche statistische Bundesamt).

Preglednica 2: V Slovenijo priseljeni otroci med vsemi priseljenimi leta 2011 po državah/območjih nekdanje Jugoslavije (vir: Popis 2011, SURS)

	SKUPAJ	OTROCI (0–14 LET)	DELEŽ
DRŽAVE/ OBMOČJA NEKDANJE SFRJ	198242	5667	2,9%
Bosna in Hercegovina	96897	2064	2,1%
Črna gora	2811	58	2,1%
Hrvaška	49158	680	1,4%
Kosovo	9350	919	9,8%
Makedonija	13658	1016	7,4%
Srbija	26368	930	3,5%

Glede na migracijsko ozadje sistem loči migracijsko ozadje v širšem in v ožjem smislu. Statistično obdeluje le podatke o prebivalstvu z migracijskim ozadjem v ožjem smislu. Nadalje sistem med njimi ločuje Nemce (osebe z nemškim državljanstvom) in tuje državljane s prebivališčem v Nemčiji. Znotraj obeh skupin loči med tistimi, ki so imeli migracijsko izkušnjo, in tistimi brez nje. Pomembna sprememba in odklon od tradicionalnega pojmovanja statusa migranta v Nemčiji je nadgraditev ekskluzivizma »nemštva po rodu« (*Abstammungsprinzip*) s pridruženjem principa *ius soli*. Po tem principu lahko nemško državljanstvo od leta 2000 pridobi tudi oseba do dopolnjenega 10. leta starosti, katere oba starša sta tuja državljana, živeča v Nemčiji (če seveda starša tako želita) (vir: Statistisches Bundesamt). V tem primeru mladoletna oseba zadrži tudi državljanstvo enega ali

Namesto »migracijskega ozadja« predlagamo rabo »migracijska izkušnja«, kar lahko za udeležence migracij pomeni »neposredno migracijsko izkušnjo«, lahko pa pomeni tudi le »migracijsko izkušnjo v družini«, kadar gre za neposredno izkušnjo obeh ali enega starša. Ta izkušnja namreč izkustveno obogati posameznika, namesto da ga negativno zaznamuje, kakor je to v primeru »migracijskega ozadja«. Ne le, da je »migracijsko ozadje« problematična sintagma, saj v digitalni dobi »grozi« z izpeljavo *ad absurdum*, temveč to tudi pomeni, da od nekega trenutka, ko sistem vpelje te vrste žigovanja prebivalstva, lahko s to oznako nadaljuje na *n*-to generacijo potomcev, ne glede na to, kolikšen delež predniške linije predstavljajo dejansko priseljeni predniki. Pri tem se vzpostavi ostra ločnica v odnosu do tistih, za katere statistika v kritičnem trenutku »0« ne poseduje statističnega znaka o prednikih. Komac npr. iskreno priznava, da to postane nekaj, kar »težko spereš s sebe« (Komac 2014).

obeh staršev. Vendar se mora ta oseba v starosti med 18. in 23. letom izjasniti, ali bo zadržala nemško državljanstvo, pri čemer se mora odreči drugemu ali ostalim državljanstvom (prav tam).

Na primeru podatkov o starosti prebivalstva Nemčije pogledajmo »migracijsko ozadje« otrok nemških in tujih državljanov, živečih v Nemčiji (Preglednica 3).

Preglednica 3: Prebivalstvo Nemčije glede na »migracijsko ozadje« (vir: Statistisches Bundesamt 2014)

Starostne skupine	Skupaj prebivalstvo 2014 (000)	brez migracijskega ozadja	z migracijskim ozadjem v ožjem smislu				
			skupaj	Nemci		Tuji državljani	
				z	brez	z	brez
				migracijska izkušnja			
0–4	3419	65,4%	34,6%	2,0%	81,7%	5,3%	11,0%
5–9	3466	64,7%	35,3%	3,3%	78,3%	9,7%	8,7%
10–14	3690	68,6%	31,4%	4,7%	74,8%	9,8%	10,8%
15–19	4008	72,3%	27,7%	9,5%	56,3%	14,0%	20,3%
20–24	4493	76,1%	23,9%	20,3%	31,9%	30,6%	17,1%
25–34	10062	74,9%	25,1%	34,2%	8,5%	47,5%	9,8%
35–44	10284	74,1%	25,9%	36,2%	4,8%	50,7%	8,4%
45–54	13243	83,5%	16,5%	45,6%	1,6%	50,1%	2,7%
55–64	10880	84,7%	15,3%	52,6%	1,0%	45,2%	1,1%
65–74	8717	88,9%	11,1%	46,0%	1,0%	51,4%	1,7%
75–84	6554	92,3%	7,7%	64,4%	-	33,7%	1,4%
85–94	1995	93,8%	6,2%	78,9%	-	18,7%	-
95 in več	86	94,2%	-	-	-	-	-
Skupaj	80897	79,7%	20,3%	30,6%	25,4%	35,8%	8,2%

Iz gornje preglednice je razvidno, da se delež oseb z »migracijskim ozadjem« povečuje, saj v starostni skupini otrok (0–14 let) predstavljajo približno eno tretjino. Vendar, če natančno pogledamo strukturo te tretjine, ugotovimo, da gre v kar 84 % za nemške državljane. Otrok, ki so tuji državljani, je vsega 16 %. V celotnem prebivalstvu Nemčije (80,8 milijona) je oseb z migracijskim ozadjem ena petina, med njimi pa je skoraj polovica (44 %) tujih državljanov. Njihov

delež v skupnem prebivalstvu znaša 9,6 %, ¹⁰⁰ v Sloveniji je ta delež za polovico nižji (4,4 %).

Zanimivost nemškega sistema beleženja migracij je v jasnem prepoznavanju tistih, ki so doživeli migracijsko izkušnjo. Na ta način ločujejo dejanske migrante od potomcev priseljencev. To pa je velika konceptualna razlika, ki je slovenski statistični sistem ni vpeljal. Prav tako lahko hitro ugotovimo, kolikšen delež migrantov predstavljajo otroci (Preglednica 3). Otroci, ki so imeli neposredno migracijsko izkušnjo, so med vsemi priseljenimi predstavljali 3,8 %. Delež otrok je bil med migracijami tujih državljanov (5,0 %) višji kot med migracijami nemških državljanov (2,3 %). Tudi ti podatki se dobro vklapljajo v zaključke, ki smo jih sprejeli za slovenske otroke migrante.

ZAKLJUČEK

Sklenemo lahko, da se je v procesu migracij otrok zgodil velik preobrat v zadnjih petdesetih letih (1961–2011). Če sklepamo iz današnjih podatkov za Slovenijo (2,9 %) in Nemčijo (3,8 %), je delež otrok, udeleženih v migracijah, čedalje manjši. Jasno postaja, da so bile notranje jugoslovanske migracije izjemna, pol stoletja trajajoča posebnost, katere razlaga zahteva popolnoma drugačen teoretski okvir in dopolnitev splošne teorije migracij. Danes je očitno, da se novejši migracijski trendi precej razlikujejo od nekdanjih notranjih jugoslovanskih migracij. Sprva migrira večji delež moških, ki se jim ženske ali otroci pridružijo šele kasneje. V takem »pionirskem«, postopnem selitvenem režimu naraste tudi delež samskih oseb, ki si partnerje najdejo v novem okolju. Hkrati ugotavljamo, da je bila za slovenske izseljence na območju nekdanje Jugoslavije značilna velika razlika med izseljenci iz vzhodne in zahodne Slovenije. Medtem ko je bil režim izseljevanja iz zahodne Slovenije bolj podoben planskim migracijam celotnih družin (nad 20 % otrok migrantov), so izseljenski tokovi iz vzhodne Slovenije vključevali pretežno mlajše in samsko aktivno »pečalbarsko« prebivalstvo. Od tod tudi razlike v deležu otrok migrantov, saj je bil ta več kot dvakrat večji na zahodu. V tem poglavju predlagamo tudi koncept preureditve prikazovanja migracijskih

¹⁰⁰ V Nemčiji je 31. 1. 2014 prebivalo 25.613 slovenskih državljanov, kar je 0,25 % vseh državljanov z območja nekdanje SFRJ (skupno 1,02 milijona) v Nemčiji. Zanimivo pa je, da se je število slovenskih državljanov med letoma 2010 in 2015 povečalo za četrtno oziroma za skoraj 6000 oseb (vir: Statistisches Bundesamt 2014), kar kaže na povečano izseljevanje iz Slovenije v času po izbruhu gospodarske krize.

podatkov, kjer ponujamo prilagojeni nemški model. Predlagamo tudi nekaj alternativnih strokovnih poimenovanj preučevanih procesov, za katere menimo, da bi morala nadomestiti neustrezna ali pejorativna poimenovanja, npr. besedna zveza neposredna in posredna migracijska izkušnja namesto izraza migracijsko ozadje.

LITERATURA

- Ausländische Bevölkerung* (2014). Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Ferenc, Tone (2005). Okupacija slovenskega ozemlja. *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1948–1992* (ur. Jasna Fišer idr.). Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 581–591.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po II. svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Komac, Miran (2014). Model varstva narodnih manjšin v Sloveniji: Potrebujemo opredelitev pojma narodna manjšina? *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji* (ur. Vera Kržišnik - Bukič in Damir Josipovič). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 167–201.
- López Vilaplana, Cristina (2013). *Population and social conditions*. Statistics in Focus 4, Eurostat.
- Malačič, Janez (2000). *Demografija – teorija, analiza, metode, modeli*. Četrta izdaja. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Ott, Ivan (2008). *Otroci s Petrička – Ukradeno otroštvo*. Celje: Mohorjeva družba.
- Personen mit Migrationshintergrund* (2005). Methodische Erläuterungen. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Popis prebivalstva 2011. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis stanovništva 1953. Knjiga V, *Delatnost i poljoprivredno stanovništvo*. Podaci za srezove prema upravnoj podeli u 1953 godini. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1960.
- Popis stanovništva 1961. Knjiga I, *Vitalna, etnička i migraciona obeležja*. Rezultati za republike i demografske rejone. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970.
- Slovenika: Slovenska nacionalna enciklopedija* (ur. Martin Ivanič idr.) (2011). Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Šumi, Irena, in Starman, Hannah, ur. (2012). *Slovenski Judje – zgodovina in holokavst*. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga.
- Žitnik Serafin, Janja, ur. (2014). *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: Zgodovinski oris in sedanost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Dostopno tudi na: <http://zalozba.zrc-sazu.si/p/101>.

OTROCI IN DOPOLNILNI POUK SLOVENŠČINE V BOSNI IN HERCEGOVINI: OD JEZIKA PREDNIKOV DO JEZIKA PRIHODNOSTI

Marijanca Ajša Vižintin

UVOD

Tematika, ki jo obravnava to poglavje, poraja kar nekaj osrednjih vprašanj. Zakaj je imela država Slovenija v šolskem letu 2014/2015 zaposlene v Bosni in Hercegovini (BiH) tri učiteljice slovenščine? Od kod izvira želja otrok, da v BiH poleg rednih šolskih obveznosti in drugih popoldanskih dejavnosti vsaj enkrat tedensko obiskujejo tudi dopolnilni pouk slovenščine (DPS)? Pa ne samo osnovno- in srednješolci, tudi številni odrasli obiskujejo DPS. S tem neposredno pričajo, da je jezik pomemben dejavnik identifikacije in kontinuitete neke kulture, ki med seboj povezuje generacije njenih članov (Južnič 1983), in eden od konstitutivnih elementov skupinske zavesti (Luckmann 1991). Kakšne so njihove povezave s Slovenijo in slovenskim jezikom, od kod izhaja njihova motivacija za to, da velik del svojega prostega časa namenijo učenju slovenskega jezika, delovanju v slovenskih društvih in rednim obiskom Slovenije? In kako njihova udeležba pri DPS in aktivna vpetost v društveno življenje vplivata na njihove otroke?

Monografske publikacije (Kržišnik - Bukić 2007; Koblar 2008; Papež Adamič 2009; Uduč 2011, 2014; Žitnik Serafin 2014), članki (Klavora 2012; Lokar 2013; Žitnik Serafin 2015) in dokumentarni filmi (*Slovenci v Bosni in Hercegovini* 2013; Lipušček in Lokar 2013) na začetku 21. stoletja (končno) prinašajo spoznanja o številnih selitvah Slovencev v BiH. Čeprav v Sloveniji veliko več pišemo in govorimo o ljudeh iz BiH, ki predstavljajo največji delež priseljenih v Slovenijo (primerjaj Vižintin 2014a), nas z resničnostjo selitvenih tokov v obe smeri sooča dejstvo, da imamo Slovenci v BiH ustanovljenih deset slovenskih društev – prav toliko kot Bošnjaki v Sloveniji (Žitnik Serafin 2015).

V prvem delu tega poglavja bom povzela nekaj podatkov o priseljevanju Slovencev na območje BiH. V drugem delu poglavja se osredotočam na DPS v BiH, ki v šolskem letu 2014/15 poteka v Banjaluki, Slatini, Tesliću, Prijedoru, Sarajevu, Kaknju, Zenici in Tuzli. Izpostavljam učiteljico Barbaro Hanuš, ki poučuje v Republiki srbski DPS v enajstih skupinah 22 ur na teden. Nekateri od njenih učencev so se predstavili v polstrukturiranih skupinskih ali individualnih intervjujih, ki sem jih izvedla v Bosni in Hercegovini med 19. in 22. novembrom 2014. V teh intervjujih so sodelovali:

- v Banjaluki: Anastazija in Nikolina Jerinić, Barbara Hanuš, Dijana Kragić, Dušica in Evelin Drinić, Gospa Šipragić, Ksenija Urdih, Marija Đukić, Marija Petković, Snježana Španić;
- v Prijedoru: Alenka Uduč, Davor Kamšak, Emilija in Zorana Šurlan, Vera Vencelj;
- v Slatini: Mihaela in Elena Lunić, Katarina Jekić, Aleksander Renar.¹⁰¹

V središču pozornosti pri pisanju tega poglavja so bili osnovno- in srednješolci, ki v BiH obiskujejo DPS. Njihove odgovore dopolnjujejo zapisi iz glasila *To smo mi* (2012/13, 2013/14, 2014/15).

IZ SLOVENIJE V BOSNO IN HERCEGOVINO

Vera Kržišnik - Bukić (2007: 16) je v obsežni monografski publikaciji *Slovinci v Bosni in Hercegovini* ocenila, da je v Sloveniji »poznavanje te tematike razmeroma slabo, /.../ o celotnem pojavu Slovencev v BiH skozi zgodovino do današnjih dni pa doslej še ni bila mogla biti stkana celovitejša podoba.« Naslednje leto je izšla druga obsežna monografija, in sicer *Četrta stran trikotnika: Znameniti Slovenci in slovenska društva v Bosni in Hercegovini: 1878–2000*, ki jo je uredil Stanislav Koblar (2008). Vera Papež Adamić je podpisana pod monografijo *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008* (2009), Alenka Uduč pa je izdala monografiji *Vseeno kdaj, vseeno kje – vedno smo Slovenci* (2011, 2014)¹⁰² o priseljenih Slovencih in njihovih potomcih v Prijedoru in okolici.

¹⁰¹ Žal v članku niso zajeti vsi ljudje, ki so sodelovali v intervjujih, niti vse njihove misli, zato upam, da jih bom lahko zapisala ob drugi priložnosti. Vsem sodelujočim v intervjujih se iskreno zahvaljujem za njihov čas in odkritost, še posebej pa Barbari Hanuš za izjemno organizacijo in gostoljubje.

¹⁰² Knjigi prinašata podatke in fotografije ter pričata o izjemni angažiranosti avtorice, da

Nekaterim slovenskim izseljencem in njihovim potomcem, aktivnim članom slovenskih društev v Republiki srbski v BiH, lahko prisluhnemo v dokumentarnih filmih *Slovenci v Bosni in Hercegovini* (2013) ter *Primorski eksodus* (Lipušček in Lokar 2013). Janja Žitnik Serafin (2014) je uredila znanstveno monografijo *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora*, v kateri so zbrani tudi podatki o slovenskih društvih v BiH in njihovih dejavnostih, s katerimi ohranjajo slovensko kulturo in jezik ter povezave med obema domovinama (glej tudi Lokar 2013, Žitnik Serafin 2015). Začetek 21. stoletja je torej čas, ko se predstavlja tudi slovensko izseljevanje v BiH, vključevanje Slovencev v bosansko družbo in njihovo delovanje v BiH od konca 19. stoletja do danes.

Večji selitveni tokovi

Sredi 19. stoletja so Slovenci odhajali v BiH na sezonska, zlasti gozdarska in rudarska dela, v BiH je odšlo tudi nekaj zdravnikov in drugih strokovnjakov. Prvi večji izselitveni tok Slovencev v BiH sega v drugo polovico 19. stoletja: povezan je s habsburško okupacijo in samovoljno priključitvijo BiH leta 1878 Avstro-Ogrski, v kateri so sodelovali tudi slovenski vojaki in častniki (Kržišnik - Bukić 2007: 20). Po štiriletni vojaški upravi je bila vzpostavljena civilna oblast, v katero je Avstro-Ogrska pritegnila večinoma ljudi iz drugih delov cesarstva. Med 230.000 priseljenimi je bilo okoli 3000 Slovencev: uradnikov, uslužbencev, vojakov, orožnikov, policistov, odvetnikov, učiteljev, podjetnikov, obrtnikov, trgovcev, delavcev. Preselili so se v Sarajevo, Travnik, Tuzlo, Zenico, Mostar, Banjaluko, Bihać idr. (Koblar 2008: 14). Slovenci so prihajali v BiH kot strokovnjaki, ko je Avstro-Ogrska gradila železnico in odpirala rudnike – slednje je npr. bistveno vplivalo na priseljevanje Slovencev v rudarski kraj Ljubija, kjer so odprli rudnik leta 1916 (Uduč 2014: 3). Leta 1910 je bilo med državnimi uradniki v BiH 399 Slovencev (učitelji, sodniki, zdravniki). »Ob tedanji skoraj 90-odstotni nepismenosti večinskega domačega prebivalstva to nakazuje smer dejanskega ugodnega družbenega pozicioniranja Slovencev« (Kržišnik - Bukić 2007: 20) v kasnejšem obdobju, o čemer pripovedujejo tudi nekateri intervjuvanci:

zbere čim več informacij o Slovencih v Prijedoru in okolici od konca 19. stoletja naprej. Škoda le, da je, kot je videti, zmanjkalo sredstev za ustrežnejši jezikovni pregled.

Slovenski delavci so bili cenjeni, moj ded je bil kvalificiran električar. Prijatelj mi je povedal, da je bilo v času po drugi svetovni vojni, v času njegovega očeta – za vse, ki so bili neizobraženi, nešolani – najpomembnejše, da so se učili pri Slovencih. Slovenci so jih naučili vse, kar so znali. (Davor Kamšak, Prijedor, nov. 2014)

Drugi večji preselitveni tok Slovencev v BiH je potekal v času med obema svetovnimima vojnama 20. stoletja, natančneje, »po podpisu Rapalske pogodbe, ko so bili primorski Slovenci zaradi fašističnega gibanja na Primorskem prisiljeni legalno ali ilegalno odhajati v novo državo Slovanov, to je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev« (Papež Adamič 2009: 9) – ta čas je bistveno vplival na priseljevanje Slovencev v Slatino pri Banjaluki, ki so jo poimenovali kar »slovenska vas«, saj se je vanjo priselilo več deset primorskih in kraških družin. Mnogi današnji udeleženci DPS so potomci teh priseljencev, njihovi (pra)vnuki, (pra)vnukinje ali otroci:

Mama in oče sta se priselila iz Idrije zaradi fašizma v Banjaluko. Potem je prišel še stari oče z družino, bil je gradbenik na Dunaju, tam je študiral. Prišel je zaradi fašizma in zaradi bankrota. Več družin je prišlo iz Primorske v Banjaluko in Slatino, okoli 80 družin. Ko se je začela druga svetovna vojna, je mama ostala v Sloveniji. Oče jo je šel iskat, ko se je končala. Ni vedel, ali je sploh še živa. Poročila sta se v Sloveniji in prišla v Banjaluko. Kot otrok sem šla vsako leto na počitnice v Idrijske Krnice k stari mami. (Marija Petković, Banjaluka, nov. 2014)

Tudi Emilija, 11 let, in njena sestra Zorana Šurlan, 15 let, sta potomki enega od priseljencev iz časa med obema svetovnimima vojnama. Dekleti obiskujeta DPS v Prijedoru že peto leto. Člani njune družine predstavljajo polovico ene od skupin v Prijedoru (Emilija in Zorana Šurlan, Prijedor, nov. 2014). V BiH se je iz Murske Sobote preselil njun praded Mihael Terkuč (Uduč 2011: 96–100).

Med drugo svetovno vojno so Slovenci odhajali v BiH kot borci ali pa so v BiH našli zavetje kot begunci, torej prisilni izseljenci. Številne slovenske družine so, tako kot drugi, med drugo svetovno vojno izgubile premoženje, ki so si ga ustvarile v času med obema vojnama – in začele znova:

Moji predniki so prišli iz Primorske, iz Goriške. Oče je rojen v Lipi, Kostanjevica na Krasu. Oče prišel med obema vojnama kot dveletni

otrok s starši. Imeli so hišo v Slatini, ki je bila uničena med drugo svetovno vojno. Potem so začeli znova v Banjaluki, kjer so živeli do 1954. Moj oče se je poročil z mamo iz Banjaluke. Preselila sta se v Izolo. Rojena sem v Koprju, tam sem živela šest mesecev, nakar so se starši odločili, da se vrnejo v Banjaluko. (Ksenija Urdih, Banjaluka, nov. 2014)

Po drugi svetovni vojni sta Slovenija in BiH znova pripadli skupni državi Jugoslaviji. Preseljevanje se je nadaljevalo, in to v obe smeri. Razlogi za selitev so bili različni: zaposlitev, izobraževanje, ljubezen (ali kombinacija razlogov). Največ Slovencev v BiH je bilo leta 1953, in sicer 6300 (Kržišnik - Bukić 2007: 22). Po razpadu nekdanje skupne države Jugoslavije (1991) je preseljevanje spet krojila vojna. V Slovenijo so prihajali begunci, ki so imeli možnost, da so lahko odšli, med njimi so bili tudi Slovenci (Klavora 2012). Med Slovenci v BiH, ki so preživelii in se odločili, da ostanejo (ali pa niso imeli druge izbire), se je okrepila želja po povezovanju in društvenem delovanju.

Od prve slovenske organizacije (1895/1897) do desetih društev (2014)

Tako kot drugi izseljenci so tudi Slovenci in Slovenke v BiH ustanavljali slovenska društva, saj »migranti niso le delovne roke in lačni trebuh – organi, ki se jih lahko priklopi na takšna ali drugačna (*družbena*) telesa novega okolja (in se pri tem pričakuje, da bodo brezhibno delovali). Ampak so *ljudje*, ki tako v novem kot tudi v starem okolju spreminjajo obstoječe in ustvarjajo nove družbene organizme /.../. Ta zadovoljujejo njihove zelo različne potrebe: ekonomske, politične, socialne, kulturne, vzgojne in še kakšne.« (Mlekuž 2011: 62)

Prva slovenska organizacija v BiH, imenovana Slovensko omizje, se omenja v pisnih virih od leta 1895 (Kržišnik - Bukić 2007: 21, 69) oz. je bila ustanovljena 1897 (Koblar 2008: 9, 335, 454) v Sarajevu. Nastala je z namenom, da se prepreči raznarodovanje Slovencev in ohranja slovenski jezik »v okoliščinah skrb vzbujajočega hiranja nacionalne identitete« (Koblar 2008: 335), vendar se »zavedni Slovenci, tedaj številni intelektualci, v Sarajevu niso pustili hrvatizirati« (Kržišnik - Bukić 2007: 21).¹⁰³ Uradno so Slovensko omizje registrirali kot dru-

¹⁰³ Številnim Slovincem so spremenili imena in priimke, pri rojstvu pa tudi narodno pripadnost: »starša oba Slovence, otrok vpisan kot Hrvat, /.../ so mnogi Janezi postali Ivani ali Janko ali pa Franc kot Franjo« (Uduč 2011: 113–114). Hrvatizacija se ni dogajala

štvo šele leta 1910 in ga poimenovali Slovenski klub (1897–1941) (Koblar 2008: 334–455). »Dejstvo, da je bilo v avstro-ogrskem obdobju v Bosni in Hercegovini tudi uradno omogočeno združevanje Slovencev, priča o narodnostni toleranci države, ki je že upoštevala tudi narodnostni kriterij opredeljevanja prebivalstva.« (Kržišnik - Bukić 2007: 21)

Slovenskemu klubu se je leta 1934 pridružilo (konkurenčno in revolucionarno) Delavsko kulturno društvo Cankar (1934–1940). To je poskušalo delovati naprej tudi po drugi svetovni vojni (1945–1951), podobno kot slovensko društvo v Zenici (Koblar 2008: 383), a nacionalna društva v času Jugoslavije (z različnimi imeni) v drugi polovici 20. stoletja niso bila niti zaželeni niti dovoljena. »Skupaj z drugimi, močnejšimi in vplivnejšimi društvi – hrvaškim Napredkom, srbsko Prosvjeto, muslimanskim Gajretom in židovsko La Benevolencio – je leta 1951 z ukazom o razpustitvi vseh nacionalnih kulturnih društev zaprlo svoja vrata.« (Koblar 2008: 395)

Slovenska društva so konec 20. stoletja v BiH nastala v dveh večjih valih: šest jih je bilo ustanovljenih v letih 1992–1994, ostala okoli leta 2003, vmes pa je bilo leta 1998 ustanovljeno trenutno največje slovensko društvo Triglav v Banjaluki (Žitnik Serafin 2014: 163). Leta 2014 je v BiH delovalo deset slovenskih društev: Društvo Slovencev Triglav Banjaluka, Slovensko kulturno društvo Cankar Sarajevo, Društvo Slovencev Lipa Prijedor, Združenje prebivalcev slovenskega porekla Tuzla, Slovensko društvo Zenica, Slovensko društvo Kakanj, Slovenska skupnost Sarajevo, Slovenska skupnost Vitez, Društvo Slovencev Prežihov Voranc Doboj in Društvo Slovencev Breza. Od leta 2010 v BiH deluje tudi Zveza slovenskih društev v BiH Evropa zdaj (*Slovenska skupnost* 2015). Mogoče bo v letu 2015 uspela ustanovitev enajstega slovenskega društva v BiH.¹⁰⁴

»Skrb za slovenski jezik in z njim slovensko kulturo je po letu 1991 postala prednostna naloga slovenskih društev, ki delujejo v novonastalih državah nekdanje Jugoslavije. Zapisana je v njihovih statutih in programih.« (Lokar 2014: 236) O ohranjanju slovenskega jezika in slovenske kulture v BiH pričajo tudi tri učiteljice dopolnilnega pouka slovenščine ter njihovi udeleženci in udeleženke.

samo Slovincem, ampak tudi drugim priseljenim rimskokatoliške vere (Čehi, Nemci, Poljaki) (Uduč 2014: 114), in sicer z namenom povečati število katoliških prebivalcev v BiH.

¹⁰⁴ To informacijo je Marijanci Ajši Vižintin in Janji Žitnik Serafin posredoval Samo Čolak, ko sta 24. 4. 2015 obiskali Slovensko društvo Cankar Sarajevo.

DOPOLNILNI POUK SLOVENŠČINE V BOSNI IN HERCEGOVINI (2014/15)

Republika Slovenija omogoča, da slovenski izseljenci in njihovi potomci ohranjajo slovenščino kot materni jezik v okviru t. i. dopolnilnega pouka slovenščine (DPS). V Evropi je razvita široka podporna mreža, ki jo organizira in financira Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije (MIZŠ) v sodelovanju z Zavodom RS za šolstvo. DPS je v šolskem letu 2014/15 potekal v trinajstih državah: Avstriji (2 učitelja), Belgiji (1), BiH (3), Češki republiki (1), Franciji (2), Hrvaški (3), Liechtensteinu (1), Makedoniji (2), Nemčiji (6), Nizozemski (1), Srbiji (5), Švici (3) ter Veliki Britaniji (1 učitelj). Obiskovanje DPS je prostovoljno in brezplačno, poteka v popoldanskem času, enkrat tedensko (*Slovenščina za Slovence po svetu* 2007). Pouk obiskuje okoli 1600 udeležencev, od tega okrog 900 otrok, 38 otrok pa se uči slovenščino na daljavo. Slovenščino poučuje 35 učiteljev, od tega 15 napotenih, 13 nenapotenih in 6 na daljavo (Jurkovič 2014). Na drugih celinah v t. i. sobotnih šolah delujejo prostovoljci.

Poleg pouka slovenščine financira MIZŠ tudi podporne in spremljevalne dejavnosti, ki jih izvaja Zavod RS za šolstvo: vsakoletno strokovno izobraževanje učiteljev na seminarjih, priprava učbenikov in nabava strokovnih gradiv za učitelje, vsakoletna poletna šola slovenskega jezika v Sloveniji za približno 55 otrok (8–14 let), dejavnosti ob pouku: ekskurzije v Slovenijo, šolske povezave, bivanje pri vrstnikih v Sloveniji, gostovanja slovenskih kulturnih ustvarjalcev v tujini itd. MIZŠ nudi tudi štipendije za poletne šole za mladostnike, ki jih organizira Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (Jurkovič 2014).

V BiH poučujejo DPS v šolskem letu 2014/15 tri učiteljice. Za polni delovni čas je redno zaposlena Barbara Hanuš, ki poučuje slovenščino v Banjaluki, Slatini, Tesliću in Prijedoru. Učiteljica je napotena s strani Zavoda RS za šolstvo in MIZŠ.¹⁰⁵ Za izvajanje DPS sta honorarno zaposleni še dve učiteljici, ki poučujeta manj skupin in manj učencev: Ana Pulko honorarno poučuje sedem skupin v Sarajevu, Kaknju in Zenici, Slavica Pavlović poučuje v Tuzli. Med skupnimi dejavnostmi slovenskih društev v BiH, ki so namenjene otrokom in presegajo

¹⁰⁵ Zaposlitev za polni delovni čas pomeni polno učno obveznost (22 ur). Napotenost s strani Zavoda RS za šolstvo in MIZŠ v tujino (za štiri leta) pa vsem učiteljem, zaposlenim v mreži dopolnilnega pouka slovenščine po Evropi, omogoča, da jih po vrnitvi v Slovenijo čaka nadaljnja zaposlitev na tisti slovenski osnovni šoli, na kateri so bili zaposleni pred odhodom v tujino.

razdelitev države BiH na Republiko srbsko in Federacijo BiH, izpostavljam tri: srečanje učencev DPS v BiH, kviz Male sive celice in tabor na Boračkem jezeru.

Leta 2014 je bilo v Klašnicah pri Banjaluki (11.–12. 10. 2014) že 15. srečanje učencev DPS. Učencem iz BiH so se pridružili gostje z Osnovne šole Bežigrad iz Ljubljane. V soboto popoldne so ustvarjali v literarni, glasbeni, dramski, pravljčni in likovni delavnici. Kviz Male sive celice, ki so se ga udeležili učenci dopolnilnega pouka slovenščine iz Banjaluke, Slatine, Teslića, Prijedora, Sarajeva, Kaknja (BiH), Novega Sada in Niša (Srbija),¹⁰⁶ je potekal v BiH v letu 2014 (18. 10. 2014) drugič. Z avtorjem oddaje Darkom Hederihom je prišel iz Slovenije voditelj oddaje Pavle Ravnohrib (Hanuš 2014: 21–23). Kviz Male sive celice, priljubljen televizijski kviz med osnovnošolci v Sloveniji, tako živi tudi med potomci slovenskih izseljencev. Sodelovanje z udeleženci iz sosednjih držav prinaša dodano vrednost mednarodnih povezav. Tudi slovenski jezikovni tabor na Boračkem jezeru je namenjen vsem učencem v BiH. Leta 2014 je bil organiziran četrti. Udeležilo se ga je 24 otrok iz Banjaluke, Slatine, Sarajeva, Tuzle in Kaknja.

Največjo skupino udeležencev DPS v BiH poučuje v Banjaluki in okolici Barbara Hanuš. Z njimi sem preživela nekaj prijetnih dni oktobra in novembra 2014: pridružila sem se jim na 15. srečanju učencev DPS in pri samem DPS v Banjaluki, Slatini in Prijedoru, ko sem z nekaterimi opravila individualne ali skupinske polstrukturirane intervjuje (19.–22. 11. 2014).¹⁰⁷ V Tesliću in v nekaterih banjaluških skupinah je DPS v predzadnjem novembrskem tednu 2014 odpadel zaradi državnega praznika (21. 11.), posvečenega daytonskemu mirovnemu sporazumu, ki je leta 1995 (uradno) zaključil vojno na območju BiH po razpadu Jugoslavije.

Slovenščina v Republiki srbski

Učiteljica Barbara Hanuš poučuje v šolskem letu 2014/2015 DPS v BiH že tretje šolsko leto. Pred njo je poučevala dve šolski leti učiteljica Nina Gradič Planko, pred tem pa sta v Banjaluki in okolici poučevala dva nenapotena učitelja, ki živita v BiH: Darko Mijatović in Mario Sladojević (Barbara Hanuš, Banjaluka, nov. 2014). Podobno je bilo v Prijedoru, kjer sta pred prihodom napotenih učiteljic

¹⁰⁶ Pričakovali so tudi učence DPS iz Hrvaške, a jih žal ni bilo (Barbara Hanuš, Banjaluka, nov. 2014).

¹⁰⁷ Oktobra 2014 sem potovala v BiH skupaj z Janjo Žitnik Serafin, ZRC SAZU, novembra 2014 pa z učiteljico Barbaro Hanuš. Obema se najlepše zahvaljujem.

poučevali slovenščino Alenka Uduč (kot prostovoljka) in Milena Labastajčić (nenapotena učiteljica) (Alenka Uduč, Prijedor, nov. 2014). Barbara Hanuš izpostavlja pomembnost sodelovanja med učiteljem DPS in društvu, za bolj razgiban pouk slovenščine pa tudi aktivno iskanje podpore pri drugih organizacijah:

Za vsakega učitelja je izjemno pomembno, da najde stik z društvom. Društvo je tisto, ki prijavlja [projekte] na razpise Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu ter zagotavlja sredstva za dodatne dejavnosti. Cilj ni le pouk: za otroke je zelo velika motivacija, če gredo v Slovenijo, če imajo stike s slovenskimi vrstniki, če tudi oni pridejo sem. Pomembna je podpora, ki jo dobim v Sloveniji: Javna agencija za knjigo, Bralna značka Slovenije, Mestna občina Ljubljana, Oddelek za kulturo. Vedno pripomorejo, da otroci dobijo knjigo, primerno starostni stopnji. Potem so tu ekskurzije, na Zavod RS za šolstvo vložim prošnjo, da financirajo najem avtobusa. To so tematsko in strokovno obarvane ekskurzije, zelo premišljeno izbrane. (Barbara Hanuš, Banjaluka, nov. 2014)

V Banjaluki, Slatini, Prijedoru in Tesliću izvaja Barbara Hanuš 22 ur DPS na teden. V enajstih skupinah poučuje več kot 100 udeležencev, ki so – v skladu s svojim znanjem slovenščine – razdeljeni v začetne in nadaljevalne skupine (razen v Tesliću, kjer je samo ena mešana skupina). V Banjaluki, kjer je udeležencev največ, se delijo še v tri starostne skupine (najmlajši, najstniki, odrasli), učiteljica pa zanje izvaja pouk slovenščine po različnih učnih načrtih in z gradivom, primernim za določeno starostno skupino. Na vprašanje, kdo hodi k DPS, Barbara Hanuš odgovarja:

Pouk je v osnovi organiziran za potomce Slovencev. Vendar je tukaj položaj povsem drugačen kot v drugih evropskih državah, npr. v Berlinu, Frankfurtu, Pragi, kamor se še vedno priseljuje zelo veliko Slovencev. Tja prihajajo otroci, ki so v Sloveniji obiskovali vrtec, šolo. Starši želijo, da imajo otroci stik z jezikom, ki ga že dobro znajo. Sem [v Banjaluko in okolico] so se Slovenci priseljevali okoli 1920, 1930, gre za tretjo, četrto generacijo priseljencev, Slovencev, ki so prišli in se poročili s prebivalci teh krajev. Jezik v teh družinah, ne samo v tej generaciji, ampak že prej, je izključno srbski. Ni nobene družine, v kateri bi govorili slovensko. Pouk je za njih majhen stik s tem, kar so znali njihovi predniki iz Slovenije. Zanimanje za pouk je seveda tudi med tistimi,

ki nimajo prednikov v Sloveniji, ampak imajo sorodnike v Sloveniji. Pogosto nekdo od domačih že dela v Sloveniji in imajo tudi oni namen, da se preselijo. Precej zanimanja je med srednješolci, ki želijo študirati v Sloveniji. (Barbara Hanuš, Banjaluka, nov. 2014)

Mnogi otroci se učijo slovenščino tudi poleti: na Mladinski poletni šoli v Ljubljani (organizira jo Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Univerze v Ljubljani), na tečaju slovenskega jezika v Kopru (Fakulteta za humanistične vede Univerze na Primorskem), na Poletni šoli slovenščine (Zavod RS za šolstvo), na taboru slovenskih otrok po svetu v Sloveniji (Svetovni slovenski kongres) ter na taboru otrok slovenskega porekla na Boračkem jezeru v BiH (Zveza slovenskih društev v BiH Evropa zdaj). O številnih dogodkih in dejavnostih, ki potekajo pri DPS v Banjaluki, Slatini, Prijedoru in Tesliću, pričata glasili *To smo mi* in *Bilten*. Glasilo *Bilten* izhaja dvakrat letno in prinaša novice o dejavnostih Društva Slovencev Triglav Banjaluka, vključno z nekaterimi dejavnostmi pri DPS (rubrika Učimo se slovenščino). Glasilo *To smo mi* izhaja enkrat letno (ob koncu šolskega leta) in predstavlja dejavnosti, ki potekajo pri DPS vse šolsko leto. Prinaša besedila učiteljice Barbare Hanuš in njenih učencev.¹⁰⁸

RAZLOGI ZA OHRANJANJE/UČENJE SLOVENŠČINE

Razlogi za ohranjanje oz. učenje slovenščine se med seboj pogosto prepletajo in dopolnjujejo. Najpogostejši vzrok za zanimanje za ta jezik so slovenske korenine, saj gre večinoma za potomce prednikov, ki so se iz Slovenije preselili v BiH. Različne razloge za učenje slovenščine, ki jih je mogoče razbrati iz odgovorov sodelujočih v intervjujih, bi v grobem lahko razvrstila v pet skupin:

- slovenščina predstavlja vez s predniki, ki so se priselili iz Slovenije;
- slovenščina predstavlja vez s sorodniki, ki živijo in delajo v Sloveniji;
- načrtno učenje slovenščine zaradi želje po združitvi družine v Sloveniji;
- načrtno učenje slovenščine z namenom nadaljevanja izobraževanja v Sloveniji;
- učenje slovenščine kot možnost za svetlejšo prihodnost.

¹⁰⁸ Glasili *Bilten* (od leta 2011 naprej) in *To smo mi* (od šolskega leta 2010/2011 naprej) sta dostopni na spletni strani Društva Slovencev Triglav Banjaluka pod zavihkom Bilteni.

Bistvo, zakaj se ljudje v BiH učijo slovenščino, zakaj otroci poleg rednega pouka, odrasli pa poleg službe, enkrat na teden obiskujejo še DPS, je jasno povzela ena od intervjuvank:

K pouku hodijo ljudje, ki so na kakršen koli način povezani s Slovenijo.
(Dijana Kragić, Banjaluka, nov. 2014)

Slovenščina predstavlja vez s predniki, ki so se priselili iz Slovenije

Sestri Mihaela in Elena Lunić, 10 in 13 let, ter njuna prijateljica Katarina Jekić, 12 let, obiskujejo DPS v Slatini že šest let, njihov prijatelj Aleksander Rener, 10 let, pa obiskuje DPS eno leto manj. Pred učiteljico Barbaro sta jih učila Nina in Darko. Slovenščino se učijo, ker so prišli njihovi (pra)dedki in/ali (pra)babice iz Slovenije in imajo v Sloveniji veliko sorodnikov. Slovensko se pogovarjajo z bobicami, nekateri občasno s starši, v društvu predvsem s starejšimi člani, včasih pri folklori, pri pouku slovenščine, ko jih obišejo sorodniki iz Slovenije in ko oni obišejo njih v Sloveniji. V Slovenijo hodijo zelo pogosto (dekleta so bila v letu 2014 v Sloveniji že sedemkrat), in sicer na obiske in počitnice k sorodnikom, na nastope z otroško folklorno skupino Društva Slovencev Triglav Banjaluka (nastopali so že v Ljubljani, Novem mestu, Škofji Loki), na tabor slovenskih otrok po svetu (bili so že v Libeličah, na Vojskem, Pohorju, v Fari, Idriji) in na enotedenske poletne jezikovne šole. Radi hodijo k pouku slovenščine, ker se učijo skozi igro, se zabavajo, berejo (tudi za bralno značko in Poletavce), nesejo domov bralni nahrbtnik; če preberejo 3/5/7 knjig, dobijo posebno nagrado (čokolado, knjigo) Knjižnice Radovljica. (Mihaela in Elena Lunić, Katarina Jekić, Aleksander Rener, Slatina, nov. 2014)

Jaz hodim na pouk slovenščine, ker sta bila moj dedek in oče Slovenca. Tudi jaz sem Slovenec in državljan moje domovine Republike Slovenije. Pri pouku imam prijazno učiteljico Barbaro in mi je zelo zanimivo. Tu so še moji prijatelji, ki sem jih spoznal pri pouku. Vsako leto gremo na ekskurzijo v Slovenijo. Na pouk hodita moja žena in sin, upam, da bo šla tudi moja hčerka, ko bo starejša.¹⁰⁹ Ne bi mi bilo všeč, da ne bi znal slovenščine, a Slovenec sem. (Marjan Cucek, *To smo mi* 2014/15: 3)

¹⁰⁹ Zanimanje za pouk slovenščine se najuspešneje prenaša neposredno s staršev na otro-

Slovenščina predstavlja vez s sorodniki, ki živijo in delajo v Sloveniji

Gospa Šipragić se uči slovenščino, da se bo lahko pogovarjala s svojimi vnuki, ki živijo v Sloveniji. Zaposlena je kot učiteljica na isti osnovni šoli v Banjaluki, na kateri poteka DPS v šolskem letu 2014/15. Njena hči živi v Kranju že deset let in dela v bolnišnici Jesenice. Na Medicinski fakulteti v Ljubljani je naredila nekaj dodatnih izpitov in verificirala diplomu. Gospa Šipragić pogosto obišče hčerkino družino. Slovenija ji je zelo všeč, zelo je lepa, vse je čisto, lepo urejeno (vsaka hiša ima ograjo in rože). Njen prvi vnuk je nekaj let živel z njo v BiH, mama pa mu je iz Slovenije prinašala slikanice. Hčerka je dobila slovensko državljanstvo zaradi državne koristi. Potni list je dobil vnuk v petek, v ponedeljek je šel v prvi razred v Slovenijo; drugi vnuk je rojen v Sloveniji (Gospa Šipragić, Banjaluka, nov. 2014). Ponosno je na intervjuju pokazala skrbno urejen zvezek, v katerega piše na DPS. Podobna je zgodba Marije Petković:

Zakaj se učim slovenščino? Da bi jo izboljšala. Starši in nona so doma govorili po domače, v idrijskem narečju. Ko berem knjige, je drugače. Hčerka Jana je v Ljubljani, šla je študirat arhitekturo. Končala je pred štirimi leti, zdaj dela v arhitekturnem biroju. Ona govori lepo slovenščino, v ljubljanskem narečju. Rekla mi je: »Mama, ne govoriš dobro, tako se ne reče.« Zdaj se učim sklone, dvojino. Se trudim. (Marija Petković, Banjaluka, nov. 2014)

Pričevanji Gospe Šipragić in Marije Petković pripovedujeta (vsaj) dve priseljsko-izseljski zgodbi: vplive migracijskih procesov »pri tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali, /.../ in so prav tako vpleteni v migrantsko izkušnjo.« (Milharčič Hladnik 2009: 31) Drugi del priseljsko-izseljske zgodbe Gospe Šipragić pripoveduje o postopnem združevanju družine in o otrocih, ki živijo več let ločeno od enega ali obeh staršev pri drugih sorodnikih (več o tem glej Milharčič Hladnik 2011; Vižintin 2014a), o čemer pripovedujejo v intervjujih tudi nekateri otroci.

ke. To velja tudi za aktivno članstvo otrok v slovenskih društvih. Društva, ki imajo dovolj aktivno srednjo generacijo, imajo tudi močan podmladek. Uspešna otroška folklorna skupina društva Triglav v Banjaluki, kjer je na drugi strani tudi pri DPS največ učencev, govorno priča o tem.

Načrtno učenje slovenščine zaradi želje po združitvi družine v Sloveniji

Slovenščina nama je zelo všeč, to je za naju zabava. Vsak dan bova z očetom, ko se preselimo. To me zelo veseli. Rada imam Slovenijo.
(Anastazija in Nikolina Jerinić, Banjaluka, nov. 2014)

Oče Anastazije, stare 13 let, in Nikoline Jerinić, stare 12 let, dela v Sloveniji že deset let in je pridobil slovensko državljanstvo. V naslednjem šolskem letu se nameravajo v Slovenijo preseliti tudi hčerki in žena, na kar se temeljito pripravljajo. Prvo leto sta se dekleti učili slovenščino v skupini najmlajših. V drugem šolskem letu (2014/15) hodita k DPS v tri skupine: ob sredah k začetnikom, ob četrtek k nadaljevalcem (skupaj z materjo) in ob sobotah k najstniški nadaljevalni skupini, v katero pravzaprav sodita. Ob petkih plešeta pri slovenski folklorni skupini. Njun oče prihaja k družini vsak konec tedna, v Sloveniji pa so skupaj, kadar koli je možno: med dopusti in šolskimi počitnicami. Slovenijo obiskujeta tudi z Društvom Slovencev Triglav Banjaluka, že večkrat sta nastopali s folklorno skupino, tudi na prireditvi Dobrodošli doma v Škofji Loki (2014). Ko sem ju vprašala, zakaj se na odhod v Slovenijo pripravljata tako intenzivno, sta povedali, da imajo prijatelje iz Doboja, ki so se preselili v Slovenijo (otroka sta šla v 5. in 7. razred). Bilo jima je zelo težko, ker niso znali jezika. Zaradi njune izkušnje hodita zdaj k slovenščini, kar je predlagal oče, mama se je strinjala. Ena njuna prijateljica se je priselila v Nemčijo, druga bo še šla (najprej je šla mama, starši so se ločili, oče je ostal v BiH, zdaj ima drugo ženo), tretja gre na Nizozemsko, četrta v Avstrijo. Tam želijo študirati. V BiH – tudi če imaš fakulteto – ne dobiš službe (Anastazija in Nikolina Jerinić, Banjaluka, nov. 2014).

Sprašujem se, kako bosta sprejeti v Sloveniji. Ali se bosta, podobno kot begunci iz Sarajeva (Klavora 2012: 153) in številni t. i. ekonomski migranti, ki delajo v Sloveniji, da bi sebi in otrokom omogočili boljše življenje, po prihodu v Slovenijo soočali s slovenskimi predsodki do Bosancev? Jima bo v slovenski šoli omogočeno, da bosta predstavili svoje priprave na prihod v Slovenijo, kjer bosta končno zaživelij skupaj z očetom? Njunu vključevanje v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem (več o tem glej Vižintin 2014b) bo zaradi predhodnega znanja slovenskega jezika zagotovo lažje, hitrejše in prijetnejše.

Načrtno učenje slovenščine z namenom nadaljevanja izobraževanja v Sloveniji

Mnogi otroci in odrasli, katerih predniki so se priselili v BiH, obiskujejo DPS ne samo zaradi prijetnih spominov na otroštvo in (pra)babice, (pra)dedke, ampak z namenom, da bodo študirali v Sloveniji.

Slovenščino se učim, ker se želim vpisati v Ljubljani na Srednjo glasbeno šolo. V Sloveniji imam veliko sorodnikov in z njimi se pogovarjam v slovenščini. (Ena Aličehajić, *To smo mi* 2014/15: 3)

Marija Đukić, 17 let, je dijakinja srednje turistične šole. Njen brat študira v Portorožu, babica, dedek in drugi sorodniki živijo v Sloveniji. Oče je rojen v Sloveniji, a se je poročil v Bosno, ona je rojena in živi v Banjaluki. Pogosto gre v Slovenijo z družino. Junija je odpotovala v Slovenijo v okviru DPS, obiskali so Novo mesto, Mursko Soboto, Ptuj, šli so v Krko, tovarno zdravil. Z društvom Triglav sodeluje, ko so organizirani dogodki, prireditve, literarni večeri. Slovenščino se uči drugo leto na svojo željo, ker namerava študirati v Sloveniji. Naučiti se želi čim več, da bo študij lažji (Marija Đukić, Banjaluka, nov. 2014).

Učenje slovenščine kot možnost za svetlejšo prihodnost

Ded je bil rudarski kopač, profesionalen. Moj oče je bil visoko kvalificiran metalni strugar, pred upokojitvijo je bil šef več kot 300 ljudem v veliki delavnici. Jaz sem končala fakulteto. Če ne bi bilo te nesrečne vojne, bi moja hčerka in sin mogoče dosegla še več. Živimo v državi, ki je v krču, ne zadovoljuje naše širine. Želimo biti široki, odprti, a prisiljeni smo, da smo stisnjeni. Zato želim, da se moja hčerka uči slovensko, da ima širino, perspektivo. Da ne gleda samo tega tukaj, ampak da ima možnost, da se nauči, vidi več. (Vera Vencelj, Prijedor, nov. 2014)¹¹⁰

Zakonca Evelin in Dušica Drnić obiskujeta DPS peto leto. Dušičini starši so se spoznali v Sloveniji, kjer se je tudi rodila. K DPS hodita tudi njuna sinova: 12-letni

¹¹⁰ Verin dedek Franc Vencelj in babica Marija, z dekliskim priimkom Valas, sta se priselila na področje Ljubije leta 1931. Imela sta pet otrok: Franca, Mirka, Angelo, Matijo in Josipa - Pepija, Verinega očeta (Uduč 2011: 103).

k najmlajšim, 17-letni v najstniško skupino. Mlajši sin pleše pri folklorni skupini Društva Slovencev Triglav Banjaluka, s katero pogosto nastopajo v Sloveniji. Najstarejši sin je bil med poletnimi počitnicami že petkrat na dvotedenskem tečaju slovenščine. O (precej) možni selitvi celotne družine v Slovenijo razmišljajo, ker še vedno trajajoče etnično razlikovanje v Republiki srbski v BiH preveč vpliva na njihovo življenje, v katerem »identitetni spopadi ne morejo opraviti svojega identifikacijskega dela, ne da bi prav toliko – ali še bolj – razdruževali, kolikor združujejo. To, da hočejo vključevati, se prepleta (bolje, dopolnjuje) s segregacijo, z izločanjem in izključevanjem.« (Vecchi 2008: 75)

Ne opredeljujem se rada. To je težko. Če se že moram opredeliti, rečem, da sem Slovenka. Mislim, da je to stvar intimne. Človek je človek. Ne gledam ljudi skozi opredeljevanje. Tudi najine otroke učim tako. Smo v kontaktu z vsemi ljudmi dobre volje. To je eden od razlogov, zakaj želimo oditi od tu. Tu je to zelo pomembno: deklariranje, pripadanje, opredeljevanje, ne samo nacionalno, ampak tudi na političnem področju. Tu človek mogoče nima vseh pravic, če ne pripada nekemu. Slovenci, če se opredelimo kot Slovenci, nimamo istih pravic kot večinski narod, npr. pri zaposlovanju. (Dušica Drinić, Banjaluka, nov. 2014)

Sem Srb, a v širši družini imam vse narodnosti. Jaz nisem Srb, kot bi želel naš veliki vodja, ne razmišljam kot vladajoča politika. Ne mislim, da sem jaz boljši človek ali nekdo, ker sem Srb, to je neumnost. Človek je ali dober ali slab. Na žalost se tako preštevamo tukaj tudi danes, dvajset let po vojni. Najstarejši sin bo kmalu odšel od tu; ko konča srednjo šolo, bo njegov prvi korak, da bo šel študirat v Slovenijo. (Evelin Drinić, Banjaluka, nov. 2014)

ZAKLJUČEK

Slovenščina v BiH živi svoje zelo aktivno življenje: zaradi finančne podpore iz Slovenije in dejavnih učiteljic, ki poučujejo DPS, zaradi desetih slovenskih družtev v BiH in njihovih raznolikih dejavnosti, zaradi pogostih obiskov krajev in sorodnikov v Sloveniji, predvsem pa zaradi otrok in odraslih, ki so poleg svojih šolskih in službenih obveznosti pripravljeni enkrat tedensko obiskovati DPS. Slovenščina v BiH prehaja od jezika prednikov do jezika prihodnosti. V šolskem letu

2014/15 so bile v BiH zaposlene tri učiteljice DPS, pouk pa poteka v Banjaluki, Slatini, Tesliću, Prijedoru, Sarajevu, Kaknju, Zenici in Tuzli. Razlogi za učenje slovenščine se med seboj prepletajo in dopolnjujejo. Slovenščina v BiH predstavlja za mnoge udeležence DPS vez s predniki, ki so se iz Slovenije preseljevali v BiH od konca 19. stoletja naprej. Za številne, ki obiskujejo pouk DPS enkrat tedensko, predstavlja vez z ljudmi, ki jih imajo radi in jih pogrešajo, ker delajo v Sloveniji, in si želijo živeti skupaj z njimi. Nekateri se učijo slovenščino, ker je to materni jezik vsaj enega od članov ožje družine, za druge predstavlja slovenščina boljše možnost za življenje, izobraževanje ali zaposlitev v prihodnosti, kot jo vidijo v BiH.

Otroci, ki obiskujejo DPS, so nosilci (vsaj) dveh jezikov, kultur in etničnih identitet. Svojo večjezičnost, večkulturnost in sestavljeno etnično identiteto živijo, spreminjajo ter razvijajo tako v svoji izvorni deželi (BiH) kot v deželi svojih prednikov (Slovenija). Zgodbe otrok in njihovih staršev pričajo o nenehnem migracijskem valovanju, ki pljuska iz ene dežele/države v drugo ter nazaj tudi po sto in več letih: pri nekaterih otrocih so se priselili (pra)dedki in/ali (pra)babice, njihovi (stari) starši delajo v Sloveniji, medtem ko otroci živijo in se šolajo v BiH. Obstaja možnost (in želja), da se bodo v naslednjem krogu iskanja za boljši jutri (pra)vnukinje in (pra)vnuki preselili tja, od koder so prišli njihovi predniki.

LITERATURA

- Bilten* (2011–2015). Banjaluka: Društvo Slovencev Triglav Banjaluka, http://www.udruzenjetriglav.com/index.php?option=com_content&view=article&id=309&Itemid=40&lang=sl (19. 9. 2015).
- Hanuš, Barbara (2014). Srečanje učencev dopolnilnega pouka slovenščine. Kviz Male sive celice. *Bilten* 14: 21–23.
- Jurkovič, Tatjana (2014). *Informacija o pouku slovenščine za Slovence in njihove potomce v tujini*, 4. 11. 2014. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, http://www.bern.embassy.si/fileadmin/user_upload/dkp_21_vbn/PDF_Files/Informacija_o_pouku_slovenscine.pdf (19. 9. 2015).
- Južnič, Stane (1983). *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Klavora, Marko (2012). Ko izbire ni: Pričevalci in evakuacija Slovencev iz Sarajeva novembra 1992. *Dve domovini / Two Homelands* 36: 143–155.
- Koblar, Stanislav, ur. (2008). *Četrta stran trikotnika: Slovenci v Bosni in Hercegovini: 1878–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kržišnik - Bukić, Vera (2007). *Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

- Lipušek, Uroš, in Lokar, Metka (2013). *Primorski eksodus* (videoposnetek). [S. l.]: Libra News.
- Lokar, Metka (2013). Zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen: Slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini / Two Homelands* 38: 141–151.
- Luckmann, Thomas (1991). Jezik in osebna identiteta. *Teorija in praksa* 28(7): 796–803.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Moje misli so bile pri vas doma: Poti prehodov v pismih. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 23–58.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2011). Otroci v migracijskih kontekstih. *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje: Kulturnozgodovinski vidik* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 7–16.
- Mlekuž, Jernej (2011). *ABC migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Papež Adamič, Vera (2009). *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008 / Od predaka do potomaka: Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008*. Banjaluka: Društvo Slovencev Republike srpske Triglav; Grafid.
- Slovenci v Bosni in Hercegovini* (18. 12. 2013), TV Maribor, Sledi, <https://www.youtube.com/watch?v=5gziicMnxzY> (19. 9. 2015).
- Slovenska skupnost v Bosni in Hercegovini* (2015). Veleposlaništvo Republike Slovenije v Sarajevu, Ministrstvo za zunanje zadeve, <http://www.sarajevo.veleposlanistvo.si/index.php?id=606> (2. 9. 2015).
- Slovenščina za Slovence po svetu* (2007). Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/slovenscina/dopolnilni.htm> (19. 9. 2015).
- To smo mi* (2012/13, 2013/14, 2014/15). Banjaluka: Društvo Slovencev Triglav Banjaluka.
- Uduč, Alenka (2011). *Vseeno kdaj, vseeno kje – vedno smo Slovenci / Bilo kad, bilo gdje – uvijek smo Slovenci*. Prijedor, Laktaši: Grafomark.
- Uduč, Alenka (2014). *Vseeno kdaj, vseeno kje – vedno smo Slovenci 2 / Bilo kad, bilo gdje – uvijek smo Slovenci 2*. Prijedor, Laktaši: Grafomark.
- Vecchi, Benedetto (2008). *Identiteta: Pogovori z Benedettom Vecchijem, intervjuvanec Zygmunt Bauman*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2014a). Od kod prihajajo otroci priseljenci in čemu? *Monitor ISH* 16/2: 101–126.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2014b). Model medkulturne vzgoje in izobraževanja: Za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 40: 71–89.
- Žitnik Serafin, Janja, ur. (2014). *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: Zgodovinski oris in sedanjost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Žitnik Serafin, Janja (2015). Recipročnost ali simetrija? Primerjava kulturnih interesov in možnosti dveh manjšin. *Dve domovini / Two Homelands* 42: 113–126.

SLOVENIAN EMIGRATION IN THE LIGHT OF CHILDREN'S EXPERIENCE

Summary

The book tries to shed light upon childhood in Slovenian emigration context from the angles of different scientific disciplines. In the opening chapter (Part One), a brief examination of the difficulties of defining the childhood and children in the cultural and historical studies is followed by the presentation of different positions of children in the migration process and the decisions about it. The text focuses on five main forms of the positioning of children in the framework of unforced migrations. The first form is the migration of children together with the family, which is understood to be the most widespread form of migration and can occur as permanent, temporary, or one or the other – different for individual family members. The second form is a decision made by the parents – or by one of the parents – to migrate alone, leaving the children or some of the children at home with relatives, grandparents, neighbors or friends. The reason that leads to such a decision is most often a belief that the parents will return when their living conditions allow that, or that the family will be reunited if the children join them later. The third form is return migration, when the children return with their parents or move to their parents' native land by themselves and are inaccurately referred to as returnees, even though they were born abroad. The fourth form of the positioning of children in migration contexts is conditioned by work performed exclusively by women, i.e. the nursing of children. These children, the "beneficiaries" of this work, cannot be separated from the migration context, which also includes children left at home by migrant women. The fifth form is the children who migrate alone, either following their parents' decision to send them to work or by going abroad upon their own decision. Of all these forms, the latter presents the only autonomous decision made by a child since in all the other cases the child is included in the elders' or parents' decisions. These forms of child

migration, which ended long ago in Slovenian emigration, are still taking place in other parts of the world and are also represented in a part of the contemporary immigration to Slovenia. In the central part of the opening chapter, each position or form is illustrated by examples from the research projects, based on (auto)biographical sources and narrative descriptions of subjective migration experience.

In the end, the opening chapter combines the children in the historical context of Slovenian emigration with the children in the context of immigration to Slovenia today in a united story. As in the majority of European countries, in the last few decades Slovenia has transformed from a country of emigrants to a country of immigrants. The migrant workers mainly come from the countries that once formed Yugoslavia (1945–1991), and their families follow them. The stigmatization of their children is associated with their ethnicity, their lack of familiarity with the Slovenian language, foreign-sounding names, and above all with the prevailing stereotypes and prejudices about immigrants from certain countries. The latter can also be created and spread by migration researchers. The conclusion suggests that the researchers of migration should take into account the subjectivity of the “objects” of their research projects and humanize the migrants, especially the children.

The second part of the book examines childhood in emigration context as it can be observed in the literary works and various websites created by Slovenian emigrants and their descendants. Nostalgia, idealization of the native land and the feelings of loneliness, detachment, isolation and despair in the new country are frequent themes in the literature of Slovenian emigrants, not only before the Second World War but also in the second half of the 20th century. Exaggerated homesickness and the idyllic pictures of the emigrants’ childhood in the old country become understandable if we know that many emigrants experienced the country of their settling for a long time after their arrival not as their new homeland but still as a “foreign country”, and for some emigrants this never changed. Thus, the gilded memory of one’s childhood “back home” became a most convenient emotional sanctuary from all the hardships of one’s life in the “foreign land”. But why was it so hard for the emigrants to accept the country of their immigration as their new homeland and to actually feel at home there? Jurij Zalokar, a psychiatrist who worked among Slovenian immigrants in Australia for many years, identifies several reasons for that. Firstly, the immigrants tried to escape the stressful flood of new impressions by reducing their contacts with the outside world, cutting down their entire communication to that within their families and to the most basic communication at work. As a result, most of the immigrants

acquired insufficient knowledge of the language their children accepted as their own. This led them to a certain degree of isolation and alienated them from their children. Moreover, they often had to work two shifts in order to support their families, so there simply was not enough time to learn the language. The emigrants' social milieu became extremely limited; at best it included other members of their ethnic community. The family – their only true shelter – soon became the target of their general dissatisfaction. Homesickness and a constructed memory of an ideal childhood in an ideal place lost forever were an expected reaction. All this is abundantly reflected in émigré literature. The parents' excessive homesickness was more or less traumatic for their children. Besides, there are a number of stressful situations for the immigrant's children outside their homes. After several painful experiences the children try to prevent mockery at school or elsewhere by detaching themselves from everything ethnic, including their parents' ethnic organizations and societies, without which their parents could not have survived in a foreign world that was not always hospitable to them. But new generations usually find efficient ways to establish new kinds of collective bonds between their homeland and the spiritual home of their parents – bonds that are reflected in their literary works as well.

The creation and use of websites is also an interesting and important phenomenon for researchers of the transnational dynamics among Slovenian emigrants and their offspring. A crucial question here is the degree of participation of children and adolescents, as the Internet – the prime transnational medium – was the first to offer communication of “many with many” as well as a wide range of possible lives or identities. Children of emigrants constantly move between different social systems with different norms and values; they are subject to different sets of rules and expectations; they live their lives in a dense transborder field of relations that incorporates people, spaces and values from different parts of the world. Thus they can be expected to build their identity in different ways, including through the Internet, which has become a synonym for free expression, the construction of (alternative) identities and revolt (Donath). The next question worth asking is the degree of the participation of parents, relatives and the community in the construction of this childhood. Research shows that at least some children of emigrants retain some knowledge of their parents' language, visit their homeland and even send money there, but the scale and the frequency of such practices decreases in subsequent generations. However, the Internet seems to offer a different picture – if only for those few seconds that it takes to post a message on a “wall”.

The third part of the book focuses on some specific migrant situations. The authors of the chapters composing Part Three have examined some intimate aspects of migrant experience of children of the so-called Alexandrian Women, children in exile, and children of diplomats. The first of these chapters discusses the migrations of the children of the Slovenian women who left for Egypt in the first half of the 20th century to work there. The female migration process, known as the “Alexandrian Women”, has been well researched in Slovenia. Much less known is the fact that the women’s migrations led to many relocations of their children. These migrations occurred in three major flows: from Goriška to Egypt, from Egypt to Goriška, and – after the Second World War and in particular the Egyptian national revolution in the 1952–1956 period – mostly from Egypt to various parts of the world. The migrations to Egypt and partly back to Goriška were very intense until 1935, when they were disrupted by the turmoil in the Mediterranean area foreshadowing the Second World War. At the end of the war the Slovenian families gradually started to leave the country. Intensive emigration from Egypt ended around 1958. At that time, the children of the Slovenians living in Egypt joined the migration flows when their parents sought new opportunities in other immigration countries – Australia, Argentina, Brazil, Canada, etc. Many of them also migrated to Italy or France, but only a minor part returned to Goriška. The migrations included children of all age groups since whole families had to leave Egypt in a short time. Before these developments, however, there were very intensive migrations between Goriška and Egypt. The migrant children can be divided into three main age groups. The first group is *babies*; the second includes *6 to 10 year old boys and girls*, and the third group *15 or 16 year old girls*. The chapter draws on the analysis of the memories and stories of the Alexandrian Women’s children collected in the course of a wider research project entitled *The Alexandrian Women and their descendants*, which has been carried out by the Slovenian Ethnographic Museum since 2005. The analysis shows that individual children were included in several migrations: they travelled from Egypt to Goriška as babies, rejoined their mothers in Egypt as boys or girls, and when they were a little older, they were part of the collective emigrations of families from Egypt in the 1950s. Today, many of them live in Canada, Australia, Italy or elsewhere around the world.

The next chapter discusses Slovenian children involved in forced migration during the Second World War. Although childhood memories of exile are to a certain extent contaminated with dominant views on the period, they often also include elements that contemporary perspectives could not easily disclose. Com-

pared with those of their parents, exiled children's perspectives on the period of their exile are usually less ideologically determined, less marked by one's anxiety about the future, and perhaps sometimes even a bit adventurous. However, one should note that the context of narration differs also in regard to the time of narration – whether it was during the Second World War, immediately following the war, during the 1990s, or today. It is important to understand the remembering as a process which is necessarily conditioned by the circumstances in which it takes place. By thorough study of testimonies – those of children as well as adults – one finds that forced migrations from Slovenian territory during the Second World War combine numerous ambivalent and often contradictory aspects. It is fair to say that the multi-layered nature of these experiences was silenced immediately after the war through the selection of sources pertaining to the war and the post-war years. The state of emergency caused by the war led to fanatic emotional interpretations of exile and in many ways consolidated the uniform image of the time of exile through the prism of self-sacrifice and suffering. In this perspective it was seen as unacceptable for a person not to have suffered during the war – unless he or she was on the side of the oppressors – and contemporary authorities also favored those parts of remembering which suited their interests. On the other hand, forced migrants were for a long time seen as second-rate citizens in relation to members of the NOB (National Liberation Struggle), which in the author's opinion strongly influenced the testimonial context at the time. Thus, even on the basis of a relatively small number of testimonies – keeping in mind that the research on child-exiles is still in its infancy – one may conclude that for various reasons a homogenous and collective image of exile prevailed over heterogeneous individual experiences. Although it is impossible to generalize on the basis of individuals' testimonies due to the vast variety of experiences and feelings, some of them nevertheless bring doubt upon the notion of an exclusively painful exile filled with suffering. This does not mean that individuals did not experience exile as painful, tragic and sometimes also horrendous; quite the contrary. Nevertheless, the time of exile should probably be viewed in a more balanced perspective since during the war people did experience love alongside anxiety, joy and elation alongside fear, moments of abundance alongside scarcity. How can one otherwise account for the fact that some of the forced migrants did not return home after the war, that they settled in the land of their exile, got married and had families? How can one explain the not-so-few happy faces on the photographs of people in exile? These were the key moments which ignited the author's curiosity when she began to study this subject and guided her toward looking at this undoubtedly hard time

through the lens of “real life”. In order to further establish such a conceptualization of exile, she believes it would be helpful to look deeper into the pre-war period and trace the whole life of an individual. The intimate evaluation of the time of exile doubtlessly took shape through comparisons of life in peacetime with life during the war. Therefore – regardless of the considerable time distance and the tendency toward positive filtering of memory – she finds especially valuable recent testimonies of those who were once children in exile since they can offer a more detailed insight into certain aspects of the phenomenon in question.

The starting point of the last chapter of Part Three is the fact that (continuous) temporary employment of diplomats abroad is also a form of migration. The chapter focuses on the population of children of diplomats and the question of the (re)socialization processes they experience when they move abroad with their parents. The interpretative scheme of the chapter is based on the theory of the social construction of reality (Berger, Luckmann) and the theory of acculturation (Redfield), while employing the concept of hegemony (Althusser) and processes of stigmatization (Goffman). Examples of turbulences discussed in this chapter involve language competence, status incongruence, status of a foreigner, stigma, split personality, generational conflict, and processes of reintegration upon returning back home, bearing in mind that return – in the social/cultural sense, and above all in terms of identity – is not possible.

The last part of the book – Part Four – discusses the Yugoslav public care for the children in Slovenian diaspora between the World Wars, migration of children within the Yugoslav area, and the care for the children of Slovenian descent in Bosnia and Herzegovina in terms of their learning and preservation of Slovenian language. The first chapter of this part of the book focuses on the care of the Yugoslav kingdom and the Drava Banovina for Slovenian emigrant children. Another focus is on the question of how children and young people participated in “emigrant” and “immigrant” public events between the World Wars. Upon the appeal of the League of Nations in Geneva, a National Council for Assistance to Children was founded in the first Yugoslavia (1921). In 1923, the International Association for Assistance to Children published the Geneva Declaration on the Rights of Children. In June 1923, the Ljubljana Institute of the Care for Mothers and Children began to work. Five years later, the Care for Children Society (1928) was founded under the auspices of *Jugoslovanska matica* (the Yugoslav Society). In 1933, the Yugoslav Union for the Protection of Children was founded. Care for children increased in both Europe and Yugoslavia. Children were a part of the migration population that was more or less in the shadow of the world of adults.

Although the attitude to the upbringing and education of emigrant children in the period before the First World War was for the most part a matter of private interests, especially the Church, Yugoslav administrative bodies on the national and Banovina levels were involved in it. The aim of the Church and its activity among the emigrants was not just to preserve the faith, but also to preserve and strengthen the Slovenian community abroad. It helped overcome people's everyday difficulties associated with life and work abroad. Children were part of that life and the Church devoted most attention to them. The upbringing and education of emigrant children was primarily the task of parents (mostly mothers), priests and teachers. Their dominant role both in the old country and in the diasporic communities is shown in the wide choice of activities organized for emigrant children.

The author of the following chapter focuses on the statistical coverage of children (0–14 years of age) as a part of Slovenian emigration in the Yugoslav area. Children as a particularly vulnerable group of population have been a subject of extremely deficient demographic data gathering which has only recently become a part of organized statistical systems in more developed countries. The author argues that the children emigration pattern in this area has changed profoundly. If the Slovenian migration to other Yugoslav republics in the 1960s involved predominantly young families, the pattern has transformed into the so-called “pioneering” or gradual migration. This means that one of the parents, usually the father, first migrates and settles abroad as a “pioneer” while other members of the family join him or her later on. Children are often left behind, at least for a certain period of time. The author also examines the accessibility and sufficiency of contemporary statistical data, and proposes a new concept of aggregating data on migrant children in Slovenia. For this purpose, a slightly modified version of the German model could be applied in Slovenia.

The last chapter deals with the children attending the lessons of Slovenian language in Bosnia and Herzegovina, a former Yugoslav republic which has been the source of most immigrants to Slovenia. The lessons take place in Banja Luka, Slatina, Teslić, Prijedor, Sarajevo, Kakanj, Zenica, and Tuzla. The reasons why children in Bosnia and Herzegovina want to learn Slovenian language are often intertwined and complementary. The author divides the reasons into five major groups: 1) Slovenian language represents a bond with Slovenian ancestors; 2) Slovenian language represents a connection to relatives who nowadays live and work in Slovenia; 3) children learn Slovenian language in order to join a family member who already works in Slovenia; 4) children learn Slovenian language

in order to continue the education in Slovenia; 5) the knowledge of Slovenian language opens new opportunities for a better future. The author concludes her fieldwork-based study with the assessment that Slovenian language in Bosnia and Herzegovina is now in the process of changing its role from the language of the ancestors to the language of the future.

A methodological junction of the different disciplinary and authors' research approaches employed in individual chapters consists in the common attempt to subjectivize the "object" of the research, primarily by taking into account a heterogeneous multitude of personal testimonies.

IZVLEČEK

Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje

Otroštvo v slovenskem izseljenstvu sodi med manj raziskane izseljenske teme. Knjiga ga poskuša osvetliti z zornih kotov različnih znanstvenih disciplin. Izhajajoč iz mnogovrstnosti zgodovinskih in kulturoloških definicij otrok ter kategorij otrok v izseljenstvu, predstavljenih v prvem, uvodnem delu knjige, so avtorje zanimala predvsem tista vprašanja, ki se jih dosedanje študije izrazito površno dotikajo ali pa so v njih sploh v celoti spregledana. Tako so v drugem delu knjige najprej pogledali na otroštvo v izseljenstvu, kot se odraža v slovenski izseljenski književnosti in medmrežnih vsebinah. Tretji del knjige se osredotoča na doslej v veliki meri prezrte vidike otroštva v nekaterih posebnih izseljenskih situacijah. Avtorice v svojih poglavjih namreč raziskujejo intimno doživljajske migrantske izkušnje otrok aleksandrink, prisilno izseljenih otrok in otrok diplomatov. Četrty del knjige obravnava jugoslovansko skrb za otroke v slovenskem izseljenstvu v času med svetovnima vojnama, migracije otrok v jugoslovanskem prostoru ter skrb za otroke slovenskega porekla v Bosni in Hercegovini, njihovo učenje in ohranjanje slovenskega jezika. Metodološko stičišče različnih disciplinarnih in avtorskih pristopov raziskave je predvsem v poskusu subjektivizacije predmeta obravnave, oprtem tudi na čim različnejša osebna pričevanja.

KLJUČNE BESEDE

otroci, spomini, pričevanja, slovensko izseljenstvo

ABSTRACT

Slovenian emigration in the light of children's experience

Childhood in Slovenian emigration context is one of the least researched topics within Slovenian migration studies. The book tries to shed light upon it from the angles of different disciplines. Drawing on various definitions of children and categories of children in connection with migration, presented in the first chapter, the authors were mainly interested in those aspects that have been more or less neglected in the past. The second part of the book thus examines childhood in emigration context as it can be observed in the literary works and various websites created by Slovenian emigrants and their descendants. The third part of the book focuses on some specific migrant situations. The authors of these chapters have examined some intimate aspects of migrant experience of children of the so-called Alexandrian Women, children involved in forced migration during the Second World War, and children of diplomats. The fourth part of the book discusses the Yugoslav public care for the children in Slovenian diaspora between the World Wars, migration of children within the Yugoslav area, and the care for the children of Slovenian descent in Bosnia and Herzegovina in terms of their learning and preservation of Slovenian language. A methodological junction of the different disciplinary and authors' research approaches used in individual chapters consists in the common attempt to subjectivize the "object" of the research, primarily by taking into account a heterogeneous multitude of personal testimonies.

KEY WORDS

children, memories, testimonies, Slovenian emigration

Recenzentke in recenzenta

Dr. **Sanja Cukut Krilić**, ZRC SAZU, Družbenomedicinski inštitut, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Jernej Mlekuž**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Kristina Toplak**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Petra Svolfšak**, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Luka Vidmar**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Avtorice in avtorji

Dr. **Marjan Drnovšek**, znanstveni svetnik ZRC SAZU v pokoju, nekdanji sodelavec Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije

Dr. **Jure Gombač**, izredni profesor, višji znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko; e-pošta: jure.gombac@zrc-sazu.si, tel.: +386-1-4706-468, faks: +386-1-4257-802

Dr. **Damir Josipovič**, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: damir.josipovic@gmail.com, tel.: +386-1-200-18-77, faks: +386 (1) 251 09 64

Dr. **Daša Koprivec**, muzejska svetovalka v pokoju, kustodinja za slovenske izseljence in zamejce v Slovenskem etnografskem muzeju, e-pošta: dasa.koprivec@gmail.com

Dr. **Marina Lukšič Hacin**, izredna profesorica, znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko; e-pošta: luksic@zrc-sazu.si, tel.: +386-1-4706-486, faks: +386-1-4257-802

Dr. **Mirjam Milharčič Hladnik**, izredna profesorica, znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko; e-pošta: hladnik@zrc-sazu.si, tel.: +386-1-4706-461, faks: +386-1-4257-802

Dr. **Urška Strle**, asistentka z doktoratom, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: ursulus@yahoo.com

Dr. **Marijanca Ajša Vizintin**, asistentka z doktoratom, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: vizintin@zrc-sazu.si

Dr. **Janja Žitnik Serafin**, znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: janja.zitnik@zrc-sazu.si; tel.: +386-1-4706-463; faks: +386-1-4257-802

IMENSKO KAZALO

- Acman, Elica 102, 103
Acman, Ivan 102
Adamič, Louis 15, 21, 29, 41, 52
Ahlin, Damián 36, 56, 57
Aličehajić, Ena 170
Althusser, Louis 110, 112, 127, 180
Ambrožič, Jože 52
Aries, Philippe 14–16, 19, 29, 61, 63, 73
Avsenik Nabergoj, Irena 52, 56
Ažman, Marija 138
- Bade, Klaus J. 133, 142
Bahovec, Fred 52, 56
Balkovec, Bojan 29, 31
Baskar, Bojan 14, 15, 27, 29
Beličič, Vinko 49
Beniger, Louis 41
Berger, Peter L. 110–113, 115, 127, 180
Bergles, Ciril 37, 43, 47, 50, 51, 56
Borak, Neven 142
Borjas, George J. 59
Borovnik, Jernej 97, 98, 106
Bošnjak, Dragica 22
Boyd, Monica 60, 73
Brumen, Vinko 123, 127
Bryant, John 71, 73
Budin, Zdravko 100
Bükvič, Frank 36
Burgess, Jean 70, 73
- Caces, Fe 60, 73
Cankar, Ivan 15
Carevska, Nada 56
Carpena-Mendez, Fina 30
Castles, Stephen 59
Chee, Anna 73
Cikić, Sanja 64, 73
- Cimerman, Ivan 43, 50, 56
Cossack, Godula 59
Cucek, Marjan 167
Cukjati, Katica 8
Cukut Krilić, Sanja 186
- Čavič, Uroš 68, 73
Čermelj, Branko 104, 106
Čolak, Samo 162
Čop, Stanislav 104, 106
- Debeljak, Tine 47, 48, 49, 53, 56
Debeljak, Tine ml. 49, 56
de Mause, Lloyd 16, 29
de Saussure, Ferdinand 111
Detela, Lev 36, 43, 50, 52, 55–57
DeWind, Josh 61, 74
Dimkaroski, Ljuben 46, 56
Dimkovska, Lidija 36, 46, 56
Dolenc, Daniela 52
Donath, Judit S. 61, 73, 177
Donchenko, Adele 41–43, 45, 52, 53, 56
Drinić, Dušica 158, 171
Drinić, Evelin 158, 170, 171
Drnovšek, Marjan 7–9, 22, 29, 90,
133–136, 142, 143, 186
Dufoix, Stephane 62, 73
- Dukić, Marija 158, 170
- Ehrenreich, Barbara 30
Elkins, David J. 62, 73
Ensor, Marisa O. 14, 30
- Faulstich Orellana, Marjorie 61, 73
Fawcett, James T. 60, 73
Fekonja, Špela 99

- Ferenc, Tone 91, 99, 100, 106, 147, 156
Fišer, Jasna 156
Fujs, Metka 98, 106
- Geda, Fabio 18, 30
Gerbaudo, Paolo 62, 63, 73
Glick Schiller, Nina 61, 68, 73, 75, 110, 128
Glušič, Helga 57
Gobetz, G. Edward 41–43, 45, 52, 53, 56
Goffman, Erving 110, 114, 127, 180
Gombač, Jure 8, 59, 62, 74, 118, 128, 186
Gombač, Marie 23
Gombač, Metka 99, 106
Gozdziaik, Elzbieta M. 14, 30
Graber, Mary 39, 43, 56
Gradič Planko, Milena 164
Gramsci, Anthonio 112
Grašič, Jožef 141, 143
Green, Joshua 70, 73
Grill, Vatroslav 52
Gruden, Pavla 50
Gurak, Douglas T. 60, 73
- Haag, Michael 80, 90
Hanuš, Barbara 158, 163–166, 172
Harris, John R. 59
Hébert, Yvonne 30
Hederih, Darko 164
Herskovits, J. Melville 128
Hliš, Daniela 50
Hoerder, Dirk 14, 30
Horvat, Avgust 7, 9
Hribar, Drago 101, 106
Hrženjak, Majda 81, 90
Humar, Vesna 82, 90, 106
- Ignjatović, Nebojša 46
Ingolič, Anton 96, 106
Istenič, Stanislav 104, 106
Ivanič, Martin 156
- Jankovič, Janko 136, 137, 141, 143, 144
Jankovič, Tonček 141, 144
Jarc, Evgen 134, 143
Jarvis, Jeff 70, 73
Jazbec, Milan 120, 127
Jekić, Katarina 158, 167
Jeraj, Mateja 29, 31
Jerinić, Anastazija 158, 169
Jerinić, Nikolina 158, 169
Jeruc, Dimitrij 48
Jevnikar, Martin 57
Jonjić, Pavao 134, 143
Jontez, Ivan 52
Josipovič, Damir 8, 145, 149, 151, 156, 186
Jugg Molek, Mary 41
Jurkovič, Tatjana 163, 172
Juvan, Manca 94, 107
Južnič, Stane 46, 56, 111, 115, 127, 157, 172
- Kalc, Aleksej 79, 90
Kamšak, Davor 158, 160
Kerin Sterle, Ivanka 92
Kerže, Frank 52
Klančar, Anton J. 42
Klavora, Marko 157, 161, 169, 172
Kobal, Andrej 47
Kobal, Ivan 51
Koblar, Stanislav 157, 158,
159, 161, 162, 172
Kociper, Stanko 36
Kolman, Nataša 40
Kološa, Vladimir 134, 143
Komac, Miran 153, 156
Koprivec, Daša 8, 25, 26, 29, 30, 79–90, 186
Košir, Matevž 29, 31, 123
Kovačić, Erik 47
Kovačić, Janko 104, 106
Kragić, Dijana 158, 167
Kramolc, Ted (Božidar) 36
Krejakovič, Silvija 94, 107
Kristan, Etbin 41

-
- Kritz, Mary M. 73, 75
Krivec, Jože 36, 45, 47
Krivic, Ada 107
Krušič, Marjan 86, 90
Kržišnik - Bukič, Vera 156–159,
161, 162, 172
Kuhar, Alojzij 141, 143
Kunčič, Mirko 47, 53
- Labastajčić, Milena 165
Laguerre, Michel 62, 64, 73
Lam, Wan Shun Eva 73
Laoire, Caitriona Ni 14, 30
Lapuh, Ivan 50
Laušič, Ante 134, 143
Lavrenčič, Devana 100, 107
Lazarevič, Žarko 30, 142
Lee, Everett S. 59
Leskovec, Fernando 35, 56
Levhari, David 59, 74
Levi, Primo 107
Lewis, Arthur 59
Lewitt, Peggy 61, 68, 73, 74
Lim, Lin Lean 73, 75
Linton, Ralph 128
Lipušček, Uroš 157, 159, 173
Lokar, Metka 157, 159, 162, 173
López Vilaplana, Cristina 145, 156
Lucassen, Jan 95, 107
Lucassen, Leo 95, 107
Luckmann, Thomas 110–113,
115, 127, 157, 173, 180
Lukšič Hacin, Marina 8, 25, 30,
45, 56, 66, 74, 90, 107, 109, 111,
113, 115, 124, 127, 128, 186
Lunić, Elena 158, 167
Lunić, Mihaela 158, 167
Luthar, Oto 92
- Magister, Albin 49
Mahnič, Joža 142
- Makarovič, Gorazd 107
Makuc, Dorica 79, 80, 85, 90
Malačič, Janez 146, 156
Marolt, Marijan 36
Mauser, Karel 36, 41, 47
Meden, Ahac 63, 74
Medvešek, Milan 42, 52
Merkun, Anton 140, 144
Mijatović, Darko 164
Miklavčič Brezigar, Inga 79, 90
Miklavčič, M. B. 49
Mikola, Maša 45, 56, 62, 66, 74, 118, 128
Mikuš, Drago 141, 144
Milanič, Irena 7, 8, 9, 10
Milharčič Hladnik, Mirjam 8, 13,
19, 20, 21, 26, 30, 31, 57, 66, 74,
90, 93, 105, 107, 168, 173, 186
Miller, Daniel 71, 74
Mizerit, Tone 53
Mlekuž, Jernej 31, 59, 61, 74, 90, 93,
107, 121, 124, 128, 161, 173, 186
Modic, John 39, 45
Mojica, Augustín 57
Molek, Ivan 41, 57
Morozov, Evgeny 63, 74
Mussolini, Benito 24
Myrdal, Gunnar 60, 74
- Nielsen, John P. 53
Novak, Michael 42, 44, 57
Novak, Zdravko 43
Novak, Zvonko A. 52
- Ocepek, Alojz 141, 144
Ott, Ivan 148, 156
Oven, Joško 42
- Palir, Rado 97
Papastergiadis, Nikos 109, 128
Papež Adamič, Vera 157, 160, 173
Papež, France 47–49, 53, 56

- Papež, Gregor 36, 54, 57
 Parreñas, Rhacel Salazar 28, 30
 Passerini, Luisa 29, 30
 Pavlovčič, Milan 47
 Pavlović, Slavica 163
 Payne, Michael 128
 Perini, Sara 104, 106
 Petejan, Saa 107
 Petejan, Saša 94
 Petković, Marija 158, 160, 168
 Petrič, Jerneja 8, 10, 39–42,
 47, 49, 52, 53, 57
 Piore, Michael 59
 Pirnat, Žiga 111, 128
 Pleše, Iva 62, 73, 74
 Plummer, Ken 18, 30
 Podslivniški, Jože 141
 Pohar, Jennie 22
 Portelli, Alessandro 23, 30, 92, 107
 Potočnik, Franc 99, 107
 Praček Krasna, Anna 41, 52
 Preložnik, Slavko 101
 Premrov, Jože 143
 Prešeren, Jože 43, 50, 51, 57
 Pribac, Bert 49, 55, 57
 Priland, Marie 21, 30, 42, 57
 Prosen, Rose Mary 42, 44
 Puhar, Alenka 15, 16, 19, 30
 Pulko, Ana 163

 Rakovec, Karel 49
 Ravenstein, Ernst Georg 59
 Ravnohrib, Pavle 164
 Rebozov, Branko 54
 Redfield, Robert 110, 128, 180
 Rener, Aleksander 158, 167
 Repič, Jaka 61, 74, 128
 Rheingold, Howard 61, 74
 Ribičič, Josip 93, 100, 107
 Rihter, Andreja 103, 107
 Rogelj, Janko N. 52

 Rot, Andrej 53, 54, 57
 Rovšek - Witzemann, Tea 43
 Russel, Arlie 30
 Rutar, Sabine 142

 Schmitt, Irina 30
 Sedmak, Mateja 29, 30
 Senjković, Reana 62, 73, 74
 Shirky, Clay 62, 74
 Simčič, Zorko 54, 55
 Simikič, Alenka 95, 107
 Skok, Martina 111, 123, 128
 Skušek Močnik, Zoja 127
 Slabe, Anton 42
 Sladojević, Mario 164
 Slamič, Ivana 89, 90
 Snoj, J. 49
 Stark, Oded 59, 74
 Starman, Hannah 148, 156
 Steinbucher, Rudi 94, 107
 Stoviček, Svatopluk 136
 Stram, Federico 36, 54, 57
 Strle, Urška 8, 91, 94, 107, 187
 Svoljšak, Petra 186

 Šeleva, Elizabeta 36, 57
 Šetinc, Franc 92, 94, 96–98, 107
 Šipragič, Gospa 158, 168
 Škoro Babić, Aida 13, 31
 Škrj, Katja 26, 27, 31, 79, 85, 90
 Šmid, Gašper 134, 143
 Šorn, Mojca 30
 Španić, Snježana 158
 Štrajnar, Milena 94, 107
 Šumi, Irena 148, 156
 Šurlan, Emilija 158, 160
 Šurlan, Zorana 158, 160
 Šušteršič, Julijana 140, 144
 Šušteršič, Mirko - Valiant 35, 48, 57

 Tavčar, Zora 45, 53, 55, 57

-
- Tensundern, Božidar 133, 138, 143
Terbovec, Anton J. 52, 53
Terčak, Stane 101–103, 107
Terkuč, Mihael 160
Thorne, Barrie 73
Todaro, Michael 59
Tomašič, Caroline 50
Tomšič, Marjan 26, 30
Tonkli, Štefan 47
Toplak, Kristina 7, 9, 45, 57, 66, 75, 90, 186
Turk, Helena 20, 30
Tyrell, Naomi 30
- Uduč, Alenka 157–161, 165, 170, 173
Umek, Gerhard 121, 128
Urdih, Ksenija 158, 161
- Vah Jevšnik, Mojca 110, 128
Valencic Davis, Anna 37, 39, 57, 58
Valenčič, Slavko 100, 101, 107
Vecchi, Benedetto 171, 173
Vencelj, Franc 170
Vencelj, Vera 158, 170
Verbič, Urška 101
Verginella, Marta 93, 96, 99, 101, 107
Vertovec, Stephen 61, 109, 128
Videtič, Jernej 111, 123, 128
Vidmar, Alojz 100
Vidmar, Luka 186
Vizajak, Marta 120, 128
Vižintin, Marijanca Ajša 8, 157,
162, 168, 169, 173, 187
Vodopivec, Nina 17, 30
Vodopivec, Peter 142
von Mann, Marga 103
Voršič, Vladimir Jurij 47
Vučkovac, Rade 46
- White, Allen 30
Wimmer, Andreas 61, 75, 110, 128
Wörsdörfer, Rolf 135, 142, 143
- Yaqub, Shahin 13, 31
- Zabasu, Sabina 96
Zaitz, Anton 39, 40
Zakrajšek, Kazimir 137, 139
Zalokar, Jurij 45, 51, 57, 115, 119, 128, 176
Zlotnik, Hania 60, 73, 75
Zontini, Elizabetta 61, 75
Zorman, Ivan 52
Zorn, Peter 26, 31
Zupančič, Ana 137, 138, 144
Zupančič, Katka 40, 42
Zupan, Ivan 41
- Žagar, Cilka 43, 51
Žigon, Ivan 50
Žigon, Zvone 86, 90
Žitnik Serafin, Janja 7, 35, 37, 43, 52,
57, 58, 72, 75, 119, 128, 148, 156,
157, 159, 162, 164, 173, 187
Žitnik, Vinko 37, 47
Živič, Ivan 99
Žnidaršič, Ivica 101, 107
Žnidaršič, Marjan 103, 107
Žohar, Jože 43, 50
- Wallraff, Gunter 122, 128
Warnock Fernea, Elizabeth 80, 82, 90
Waters, Mary C. 73

Fotografija na naslovnici: Deček iz slovenske družine v Egiptu pred izselitvijo v Avstralijo leta 1948 (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

Otroštvo v slovenskem izseljenstvu sodi med manj raziskane izseljenske teme. Knjiga ga poskuša osvetliti z zornih kotov različnih znanstvenih disciplin. Izhajajoč iz mnogovrstnosti zgodovinskih in kulturoloških definicij otrok ter kategorij otrok v izseljenstvu, predstavljenih v prvem delu knjige, so avtorje zanimala predvsem tista vprašanja, ki se jih dosedanje študije izrazito površno dotikajo ali pa so v njih v celoti spregledana. Tako so v drugem delu knjige najprej pogledali na otroštvo v izseljenstvu, kot se odraža v slovenski izseljenski književnosti in medmrežnih vsebinah. Tretji del knjige se osredotoča na doslej v veliki meri prezrte vidike otroštva v nekaterih posebnih izseljenskih situacijah. Avtorice v svojih poglavjih namreč raziskujejo intimno doživljajske migrantske izkušnje otrok aleksandrink, prisilno izseljenih otrok in otrok diplomatov. Četrty del knjige obravnava jugoslovansko skrb za otroke v slovenskem izseljenstvu v času med svetovnima vojnama, migracije otrok v jugoslovanskem prostoru ter skrb za otroke slovenskega porekla v Bosni in Hercegovini, njihovo učenje in ohranjanje slovenskega jezika. Metodološko stičišče različnih disciplinarnih in avtorskih pristopov raziskave je predvsem v poskusu subjektivizacije predmeta obravnave, oprtem na osebna pričevanja.

Janja Žitnik Serafin

15,00 EUR

